



WINDESHEIMREEKS KENNIS EN ONDERZOEK nr. 63

# Van geborgenheid tot ongetemdheid

*De moraal van het streekverhaal en de waarden achter opvattingen over natuur*

---

Tjirk van der Ziel, Willem Buunk en Marloes van der Weide

---



*De afbeelding van het stadszegel van Zwolle op de cover is te vinden in het artikel 'Twee Zegels' in: Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, dl. 6 (Deventer, 1871), p. 112-113. Het betreft een beschrijving van de twee zegels die de heer Cost Jordens in 1871 aan de Vereeniging aangeboden heeft. Op het stadszegel is te zien hoe de aartsengel Michael het kwaad, in de vorm van een draak, verslaat. Volgens de Griekse filosoof Socrates is onwetendheid de bron van alle kwaad. Windesheim wil onwetendheid verslaan door middel van onderzoek.*

### Colofon

Windesheimreeks Kennis en Onderzoek nr. 63

Dr. T. van der Ziel, Dr. ir. W.W. Buunk, L.M.C. van der Weide MSc

Van geborgenheid tot ongetemdheid

De moraal van het streekverhaal en de waarden achter opvattingen over natuur

ISBN/EAN: 978-90-77901-85-4

Dit is een uitgave van Windesheim

Postbus 10090, 8000 GB Zwolle, Nederland

Niets van deze uitgave mag worden veelevoudigd  
en/of openbaar gemaakt worden zonder voorafgaande  
schriftelijke toestemming van de uitgever.

De reeks staat onder redactie van:

Dr. ir. W.W. Buunk, lector Area Development (voorzitter)

Drs. A. Jansen, senior adviseur Windesheim in Dialoog (secretaris)

Dr. A. Mulder, lector Theologie en Levensbeschouwing

Dr. J. ten Dam, lector De Gezonde Stad

redactiereeks@windesheim.nl

Maart 2017

# Van geborgenheid tot ongetemdheid

## De moraal van het streekverhaal en de waarden achter opvattingen over natuur

Dr. T. van der Ziel, Dr. ir. W.W. Buunk, L.M.C. van der Weide MSc  
Lectoraat Area Development



## Voorwoord

Het lectoraat Area Development is in 2009 gestart met de waardenbenadering voor een beter begrip van inrichtingsvraagstukken van onze leefomgeving. De waardenbenadering vormt een aanvulling op de bestaande technische en sociaalwetenschappelijke benaderingen van het omgevingsbeleid. Technisch ontwerp en procesbegeleiding volstaan niet altijd om de dilemma's over de inrichting, het beheer en het gebruik van de leefomgeving op te lossen. Sommige dilemma's ontstaan omdat belanghebbenden simpelweg fundamenteel andere wensen hebben, die niet door nieuwe berekeningen of procesinterventies opgelost kunnen worden. Dan moet er gewoon een keuze worden gemaakt. Om de werkelijke voorkeuren van mensen boven tafel te krijgen, helpt het om een overzicht te hebben welke opvattingen er zijn en hoe hierin gekozen kan worden. Hiervoor is de waardenbenadering ontwikkeld.

In onze pluriforme samenleving bestaat een grote variëteit aan opvattingen, ook over natuur en landschap. Inzicht in de waarden die ten grondslag liggen aan deze opvattingen maakt deze variëteit hanteerbaar in de praktijk. In het ontwikkelen van deze benadering heeft het lectoraat Area Development nauw samengewerkt met De Argumentenfabriek, ministeries, provincies en kennisinstellingen. Met de Waardenkaart Ruimtelijke Ordening, de Waardenkaart Mobiliteit en de Waardenkaart Natuur is een omvattend overzicht gecreëerd van de waarden die een rol spelen in de keuzes die we maken over onze leefomgeving.

De Waardenkaart Natuur die bij deze publicatie hoort, voegt aan dit overzicht in het bijzonder nieuwe inzichten toe van opvattingen van mensen over de gemeenschap waarvan zij deel uitmaken en de streek waarin zij wonen. Voor een goed begrip van de betekenis van natuur en landschap voor mensen, is dit inzicht onmisbaar. De leefomgeving maakt nadrukkelijk deel uit van het levensverhaal dat

mensen van zichzelf vormen. Voor dit onderzoek zijn verhalenavonden georganiseerd om hier inzicht in te krijgen. De moraal van het streekverhaal maakt in dit onderzoek het plaatje van de opvattingen over natuur en landschap compleet.

Met het overzicht van waarden die ten grondslag ligt aan opvattingen over natuur en landschap, is de waardenbenadering nu gecompleteerd. Voor wie belangstelling heeft voor het abstractieniveau van waarden, maken deze waardenkaarten het mogelijk om planprocessen te analyseren en waar nodig kanttekeningen te plaatsen bij eenzijdige inrichtingsplannen voor stad en land. Voor een brede praktische toepasbaarheid van de waardenbenadering wordt aan de hand van de waardenkaarten een werkmethode ontwikkeld, waarmee het onderzoeksprogramma van het lectoraat Area Development wordt afgerond. In die werkmethode vormt het abstractieniveau van waarden de hulpstructuur voor meer praktische spelregels voor de keuzeprocessen in het omgevingsbeleid en de verrijking en consistentie van de argumentatie bij die keuzes. Heldere keuzes en consistente argumentatie zijn cruciaal voor de cultuuromslag die met de Omgevingswet bereikt moet worden. De waardenbenadering draagt daar aan bij.

Willem Buunk

Lector Area Development

## Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
1 Inleiding.....	7
1.1 Wat is natuur nog in dit land? .....	8
1.2 Waarde(n) van natuur.....	12
1.3 Onderzoeksvraag .....	18
1.4 Wisselwerking tussen verhalen en analyse.....	21
1.5 Leeswijzer.....	25
2 De betekenis van natuur en landschap in perspectief.....	27
2.1 De terugkeer van het landschap .....	28
2.2 Landschapsbeleving .....	32
2.3 Streekverhalen .....	36
2.4 'Sense of place' .....	42
2.5 Conclusie.....	44
3 Opvattingen over natuur en landschap .....	47
3.1 Natuurbescherming.....	47
3.2 Natuur en landschap als bron van welvaart en welzijn .....	50
3.3 Natuur en landschap om van te genieten .....	52
3.4 Natuur en landschap als wildernis .....	53
3.5 Conclusie.....	55
4 Verhalen van het Vechtdal.....	57
4.1 Volksverhalen, streekverhalen en eigentijdse vertellingen .....	57
4.2 Verhalen van de rivier .....	61
4.3 Dorpsverhalen over de rivier.....	66
4.4 Verhalen over landschappelijke verandering .....	70
4.5 Verhalen over sociale structuren in de streek .....	76
4.6 Conclusie.....	84
5 De variëteit aan opvattingen over natuur.....	87
5.1 Het kwetsbare evenwicht van natuurgebieden.....	88
5.2 Natuur is een streekproduct .....	94
5.3 De verhouding tussen mens en natuur .....	97

5.4 Reflectie .....	99
Literatuurlijst .....	103
Eerder verschenen publicaties in de Windesheimreeks .....	109

## 1. Inleiding

*“Het was 1407. Johan Klemme trok met zeven monniken vanuit Deventer naar Sibculo. Hij zocht naar het meest uitgestorven, afgelegen land, eigenlijk land waar je niet zou kunnen wonen, en daar wilde hij zijn klooster stichten, in navolging van Geert Grote. Het veen was er zo nat, dat er geen wagen kon rijden. Voor het eerste houten onderkomen dat ze er wilden bouwen, moest elke plank en balk gedragen worden.”*

September 2012. Verhalenvertelster Janna van den Berg hangt in een gele bak boven de rivier de Vecht en schetst de ontstaansgeschiedenis van Hardenberg en omgeving, de stad die massaal en groots het 650 jarig bestaan viert. Negen historische momenten worden door haar aan elkaar gepraat, van de eerste kloosterlingen en gevierendeelde ridders tot de beroemde Slag bij Ane en het tijdperk van de noeste turfstekers. En natuurlijk het verhaal van weduwe Aaltje Kraak die in 1708 door onnadenkendheid bijna de hele stad in de as legde, en hoe de toenmalige burgemeester in het land geld bijeenprokkelde om zijn getroffen stadsgenoten van een gratis stenen huis te voorzien. Drie avonden achtereenvolgend zitten telkens vijftienhonderd mensen in een theateropstelling op beide oevers ademloos te luisteren, onderbroken door muziek, dans en filmbeelden op grote pontons met een kolossaal projectiescherm.

Janna is al meer dan twintig jaar verhalenvertelster. In een kleine schuur in Rheezerveen startte ze een klein theater en speurde bij mensen in de buurt naar verhalen in dit deel van het Vechtdal. Haar bekendheid groeide, steeds vaker werd ze gevraagd om op familiefeesten, in kerken en op scholen de opgeduikelde verhalen te vertellen. Soms zijn het volksverhalen met universele thema's als list, bedrog, angst of verlies, herkenbaar en menselijk, en soms verhalen die juist kenmerkend zijn voor een bepaalde streek, waarin natuur en landschap een rol spelen. In het Vechtdal draait het bijvoorbeeld om schippers, vaarrecht, overstromingen, maar ook om de beleving van veranderingen in het landschap.

Inmiddels reist Janna het hele land door om in opdracht van gemeenten of van historische verenigingen in musea, theaters, bibliotheken, cafézaaltjes en klaslokalen verhalen te vertellen. Ze maakt gebruik van tips of baseert zich op oude bronnen als kranten, waarbij ze graaft naar literatuur om de feiten te verifiëren. Dat zij een veelgevraagd vertelster is, wijt zij aan de sterk toegenomen aandacht voor 'het verhaal'. Ze merkt dat veel mensen de wereld als groot, anoniem en onoverzichtelijk ervaren. Daardoor worden ze onzeker over de eigen identiteit. "Mensen zijn nieuwsgierig naar waar ze vandaan komen. Daarom moeten goede verhalen iets te maken hebben met het verleden; het is de herkenning waar zij blij van worden. In feite zoeken ze bevestiging van hun belangrijkste waarden. Het landschap, de directe leefomgeving is de plek waar je die waarden kunt vinden, want daar speelt hun leven zich af. Streekverhalen gaan over dat leven; ze zijn de grond onder je voeten, het brood voor je ziel."

Streekverhalen resoneren een diepmenselijke behoefte om zich thuis te voelen op een plek en in een gebied: overzichtelijk, bekend, vertrouwd. Streekverhalen gaan over historische, culturele, sociale en ecologische relaties. Ze vertellen wie we zijn, en zeggen daarom veel over onze identiteit. Streekverhalen vormen een belangrijke bouwsteen van de grote verscheidenheid aan opvattingen over natuur en landschap. In dit onderzoek vormen ze een onmisbare aanvulling op gebruikelijke bronnen als beleidsdocumenten en reacties van deskundigen en worden ze benut om een overzicht te krijgen van de verschillende manieren waarop mensen de natuur en het landschap om hen heen ervaren.

### 1.1 Wat is natuur nog in dit land?

Een beroemde regel uit het gedicht 'De Dapperstraat' van J.C. Bloem (1887-1966) schetst een inmiddels onherkenbaar mistroostig beeld over de staat van de natuur in Nederland:

*Natuur is voor tevreden en legen.*

*En dan: wat is natuur nog in dit land?*

*Een stukje bos, ter grootte van een krant,*

*Een heuvel met wat villaatjes erlegen.*

Het pessimisme over de toestand van de natuur is sinds de jaren '90 van de vorige eeuw verdwenen uit de natuurbescherming. De behoudende wettelijke bescherming van de laatste natuurreservaten is omgevormd tot een offensieve aanpak gericht op natuurontwikkeling en ecologische verbindingzones. Dat heeft vorm gekregen in een ambitieus ruimtelijk project, gericht op de realisatie van de

Ecologische Hoofdstructuur (EHS; later deel van het Europese Natura 2000). Een natuurproject dat thuishoort in het rijtje van miljardenprojecten waarmee Nederland rond de eeuwwisseling op de schop genomen werd en die deels nog steeds in uitvoering zijn: de Betuwelijn, de Tweede Maasvlakte (net af), de HSL (waarvan de stationsontwikkelingen nog in volle gang zijn) en de Vinex-locaties voor grootschalige woningbouw (waarvan de grootste nog in aanbouw zijn).

De huidige opvattingen over natuur in Nederland zijn sterk gekleurd door het optimistisch getoonzette natuurbeleid dat sindsdien gevoerd wordt. Kenmerkend hiervoor is een groot maakbaarheids-geloof in de mogelijkheid om ecologische processen te versterken met ruimtelijke (her)inrichting van natuurgebieden. De ambitie richtte zich op de realisatie in 2018 (na herziening werd dit 2027) van een ecologisch samenhangend netwerk van bestaande natuurgebieden, nieuwe natuurgebieden en verbindingzones waarin de belangrijkste Nederlandse natuur duurzaam kan voortbestaan. Eerder uit Nederland verdwenen soorten zoals de bever moesten hiermee ook een plekje kunnen terugvinden, meestal na een actieve herintroductie.

Het verschil tussen de Ecologische Hoofdstructuur en de andere prestigieuze ruimtelijke projecten van rond de eeuwwisseling is dat natuurontwikkeling relatief laat bloot is komen te staan aan brede maatschappelijke kritiek. Waar de Betuwelijn al twintig jaar een icoon is voor kostenoverschrijding (niet in alle opzichten terecht) en de HSL al tien jaar kampt met een imago van overbodigheid van een tunnel onder de weilanden van het Groene Hart en de blamage van de haperende Fyra-treinstellen, is het natuurproject jarenlang met een grote vanzelfsprekendheid uitgevoerd.

De opvatting dat natuur kwetsbaar is en bescherming verdient in gebieden die afgezonderd worden van de rest van het landschap, is lange tijd breed gedeeld. De daaropvolgende vernieuwende visie op natuurgebieden als een ecologisch netwerk waar nieuwe verbindingen tussen die gebieden voor migratie van dieren nodig zijn, is ook lange tijd met grote vanzelfsprekendheid geaccepteerd in de samenleving. Het verzet er tegen is van recente datum. Alternatieve opvattingen zijn in de consensus van het formele natuurbeleid minder prominent in beeld geweest. Dit zijn bijvoorbeeld opvattingen over natuur die met het cultuurhistorische landschap een geheel vormt, of opvattingen over natuur die worden gekleurd door natuurverschijnselen die mensen beangstigend vinden (zoals een overstroming) en die ze liever veilig beteugeld zien.

### *Debat over natuur*

De beroemde dichtregel van J.C. Bloem, met de intrigerende vraag wat natuur nou eigenlijk is in dit land, is maatschappelijk en politiek weer actueel geworden. Na een langdurige, ogenschijnlijke overeenstemming over de noodzaak van natuurbescherming in gebieden en netwerken, is de laatste jaren de politieke steun voor het ambitieuze natuurproject Ecologische Hoofdstructuur-Natura 2000 afgebrokkeld. Er is discussie ontstaan over kosten van aankoop van bestaande natuurgebieden en over het opkopen van goede landbouwgrond voor het realiseren van nieuwe natuur. Het lijken vaak incidenten gevoed door onwillige politici, omdat discussies over de hoofdlijnen van het natuurbeleid vrijwel uitgebleven zijn. Pas toen voor de laatste fase van de Ecologische Hoofdstructuur een aantal 'robuuste corridors' als grootschalige nieuwe verbindingzones moesten worden gerealiseerd, begon de kritiek zich op het geheel van dit natuurbeleid te richten. De beheerskosten van al die nieuwe natuurgebieden in het nationale natuurnetwerk voedden die kritiek. Boeren voelen zich in hun eigen landschap buitenspel gezet en de politieke bereidheid om de rekening op te pakken voor het onderhoud van alle bestaande en nieuwe natuurgebieden bleek kleiner dan verwacht. Kabinet Rutte I heeft fors gesneden in de rijksuitgaven aan het natuurbeleid en kabinet Rutte II heeft gewerkt aan herziening van het beleid in de vorm van een nieuwe natuurvisie.

Voor natuurorganisaties en betrokkenen kwam de erosie van maatschappelijke en politieke steun voor het natuurbeleid als een verrassing. Voor hen is het onvoorstelbaar dat politici zich uitspreken tegen natuur, terwijl iedereen toch van natuur houdt. Daarnaast vinden velen het onverteerbaar dat gebroken wordt met een langetermijnvisie, terwijl natuurbehoud nu juist een kwestie van lange adem is.

Dit onderzoek brengt de achtergronden van de omslag in het denken over natuurbeleid in beeld. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar de opvattingen van voor- en tegenstanders van (herziening van) het natuurbeleid, maar ook naar de gehele diversiteit aan opvattingen over natuur in de samenleving. Daarbij wordt in het bijzonder gekeken naar opvattingen over natuur die te herleiden zijn tot gemeenschappen en tot de identiteit van streken, omdat in de opvattingen daarover weinig inzicht bestaat. De verschillen tussen opvattingen over natuur worden scherp in beeld gebracht door te kijken naar de achterliggende waarden die bepalend zijn voor die opvattingen.

Natuur wordt in dit onderzoek breed opgevat. Het gaat om het geheel van natuur en landschappen en om alle natuurlijke elementen en processen die de mens omgeven. Dat is een ruimere definitie dan

wordt gehanteerd in het formele natuurbeleid, met zijn sterke focus op bescherming van de mondiale biodiversiteit en op ecologische kenmerken en processen. Met andere woorden: natuur van oerwoud tot potplant. Het gaat dus ook om opvattingen over wilde dieren, huisdieren en het dierenwelzijn. En het gaat over opvattingen over de definitie van natuur en landschap. Daarom zijn juist streekverhalen een belangrijk hulpmiddel voor nader onderzoek. In deze verhalen gaat het vaak om het geheel van natuur en landschap, de fysieke en morfologische kenmerken van de streek met tal van objecten waar altijd wel een bijzonder verhaal aan kleeft, voorvallen uit een ver verleden of gebeurtenissen uit recentere tijden, over familieleden, bekenden en andere streekgenoten. Hoe belangrijk ontwikkelingen op nationaal of mondiaal niveau ook zijn, op de concrete woonplek wordt het echte leven dagelijks beleefd, en wordt datgene wat van werkelijke waarde wordt geacht het sterkst gekoesterd.

### *Nieuwe natuurvisie*

De opleving van het maatschappelijke en politieke debat over het natuurbeleid vormt de aanleiding voor dit onderzoek. Met een einddatum in 2018 zou de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur al een forse uitdaging zijn, maar een beleidswijziging en bezuinigingen van de rijksoverheid zetten definitief een streep door die planning. Maar in veel opzichten blijven de natuuropgaven onveranderd. Nederland moet namelijk blijven voldoen aan Europese eisen voor natuurgebieden die vallen onder Natura 2000, waar de EHS onderdeel van is. Verschillende natuurbeschermingsorganisaties als Staatsbosbeheer zijn daarom op zoek naar een nieuwe invulling van hun rol. Zo kijken ze naar het betrekken van omwonenden en andere belanghebbenden bij het beheer en verstandig gebruik van natuurgebieden. Het ministerie van Economische Zaken heeft in 2014 een nieuwe Natuurvisie geformuleerd en aan de Tweede Kamer aangeboden (Ministerie van EZ, 2014). De visie beoogt een omslag in het natuurbeleid, met als motto dat de natuur midden in de samenleving thuishoort, en niet alleen in beschermde gebieden. De rijksoverheid blijft verantwoordelijk voor de Ecologische Hoofdstructuur, die inmiddels is omgedoopt tot Natuurnetwerk Nederland, maar verlegt met deze omslag de koers naar een gedeelde verantwoordelijkheid voor en door de samenleving.

De nieuwe natuurvisie speelt in op twee belangrijke trends in de praktijk van ruimtelijke ordening, namelijk decentralisatie en participatie. Decentralisatie vindt plaats omdat provincies en gemeenten steeds meer verantwoordelijk zijn geworden voor de uitvoering van natuurbeleid. Participatie heeft betrekking op de actieve rol voor burgers die steeds vaker hun stem laten horen in vraagstukken over de inrichting, het gebruik en het beheer van de ruimte. Deze twee trends hebben tot gevolg dat in een natuurvisie rekening moet worden gehouden met de verschillende standpunten en belangen

van groepen burgers. Ook de soms felle debatten en fundamenteel verschillende opvattingen over dierenwelzijn spelen hierin een rol.

Een natuurvisie kan zich niet alleen baseren op belangen, standpunten, feiten en geld, maar moet ook oog hebben voor de verscheidenheid aan opvattingen over natuur in de samenleving. In scherp bediscussieerde kwesties zoals de natuur maken mensen niet alleen door uitwisseling van opvattingen of standpunten bepaalde keuzes, maar laten zij zich ook leiden door achterliggende waarden. Waarden zijn 'zachte' drijfveren: we kunnen ze omschrijven als idealen, diepgevoelde wensen, intenties, mens- en wereldbeelden. In maatschappelijke discussies of beleidsdiscussies blijven ze meestal buiten beschouwing, maar ze komen wel tot uitdrukking in de manier waarop we over onderwerpen met elkaar van gedachten wisselen. In sommige gevallen wordt er zelfs vanuit gegaan dat bepaalde waarden worden gedeeld, terwijl dit niet het geval hoeft te zijn. Door nu deze waarden inzichtelijk te maken kunnen verschillende opvattingen over natuur, landschap, natuurbeleid, natuurbescherming en alles wat daarmee samenhangt beter worden begrepen. Beter inzicht moet bijdragen aan het maken van beter gefundeerde (beleids)keuzes over natuur. Dit betekent niet dat die keuzes in lijn liggen met alle waarden die ertoe doen. Het gaat erom de grote variëteit aan opvattingen en waarden recht te doen tijdens een proces van afwegingen en beleidsbeslissingen.

## 1.2 Waarde(n) van natuur

Verhalen spelen in dit onderzoek een bijzondere rol. Naast andere bronnen, vormen verhalen een instrument van onderzoek om zicht te krijgen op de variëteit van opvattingen over natuur, landschap en streekgevoel. Een goed verhaal heeft een moraal. Een moraal is een boodschap waaraan de toehoorder een leefregel kan ontleen, meestal over de goede of de juiste manier waarop iemand zich behoort te gedragen in een gemeenschap of om op veilige wijze in onzekere omstandigheden of op onbekend terrein te overleven. Aan een moraal liggen waarden ten grondslag. Dit onderzoek richt zich op verhalen over natuur en landschap, omdat mede daarin gezocht kan worden naar waarden die ten grondslag liggen aan opvattingen over natuur.

In de eigentijdse pluriforme samenleving bestaat een grote verscheidenheid aan opvattingen over natuur en landschap. Deze variëteit wordt in beeld gebracht door de waarden op te sporen die aan deze opvattingen ten grondslag liggen. De variëteit is schier oneindig, maar het aantal waarden dat aan deze opvattingen ten grondslag ligt zal beperkt zijn. Daarmee wordt de complexiteit van opvattingen over natuur en landschap verminderd en worden dilemma's rond natuur en landschap beter hanteerbaar.

Als hier de term waarden in relatie tot natuur wordt gebruikt, dan wordt met waarden niet louter bedoeld 'natuurwaarden' in de zin van wetenschappelijk gedefinieerde ecologische kenmerken. Met waarden worden hier in brede zin bedoeld motieven, drijfveren en dimensies van zingeving die richting geven aan de manier waarop mensen in het leven staan en met elkaar en hun omgeving willen omgaan (WRR 2003). Waarden zijn diepgevoelde wensen en voorkeuren die mensen hebben voor hun leven, voor de samenleving en voor hun leefomgeving.

Deze vorm van waardengeoriënteerd onderzoek is gericht op het expliciet maken van wensen of idealen die voor mensen belangrijk zijn, om zo een beter inzicht te krijgen in de opvattingen die een rol spelen in keuzes over inrichting, beheer en gebruik van ruimte (Buunk, 2010). De onderzoeksmethode is in eerdere onderzoeksprojecten ontwikkeld, beproefd en getest (Buunk & Van der Weide, 2012; 2014a; 2014b). Waarden zijn meestal herkenbaar in abstracte waarden zoals 'rechtvaardigheid', maar ze kunnen ook een meer specifieke vorm aannemen die nauw verbonden is met een beleidssterrein. Het valt bijvoorbeeld te verwachten dat 'ecologisch evenwicht' een waarde is die wordt aangetroffen in opvattingen over natuur en natuurbeleid.

Voor waardengeoriënteerd onderzoek is het een uitdaging om een goede indeling of categorisering van waarden te vinden die hanteerbaar is voor interpretatie van opvattingen. In het omgevingsbeleid in de jaren tachtig van de vorige eeuw werd gezocht naar hanteerbare criteria voor het beoordelen van ruimtelijke kwaliteit, waarbij men uitkwam op een onderscheid naar drie waarden: gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde. Deze driestap vormde de grondslag voor de matrix ruimtelijke kwaliteit (Hooimeijer et al. 2001). De indeling gebeurde aan de hand van drie 'basisdoelen' diversiteit, samenhang en duurzaamheid (Dauvellier en Wardenaar, 1982). Deze doelen zijn eigenlijk geen doelen, maar laten zich herkennen als onderling onderscheidende waarden. Diversiteit is dan niet de enige waarde achter het concept 'gebruikswaarde', omdat ook nut als waarde daarin herkenbaar is. Aan de matrix ruimtelijke kwaliteit is later nog een vierde perspectief toegevoegd: de herkomstwaarde (Dauvellier en Alkema, 2008). Het was een poging om de ruimtelijke dynamiek van de fysieke omgeving nadrukkelijk in de context van de tijd te plaatsen. Het 'basisdoel' of de achterliggende waarde heeft te maken met het belang van traditie of herkenbaarheid van het (historische) landschap voor mensen.

De matrix ruimtelijke kwaliteit maakt onderscheid tussen gebruikswaarde, belevingswaarde, toekomstwaarde en herkomstwaarde, maar is weinig precies als het gaat om welke waarden daarmee



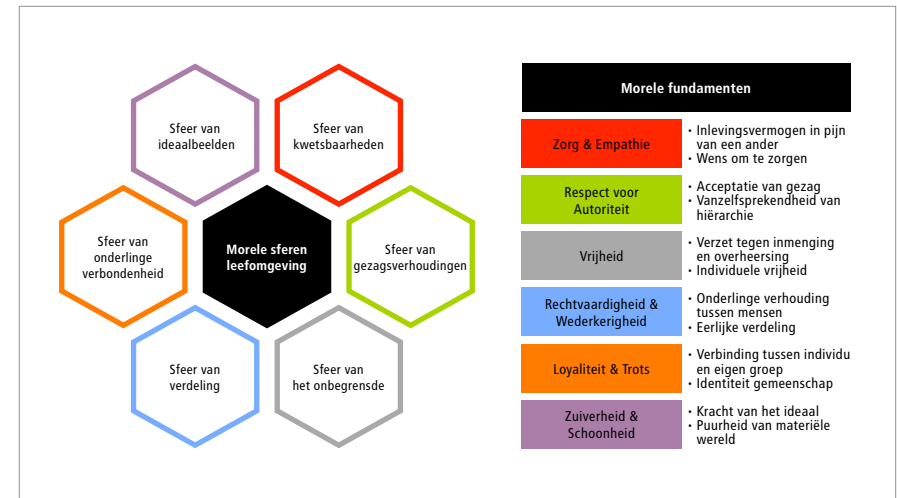
aangeduid worden. In dit onderzoek wordt een ander kader gehanteerd dat niet uit het omgevingsbeleid afkomstig is, maar dat dieper duikt in de wereld van moraal en ethiek. Zonder vooraf een volledig theoretisch gefundeerd lijstje van waarden te hanteren, is er voor gekozen om te werken met een basaal onderscheid naar zes morele fundamenteën die mensen hanteren om met wezenlijke vraagstukken in hun leven om te gaan.

### Morele fundamenteën

Mensen hebben het vermogen om zich een oordeel te vormen over morele en ethische vraagstukken. Dit zijn meestal vraagstukken over hoe mensen om willen gaan met elkaar, wat de eigen positie is ten opzichte van anderen, hoe zij aankijken tegen de structuur van de samenleving en welke wensen ze hebben over de toekomst. Deze oordelen zijn vaak een uiting van diepgevoelde wensen en worden in het bijzonder zichtbaar in een heftige emotionele reactie op een dilemma, dat raakt aan de waarden die belangrijk zijn voor een mens.

Er kunnen zes morele sferen worden onderscheiden waarin mensen vraagstukken plaatsen die ze echt belangrijk vinden in het leven, ook voor de leefomgeving (zie figuur 1.1). Binnen een morele sfeer vormen mensen een oordeel op een manier die bij dat type vraagstukken past. Aan deze oordelen liggen dan onderling verwante waarden ten grondslag, die in een gelijksoortige argumentatie te herkennen zijn. Deze waarden kennen als het ware een zelfde soort toetssteen. De Amerikaanse moraalpsycholoog Jonathan Haidt noemt zo'n toetssteen een moreel fundamenteel (Haidt, 2012). Elke morele sfeer omvat een bepaalde categorie van morele en ethische vraagstukken en kent een moreel fundamenteel dat kenmerkend is voor hoe mensen met dat type vraagstukken omgaan en waarbij een bepaalde categorie van waarden past.

Een van die zes sferen is de morele sfeer van vraagstukken van verdeling. Mensen zijn gespikt op onderlinge vergelijking, bijvoorbeeld van het inkomen, woonruimte of het recht op voorzieningen. Het zijn vraagstukken waar mensen zich zowel privé als in het publieke domein intensief mee bezig kunnen houden.



Figuur 1.1

In de morele sfeer van verdeling, is eerlijkheid of rechtvaardigheid de toetssteen die mensen daarbij hanteren. Haidt spreekt van het morele fundamenteel van Rechtvaardigheid & Wederkerigheid. Vraagstukken van verdeling roepen een heftige reactie op als iemand zich bijvoorbeeld ongelijk behandeld voelt. Gelijkheid is dan de waarde die iemand hanteert. Een even zwaarwegende beoordeling kan zijn als iemand van mening is dat hijzelf juist veel meer heeft gedaan dan een ander en daarom een groter aandeel in de opbrengst van die inspanning mag hebben. Dan is proportionaliteit de waarde die gehanteerd wordt en een andere uiting is van het morele fundamenteel van Rechtvaardigheid. Daarin krijgt rechtvaardigheid dan de betekenis van wederkerigheid, met een 'voor wat hoort wat'-argumentatie.

De morele sfeer van verdeling kent een zestal waarden die mensen hanteren bij vraagstukken van verdeling in de leefomgeving. Een voorbeeld van een vraagstuk van de verdeling in de leefomgeving betreft de verdeling van ruimte tussen functies zoals maatschappelijke activiteiten, wonen, werken en natuur. Het kan ook gaan over de verdeling van overheidsuitgaven aan woningbouw of natuurgebieden. Of over de toedeling van gebruiksrechten in de leefomgeving aan doelgroepen zoals agrariërs of wandelaars. Het zijn allemaal voorbeelden van vraagstukken waarin mensen vaak een rechtvaardigheidsoordeel vellen over wat zij daarin als hun meest diepgevoelde wens hebben.

Rechtvaardigheid wordt in de waardentheorie vaak als een kernwaarde of grondwaarde gezien, waar alle andere waarden op terug te voeren zijn (Kinneging, 2005) (Sandel, 2010). Maar uit het onderzoek

van Haidt blijkt dat er nog vijf andere categorieën van waarden bestaan die een moreel fundament vormen voor oordelen die mensen hebben over wezenlijke vragen. Elk van die morele fundamenten kent een morele sfeer van kenmerkende vraagstukken in de leefomgeving waarin de manier van oordeelsvorming voor dat morele fundament wordt gehanteerd.

De morele sfeer van kwetsbaarheden omvat vraagstukken als het kwetsbare landschap, de maatschappelijke kwetsbaarheid van groepen mensen die zelf niet in betaalbare woonruimte kunnen voorzien, en de kwetsbaarheid van de open ruimte ten opzichte van ogenschijnlijk alsmat oprukkende bebouwing. Uit eerder onderzoek volgens deze aanpak naar partijpolitieke opvattingen over ruimtelijke ordening blijkt dat bescherming bieden aan wat kwetsbaar is een belangrijke waarde is in beleid (Buunk en van der Weide 2012). Bescherming is een waarde die nauw verbonden is met het morele fundament dat door Haidt wordt aangeduid als Zorg & Empathie. Voor vraagstukken in deze morele sfeer is het inlevingsvermogen in het leed van anderen cruciaal. Dit hoort bij het basale menselijke vermogen om zich de pijn die een ander heeft (of de dreiging daarvan) ook in te voelen. Het is verweven met de drang die velen ervaren om te zorgen voor een ander.

Vraagstukken over instituties en wie waarvoor verantwoordelijk is belanden in de morele sfeer van gezagsverhoudingen. In de gedemocratiseerde Nederlandse samenleving is dit ogenschijnlijk een non-issue, maar als het nodig is blijken mensen vaak toch wel prijs te stellen op het gezag van de politie of een andere vorm van autoriteit die nodig is om een probleem op te lossen. Ook voor vraagstukken in de leefomgeving doen gezagsverhoudingen er toe. De ruimtelijke ordening kent vanouds een hiërarchisch ingericht planstelsel met duidelijk afgebakende taken en verantwoordelijkheden voor rijksoverheid, provincies en gemeenten. Dat stelsel gaat gepaard met een even langdurige discussie over decentralisatie, die weer actueel geworden is met de invoering van de Omgevingswet. Ondanks decentralisatie van taken behoudt de rijksoverheid bevoegdheden. De meeste politieke partijen spreken daarvoor ook hun voorkeur uit (Buunk & Van der Weide, 2012). In een ruimtelijk probleem als de verrommeling van het landschap wordt niet zelden gevraagd om stevig optreden van de minister, bijvoorbeeld wanneer een gemeente ongebreideld bouwen dreigt toe te staan. Hierin klinkt de waarde hiërarchie door die nauw verbonden is met het morele fundament van Respect voor autoriteit. Zoals Haidt laat zien, lijkt dit een moreel fundament dat in de VS prominenter aanwezig is dan in Nederland, met het openbaar belijden van het geloof in God, de nationale vlag en instellingen van de staat (specifieker, de President). Toch speelt dit type vraagstukken in Nederland wel degelijk een rol, niet in het minst in het omgevingsbeleid met zijn prominente rol voor de overheid. Waarden die

verbonden zijn met het morele fundament van Respect voor autoriteit zullen dus ook in opvattingen over natuur en landschap herkenbaar zijn.

#### *Aanvulling op eerder onderzoek*

Dit onderzoek bouwt voort op de ervaring en inzichten die zijn opgedaan met de Waardenkaart Ruimtelijke Ordening. Dit was de eerste waardenkaart die is gemaakt door het lectoraat Area Development in samenwerking met De Argumentenfabriek. Op deze kaart staan de 23 waarden die ten grondslag liggen aan de keuzes van politieke partijen over de inrichting van de ruimte. De waarden zijn verbonden met vijf van de zes morele fundamenten zoals Haidt die onderscheidt. In partijpolitieke standpunten over ruimtelijke ordening klinken namelijk geen waarden door die verbonden kunnen worden met het morele fundament van Vrijheid. Waarden die met dit zesde morele fundament verbonden zijn, spelen een rol in vraagstukken die gevonden worden in de morele sfeer van het onbegrensde, van verzet dat mensen soms voelen tegen belemmeringen of overheersing. Gezien het empirisch materiaal van voorgaande onderzoek is dat verklaarbaar. Partijpolitieke standpunten over ruimtelijke ordening oriënteren zich op de rol van de overheid in gemeenschappelijke opgaven. Politici geven niet snel uiting aan een gevoel van radicale autonomie of verzet tegen elke vorm van inmenging. In opvattingen over natuur kunnen dit soort opvattingen echter wel worden verwacht. Te denken valt alleen al aan een definitie van natuur die sommigen hanteren: dat alle vormen van leven op aarde op geen enkele manier door mensen beïnvloed wordt of mag worden. Onderzoek naar opvattingen over natuur zal dus nieuwe inzichten geven in deze morele sfeer en de bijbehorende categorie van waarden.

Ook voor de morele sfeer van ideaalbeelden geldt dat meer inzichten verwacht kunnen worden. In opvattingen over natuur spelen idealen een krachtige rol. Het is een morele sfeer waarin mensen zich opvattingen vormen over vraagstukken die om abstracte oordeelsvorming vragen, bijvoorbeeld omdat het vraagstukken zijn die lastig in concrete termen of meetbare eenheden te vatten zijn. Haidt onderscheidt hiervoor het morele fundament van Zuiverheid & Schoonheid, waarin het vermogen van de mens om te geloven in abstracties is gevat. Het gaat hierbij dus om waarden die met elkaar gemeen hebben dat de puurheid van het ideaal belangrijker is dan de vaak wat weerbarstige werkelijkheid. In de leefomgeving is schoonheid zo'n ideaal, dat maakt dat een architect de praktische bruikbaarheid van een gebouw wel eens ondergeschikt maakt aan de vorm die hij voor ogen heeft. Waarden kunnen concreet zijn, maar dit type waarden is vrijwel altijd een abstractie, een idee, een leerstuk. Dergelijke waarden liggen ten grondslag aan opvattingen die vaak een grote wervingskracht hebben, waardoor ze niet zelden het karakter van een geloofsartikel krijgen.

Het onderzoek voor de Waardenkaart Ruimtelijke Ordening heeft duidelijk gemaakt voor welke opvattingen beleidsmakers en professionals een blinde vlek hebben. Dit zijn de opvattingen over ruimtelijke inrichting waarin het belang van de eigen gemeenschap doorklinkt of waarin een groot gewicht wordt toegekend aan de eigenheid van een streek. De morele sfeer van onderlinge verbondenheid lijkt voor veel beleidsmakers die zich bezighouden met de fysieke leefomgeving een onbekende wereld. Voor mensen zijn morele en ethische vraagstukken van groepsvorming heel normaal, maar beleidsmakers werken nu eenmaal met een premisse van gelijkheid en generaliseerbaarheid van regels.

De belangrijkste sociale eenheid of groep voor de meeste mensen is het gezin of de familie. De onderlinge loyaliteit aan de leden van die groep is meestal onvoorwaardelijk en gaat voor al het andere. Haidt definieert hiervoor het morele fundament van Loyaliteit & Trots. De eigen groep vooropstellen, met een positieve en trotse houding ten opzichte van anderen is hiervoor kenmerkend. Onderzoek naar opvattingen over de betekenis van natuur en landschap biedt een goede gelegenheid om nader inzicht te verkrijgen in waarden die verbonden zijn met dit morele fundament. Daarom wordt in dit onderzoek relatief veel aandacht besteed aan opvattingen die mensen hebben over hun eigen leefomgeving en aan streekidentiteit, omdat verwacht wordt dat hierin die waarden een belangrijke rol spelen. De fysieke leefomgeving fungeert vaak als referentiepunt voor mensen en gemeenschappen en is van wezenlijke betekenis voor hun identiteit. Omdat het zichtbare landschap hierin belangrijker is dan de natuur in ecologische termen, wordt in dit onderzoek natuur en landschap als eenheid benaderd.

### 1.3 Onderzoeksvraag

In keuzes over natuurbeleid en de soms heftige maatschappelijke en politieke discussie over natuur, in het bijzonder over dierenwelzijn, komt een grote verscheidenheid aan opvattingen tot uiting. Dit onderzoek maakt deze variëteit inzichtelijk door de achterliggende waarden in kaart te brengen. Het doel van het onderzoek is om een Waardenkaart Natuur te ontwikkelen. Daarmee komt een instrument beschikbaar waarmee het debat over de omslag in het denken over natuur beter kan worden geanalyseerd. Daarbij wordt een breed natuurbegrip gehanteerd: de natuur in termen van biologie en ecologie, flora en fauna, het zichtbare landschap als het geheel van gebouwde en ongebouwde omgeving, de natuurlijke kenmerken van de fysieke leefomgeving en de natuurlijke processen die mensen ervaren in hun leven. In de tekst wordt dit als natuur en landschap benoemd. Een analyse van standpunten en onderliggende waarden kan een wezenlijke bijdrage leveren aan het maken van de juiste keuzes rond natuurbeleid en het beheer van natuurgebieden, in het bijzonder wanneer nauwere samenwerking met omwonenden en andere belanghebbenden nodig zal blijken te zijn.

De centrale vraag voor dit onderzoek luidt:

*Welke waarden liggen ten grondslag aan opvattingen over natuur en landschap?*

De onderzoeksvraag is aan de hand van een aantal deelvragen verder verkend en beantwoord.

*Deelvraag 1: Welke opvattingen bestaan er in Nederland over landschap en natuur?*

In de documentanalyse wordt in kaart gebracht wat de belangrijkste opvattingen zijn over landschap en natuur. Deze worden thematisch geclusterd. Aanvullend op deze documentanalyse worden drie denksessies georganiseerd, in samenwerking met De Argumentenfabriek, waarvoor een gevarieerde groep betrokkenen uit de wereld van natuurbeheer en natuurbescherming worden uitgenodigd. Van de uitkomsten wordt een eerste interpretatie gemaakt van de achterliggende waarden, ten behoeve van het opstellen van de Waardenkaart Natuur.

Om het volledige palet aan waarden naar boven te halen is een verdiepend onderzoek nodig naar streekverhalen en identiteit. Hiervoor wordt het Overijsselse Vechtdal als casus gebruikt, mede omdat daar eerder onderzoek is verricht naar het gebiedsproces Ruimte voor de Vecht (Buunk & Van der Weide 2014). Dit onderzoek heeft veel bruikbare documentatie ontsloten. Om inzicht te krijgen in opvattingen over de betekenis van landschap en natuur voor gemeenschappen zijn twee onderzoeksvragen leidend.

*Deelvraag 2: Welke kenmerkende streekverhalen bestaan er binnen het Vechtdal over het thema natuur en landschap?*

Voor beantwoording van deze deelvraag wordt gebruik gemaakt van verschillende bronnen. Een rijke bron van informatie is de opbrengst van bewonersavonden die in het kader van het gebiedsproces Ruimte voor de Vecht zijn georganiseerd en waar bewoners van het Vechtdal verhalen over hun leefomgeving konden opschrijven. In aansluiting op deze avonden is de website 'Mijn Vecht, Mijn Verhaal' in het leven geroepen waar nog meer verhalen op zijn verschenen. Beide bronnen zijn voor dit onderzoek gebruikt. Daarnaast is aanvullend voor dit onderzoek een aantal gerichte groeps gesprekken met bewoners gehouden om meer streekverhalen in kaart te brengen.

### *Deelvraag 3: Welke elementen in streekverhalen geven inzicht in opvattingen over natuur en landschap?*

Een regio of streek herbergt vaak vele (cultuurhistorische) verhalen. Ze geven inzicht in de betekenis die bewoners aan hun leefomgeving verlenen. Meestal strekt zich dit uit tot de identiteit van de gemeenschap en het gebied waarin men is geworteld. In streekverhalen worden immers vaak gebiedsafbakening, gebiedsidentiteit en gemeenschapsgevoel met elkaar verbonden. Dit onderzoek is niet gericht op het achterhalen van precieze definities van gebiedsidentiteit of gemeenschapsgevoel, maar richt zich vooral op natuurlijke of landschappelijke kenmerken van een gebied die in streekverhalen van belang zijn voor betekenisverlening. Tezamen met de resultaten van de documentanalyse en opbrengst uit de denksessies, leveren de streekverhalen de aanvullende inzichten die nodig zijn om het volledige palet aan waarden op te sporen die ten grondslag liggen aan opvattingen over landschap en natuur.

Als voorverkenning voor dit onderzoek hebben het lectoraat Area Development, de NHTV Breda en Twijnstra Gudde de studiemiddag 'Harde belangen, Zachte waarden' georganiseerd. Eén van de uitkomsten was het belang van streekidentiteit waarin de zachte waarden tot uitdrukking komen die voor gebiedsontwikkeling een rol spelen. Daartoe is samenwerking gezocht met Tjirk van der Ziel, die zich als onderzoeker bij de Christelijke Hogeschool Ede bezighoudt met verhalen en identiteit. Om een zo volledig mogelijk beeld te geven van het palet aan waarden waarop opvattingen en keuzes worden gebaseerd, wordt in het bijzonder aandacht besteed aan de betekenis van natuur en landschap voor de binding die mensen met hun streek ervaren. Voor het onderzoek wordt een vrijwel onbegrensde definitie van natuur gehanteerd: van de bloei van een geranium in een bloempot tot het tropisch regenwoud en van een omheind natuurreserveaat tot het geheel van een cultuurlandschap.

De interpretatie van de variëteit aan opvattingen die op deze manier verzameld worden, vindt plaats aan de hand van het hierboven geschetste perspectief van morele sferen en de zes morele fundamenteën. Dit maakt het mogelijk een overzichtskaart te maken: een Waardenkaart Natuur. Als in dit onderzoek wordt gesproken over een Waardenkaart Natuur, dan wordt niet bedoeld een natuurwaardenkaart in de vorm van een geografische kaart waarop ecologische kenmerken van natuur zijn aangegeven. Met een waardenkaart wordt hier bedoeld een overzichtskaart van de waarden die ten grondslag liggen aan opvattingen over natuur. Deze werkwijze van zorgvuldige analyse en interpretatie maakt het mogelijk om documentanalyse, enquête en verhalenonderzoek te combineren.

### **1.4 Wisselwerking tussen verhalen en analyse**

Het onderzoek benut een combinatie van kwalitatieve onderzoeksmethoden die een wisselwerking tussen verhalen en analyse vormen. Voor de beantwoording van de eerste deelvraag is een documentanalyse uitgevoerd en zijn de drie denksessies georganiseerd. Voor de beantwoording van de tweede deelvraag is tegelijkertijd de inhoudsanalyse van beschikbare streekverhalen verricht, waarna aanvullend verhalenavonden zijn georganiseerd. Tijdens die avonden is gebruik gemaakt van een narratief-kartografische methode. Daarnaast zijn jongeren uit het Vechtdal apart geënquêteerd, om ook de beleving van een jongere responsgroep in het onderzoek te betrekken. Voor de beantwoording van de derde deelvraag zijn de streekverhalen en enquêteresultaten geanalyseerd. Het geordende empirische materiaal van het gehele palet aan opvattingen over natuur en landschap is vervolgens geïnterpreteerd om de onderliggende waarden op te sporen.

#### *Documentanalyse en denksessies*

De variëteit aan opvattingen over natuur komt tot uitdrukking in teksten en in uitspraken van mensen. De basis voor het onderzoek wordt gevormd door documentanalyse van een gevarieerde selectie van bronnen, zoals vakliteratuur, beleidsdocumenten en populaire teksten. Uit gesprekken met experts en uit de denksessies met een gevarieerde groep aan deelnemers is een volledig palet aan waarden in beeld gebracht.

De kern van de waardengeoriënteerde onderzoeksbenadering wordt gevormd door discoursanalyse, waarin gezocht wordt naar retorische structuren waarin diepgevoelde wensen en voorkeuren tot uitdrukking komen, en naar retoriek van oordeelsvorming (Buunk & Van de Weide 2014b). De tekststructuren zijn in kaart gebracht door te zoeken naar steekwoorden, frases, argumentaties, zinsneden, metaforen en symbolen die typerend zijn voor een thematisch te onderscheiden opvatting over natuur. Deze elementen zijn vervolgens geïnterpreteerd en in termen van waarden nader benoemd. Daarmee heeft een wisselwerking plaatsgevonden tussen verhalen en analyse, tussen narratieve analyse en interpretatie. Om uit te sluiten dat interpretatie tot onjuiste formuleringen leidt waarmee een onderliggende waarde wordt aangeduid, zijn de resultaten getoetst door betrokkenen uit natuurbescherming en -beleid.

In nauwe samenwerking met De Argumentenfabriek zijn drie denksessies georganiseerd voor experts en betrokkenen op het gebied van natuur en landschap. Hen is gevraagd hun opvattingen te benoemen en argumenten daarvoor aan te dragen, naar aanleiding van een herkenbaar en zorgvuldig

gekozen dilemma op basis van inzichten uit de documentanalyse en interviews. De selectie van dilemma's is thematisch zodanig gekozen dat een zo groot mogelijke variëteit aan opvattingen opgehaald wordt. De dilemma's betreffen ecoducten, agrarisch natuurbeheer en landschapsherstel. De experts zijn geselecteerd op grond van hun achtergrond in en kennis over de betreffende thema's.

Voor elke denksessie is een argumentenkaart over het dilemma opgesteld in de vorm van voor- en tegenargumenten en met mind mapping-software vastgelegd. In een aantal rondes worden de deelnemers gevraagd de voortdurend op het scherm getoonde mind map aan te vullen met argumenten en zo mogelijk ook waarden. De brainstorm is op dat moment niet langer beperkt tot het dilemma op de argumentenkaart, maar staat ten dienste van het ophalen van een zo groot mogelijke verscheidenheid aan opvattingen over natuur en landschap.

### Verhalenonderzoek

Een bijzonder deel van het onderzoek is het streekverhalenonderzoek. Dit is een aanvulling op de documentanalyse en de denksessies. Eerder uitgevoerd onderzoek naar opvattingen en onderliggende waarden over de inrichting en het gebruik van ruimte laat zien dat het van belang is om aanvullend inzicht te verwerven in zowel de betekenis van de leefomgeving voor mensen en gemeenschappen als in streekidentiteiten (Buunk & Van der Weide 2012; Buunk 2013). Ook in de documentanalyse werd bevestigd dat een verdiepend onderzoek nodig is om een beter inzicht te verkrijgen in de opvattingen waarin naar verwachting waarden herkenbaar zijn die samenhangen met het morele fundament Trots & Loyaliteit. Dit zijn waarden die in een gemeenschap worden gedeeld en sterk samenhangen met de wijze waarop natuur de identiteit van een gemeenschap of een gebied beïnvloedt, vaak met een historische oriëntatie. Het landschap fungeert vaak als referentie voor dit type opvattingen en deze waarden.

Bij vraagstukken van gemeenschap, streek en identiteit gaat het om meer dan waarneembare verschijningsvormen. Naast het fysieke landschap - die letterlijk in kaart kan worden gebracht - bestaat het niveau van het sociale landschap. Dit is de wijze waarop een samenleving door middel van inspraak, wetten en regels dat landschap telkens naar onze wensen vormgeeft. Dat is het werkterrein van de planoloog en de projectontwikkelaar. Maar er is ook sprake van het subjectieve landschap, dat wat bewoners er aan beleven. Dit gaat over gevoelens, emoties en hechting. Cultureel geograaf Maarten Jacobs omschrijft deze driedeling wel als materie (*matterscape*), macht (*powerscape*) en be-

tekenis (*mindscape*). Bewegen de eerste twee zich op professioneel en bestuurlijk niveau, de 'harde' belangen, de laatste omsluit de 'zachte' dimensie van waarden en identiteiten.

Het onderzoek naar opvattingen over natuur en landschap beweegt zich op het niveau van de *mindscape*, de subjectieve werkelijkheid van bewoners. Bij streekverhalen komt het objectieve en sociale landschap uiteraard wel in beeld: mensen oriënteren zich nu eenmaal op fysieke elementen in de omgeving (oude en nieuwe markeringspunten) en op dominante of onderliggende visies over de maakbaarheid van het landschap. Maar telkens gaat het erom welke betekenis mensen hieraan geven, en hoe ze zelf zich verhouden tot natuur en landschap in hun eigen streek.

Voor dit deel van het onderzoek naar betekenisverlening door bewoners aan hun leefomgeving in het Vechtdal is geput uit oude en nieuwe verhalen van de streek. De provincie Overijssel heeft in kader van het gebiedsprogramma Ruimte voor de Vecht de geschiedenis en verhalen van het Vechtdal bijeengebracht in de Cultuurhistorische Atlas van het Vechtdal (Neeffjes et al., 2011). In aanvulling op dit rijke boekwerk is de website [www.mijnvechtmijnverhaal.nl](http://www.mijnvechtmijnverhaal.nl) gestart, waar persoonlijke belevenissen van bewoners als historische verhalen over het Vechtdal gepost zijn. Beide bronnen zijn gebruikt om verhalen over natuur en landschap boven tafel te krijgen ten behoeve van discoursanalyse.

In aanvulling op reeds ontsloten streekverhalen zijn groepsgesprekken gehouden met bewoners van de dorpen Vilsteren en Bergentheim. Daarbij is gebruik gemaakt van de methode van narratieve kartografie, een methodiek die onder andere is toegepast door de Delftse TU-antropoloog Leeke Reinders (Reinders, 2008). Een narratieve kaart is een kaart die niet gaat over de geografie van een gebied, maar over de betekenis die plekken in dat gebied voor de tekenaar hebben. Bewoners konden zo intekenen welke kenmerkende elementen (*landmarks*) in natuur en landschap zij belangrijk vinden in het licht van hun ervaringen en belevenissen, vroeger en nu. Aan de hand van deze kaarten zijn de onderzoekers met de groep in gesprek gegaan over de verhalen die aan zulke *landmarks* zijn verbonden, en is gezocht naar de collectieve betekenissen ervan. Daarnaast zijn aan de hand van foto's van kenmerkende plekken in en rond de gemeenschap meer verhalen opgespoord. Met behulp van discoursanalyse zijn uit de uitgewerkte verslagen van de groepsgesprekken tekstelementen gefilterd die uitdrukking geven aan een diepgevoelde verbondenheid met natuur en landschappelijke elementen.

Streekverhalen worden in veel gevallen verteld door volwassenen. Als aanvulling is daarom gezocht naar respons van jeugdige bewoners. Daartoe werd een enquête gehouden onder studenten van Windesheim die woonachtig zijn in het Vechtdal. Voor deze enquête zijn 120 jongeren benaderd, waarvan er 59 de enquête hebben ingevuld<sup>1</sup>. In hoofdstuk 4 zijn deze inzichten van de enquête in tekstboxen opgenomen.

#### *Van opvattingen, argumenten en verhalen naar waarden*

De beantwoording van de centrale onderzoeksvraag noopt tot een integrale interpretatie van de uitkomsten van de documentanalyse, de denksessies en het verdiepende onderzoek naar streekverhalen en identiteit. Ter voorkoming van selectieve interpretatie is gekozen voor een aantal zorgvuldige rondes van gezamenlijke interpretatie en aanscherping, vanuit het besef dat niemand waardenvrij is. In de gekozen onderzoeksmethode wordt dit ondervangen door diverse bronnen te hanteren (documentanalyse en denksessies), door deskundigen uit het veld te betrekken bij het benoemen van standpunten en waarden (denksessies en *mind mapping*), en door als onderzoeksteam in overeenstemming te komen met het benoemen en vaststellen van waarden. De interpretatie start in de denksessies, waarin met de oogst van argumenten over dilemma's al een eerste gezamenlijke duiding van onderliggende waarden is gemaakt.

Tijdens de interpretatierondes zijn de morele fundamenten van Jonathan Haidt op een heuristische manier gehanteerd. De fundamenten zijn behulpzaam om beter te begrijpen welke verscheidenheid aan waarden te herkennen is. Daarnaast zijn ze gebruikt voor de onderlinge clustering van inhoudelijk gelijksoortige waarden. Op basis van deze input heeft De Argumentenfabriek een concept Waardenkaart Natuur gemaakt. De clustering suggereert overigens geen hiërarchische ordening: alle waarden doen ertoe. De waardenkaart is in een aantal iteratierondes tussen De Argumentenfabriek en de onderzoekers van Windesheim verder verfijnd en tot slot definitief gemaakt. Op de kaart staan voorbeeldzinnen als gestileerde versies van uitspraken en tekstdelen die in het empirisch materiaal zijn aangetroffen.

In de laatste onderzoeksfase is de conceptversie van de Waardenkaart Natuur getest in een sessie met vertegenwoordigers van het ministerie van EZ en van Staatsbosbeheer die zich bezighouden met natuurbeleid en natuurbescherming. De deelnemers hebben het concept benut om eigen praktijkcases te analyseren. Daarnaast is de waardenkaart nog afzonderlijk voorgelegd aan een aantal experts. Hun reacties zijn benut voor enkele aanscherpingen in de slotfase, waarbij formuleringen en woordkeuze zijn aangepast om zo goed mogelijk aan te sluiten bij de praktijk.

#### *Verantwoording*

Het onderzoek is uitgevoerd op initiatief van het Windesheim lectoraat Area Development in het kader van het eigen praktijkgerichte onderzoeksprogramma. Het sluit aan op eerder onderzoek naar de culturele achtergronden van gebiedsontwikkeling. In een aantal projecten wordt stapsgewijs het geheel van achterliggende waarden in beeld gebracht die een rol spelen bij de keuzes die worden gemaakt over de inrichting, het beheer en het gebruik van ruimte. Daarmee kunnen methoden van analyse, ontwerp en besluitvorming worden verbeterd in de ruimtelijke vakgebieden en het beleid. De methodiek van waardenkaarten is ontwikkeld in samenwerking met De Argumentenfabriek. Dit onderzoek naar de variëteit aan opvattingen over natuur wordt mede mogelijk gemaakt met financiële bijdragen van het Ministerie van Economische Zaken en Staatsbosbeheer. Voor hen is de Waardenkaart Natuur een instrument voor het opstellen en uitvoeren van natuurbeleid, zoals de nieuwe Natuurvisie. De rechtstreekse betrokkenheid van deze partijen versterkt de praktijkgerichtheid van het onderzoek en versterkt de praktische bruikbaarheid van de waardenkaart als analyseinstrument voor beleid en beleidsprocessen.

#### **1.5 Leeswijzer**

In deze publicatie worden de bevindingen van het onderzoek naar opvattingen over natuur, streekverhalen en de Waardenkaart Natuur gepresenteerd in een afwisselend verhalende en analytische stijl die past bij de gevolgde onderzoeksmethode. Omdat er een ruime hoeveelheid recente populaire en wetenschappelijke literatuur bestaat over natuur, is in deze publicatie ervoor gekozen om de variëteit aan opvattingen over de schoonheid en kwetsbaarheid van natuur niet uitputtend na te vertellen. Voor een goed begrip van de variëteit aan opvattingen over natuur is het wel belangrijk om de terugkeer van het landschap in het maatschappelijk discours te verkennen. In hoofdstuk 2 worden daarom verschillende perspectieven op de betekenis van natuur en landschap in Nederland verkend, in het bijzonder van streken en streekverhalen. Daarmee wordt de verhalende onderzoeksaanpak ingezet die in de volgende hoofdstukken ook in de verslaglegging wordt gehanteerd.

<sup>1</sup> De uitkomsten van de enquête zijn te raadplegen op de website van Area Development [www.windesheim.nl/lectoraat-areadevelopment](http://www.windesheim.nl/lectoraat-areadevelopment) bij de projectinformatie.

Hoofdstuk 3 is analytischer van aard en geeft inzicht in de opvattingen over natuur, landschap en streekidentiteit. De diversiteit aan opvattingen wordt verkend door deze in een aantal thematische categorieën te plaatsen. Actuele maatschappelijke dilemma's over natuur en landschap vormen hierin de rode draad. Het rapport vervolgt in hoofdstuk 4 weer in meer verhalende stijl met de resultaten van streekverhalen uit het verdiepende onderzoek naar identiteit, aangevuld met uitkomsten van de jongerenenquête. Hoofdstuk 5 presenteert de bevindingen van de analyse naar de variëteit van opvattingen over natuur in termen van onderliggende waarden zoals die na interpretatie zijn gedefinieerd. De waarden zijn vastgelegd op de Waardenkaart Natuur. Het gebruik van de waardenkaart ervan wordt toegelicht aan de hand van enkele praktijkvoorbeelden.

## 2. De betekenis van natuur en landschap in perspectief

27

Een polder onder water. Een hogesnelheidslijn door het boerenland. Een luchthaven die wil uitbreiden. Een snelweg die wordt doorgetrokken. Een afgegraven akker die aan de natuur wordt teruggegeven. Nederland kan er wat van: elke vierkante meter is in de loop der eeuwen op de schop genomen, uitgegraven, omgewoeld, platgewalst of aangeharkt. We leven in een kunstmatig land en moeten het doen zonder een stronkje wildernis. Bergen hebben we niet, moerassen zijn al lang geleden drooggelegd en het wonen onder de zeespiegel is voor miljoenen landgenoten de gewoonste zaak van de wereld. Dat vermogen om het vaderland als een bak klei te kneden naar eigen wensen, geeft de kwetsbaarheid ervan aan. Voor je het weet worden duizenden jaren collectieve geschiedenis in de afvalbak gekieperd.

Projecten zijn de laatste jaren steeds grootschaliger geworden en onze omgeving dreigt sterk van gedaante te verwisselen. Velen ervaren deze ontwikkeling als een verlies. Dat onbehagen is een breuk met het verleden. Met name na de Tweede Wereldoorlog werd het landschap gezien als een agrarische productieruimte, waarin natuurschoon of historische elementen vooral een sta-in-de-weg betekende voor het herstel van de voedselproductie en de modernisering van het agrarisch bedrijf. Met de grootschalige ruilverkaveling stond de ruimtelijke ordening van het platteland nadrukkelijk in het teken van vooruitgang. Maar de laatste decennia lijken Nederlanders het landschap opnieuw ontdekt te hebben. Tegenover de uniforme schaalvergroting gaan mensen de oude, regionale verscheidenheid van steden, dorpen en landschappen weer waarderen.

Eigenheid en een herkenbare kwaliteit van de leefomgeving voeren de boventoon, wat leidt tot een herwaardering van de dialectiek tussen stad en platteland (Van der Ziel, 2006). Hoe ingrijpend Nederland ruimtelijk gezien een transformatieproces doormaakt, toont de Atlas van de verandering in woord en beeld (Baart en Metz, 2000). Aan het vertrouwde assortiment van woonwijken, stadsparken en weilanden zijn nieuwe plekken met nieuwe functies toegevoegd, van waterberging en nieuwe landgoederen tot *leisure*-parken en ecologische verbindingzones.

In dit hoofdstuk wordt een essayistische verkenning gemaakt van deze verscheidenheid in het denken over natuur en landschap. Deze verkenning leidt tot onderscheidende vormen van betekenisverlening aan natuur en landschap in beleid, vakliteratuur en filosofie en naar de betekenis van het streekverhaal.

### 2.1 De terugkeer van het landschap

De omslag in het denken over natuur met meer aandacht voor landschap en regionale verscheidenheid vinden we terug in het overheidsbeleid. Eind jaren negentig van de vorige eeuw groeide de erkenning dat Nederland nooit af lijkt: verandering is het wezenskenmerk van ons landschap. Al eeuwen wonen we op en werken we aan ons land. Zo is letterlijk ruimte ontstaan voor het bevorderen van mooie, duurzame en leefbare landschappen, waarin naast landbouw ons erfgoed een eigen plek mag en moet hebben. Een mijlpaal is de Nota Belvédère uit 1999 (Ministerie van OCW, 1999), dat een pleidooi houdt voor de cultuurhistorische identiteit van streken onder het motto behoud door ontwikkeling, bijvoorbeeld met de restauratie en verbouwing voor nieuwe functies van de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De uitwerking wordt door sommigen gezien als een succes; zij wijzen dan op plaatsen waar burgers bepaalde ingrepen in het landschap weten af te zwakken ten gunste van hun wensen. De nadruk op het verleden voedt echter ook nostalgische gevoelens die een rem kunnen zetten op het denken over de toekomst. En dan wordt het lastig om de juiste balans te vinden.

Mede om die reden merkt historisch geograaf Guus Borger terecht op dat de overheid moeite heeft om erfgoed een plek te geven (Borger, 2007). Dat komt niet alleen door de uiteenwaaiering van opvattingen, belangen en beleving, ook het verleden van de ruilverkaveling en landinrichtingsprojecten speelt parten: beleidsmakers zijn gewend de touwtjes stevig in eigen hand te houden. Beleidsmakers blijken niet altijd goed in staat op grond van inhoudelijke argumenten in een gebied cultuur- en natuurwaarden tegen elkaar af te wegen en prioriteiten te stellen. Dat blijkt bijvoorbeeld bij het voornemen Nederland herkenbaarder te profileren binnen de Europese ruimte, waarbij de bestaande

verscheidenheid en afwisseling in natuur, landschap en cultuurhistorie moet worden behouden dan wel versterkt (Ministerie van LNV, 2004). De provincies hebben als taak gekregen dit rijksbeleid te vertalen naar de regio's door landschappelijke effecten van ruimtelijke ontwikkelingen in kaart te brengen en kernkwaliteiten te benoemen. Dat valt niet altijd in goede aarde. Voelden mensen ten tijde van de centrale planning zich meestal in een keurslijf gedrongen, nu klagen velen over de toenemende verrommeling omdat iedereen teveel de vrije hand lijkt te krijgen.

De grootste opgave voor het landschap ligt in het creëren van verbindingen tussen het tastbare verleden waarin het heden een plek dient te krijgen, om daarna de lijn door te trekken naar de toekomst. Wordt dat nagelaten, dan verstart Nederland tot een soort openluchtmuseum: leuk om er een keer doorheen te wandelen maar niet om er in te werken, laat staan dat we daarmee de welvaart kunnen veiligstellen. Daarom, zo stelt Borger, moeten toekomstige kwaliteiten niet alleen bestaan uit een optimale mix van natuur- en cultuurwaarden, maar tegelijkertijd ruimte bieden aan nieuwe, experimentele vormen van bedrijvigheid (Borger, 2007:71).

De overheid neemt hierin niet het voortouw. Zij ziet zichzelf meer als regisseur van een publiek proces waarin burgers aan het woord komen en gezamenlijk doelstellingen formuleren, in samenspraak met andere belanghebbenden. Het debat over die nieuwe rol is nog volop gaande. Maar nu de samenleving zelf aan zet is, wordt de uitkomst van elke discussie over natuur en landschap ongewis. Sterker, het debat democratiseert. Zelfs het oordeel van een deskundige kent niet meer de autoriteit van voorheen. Het is dan ook lastig te bepalen hoe de besluitvorming tot stand dient te komen.

#### *Balans*

Deze ongewisheid brengt professionals in de ruimtelijke ordening in beweging. Zo schreven twee bouwkundigen van de TU Delft een manifest waarin zij een lans breken voor beleving en traditie (Teerds & van der Zwart, 2012). Ze gaan daarbij uit van de oorspronkelijke betekenis van het begrip 'cultuur': Grieken zagen daarin het bewoonbaar maken van de aarde. Tegenwoordig heeft die benadering van in cultuur brengen sterk de overhand. We bedenken, ontwerpen en bouwen volop, tot aan nieuwe natuur toe. Daarin schuilt een risico; een samenleving die vernieuwing als hoogste goed ziet, loopt het gevaar de cultuur zelf te vernietigen. Want cultuur, zo leerden de Romeinen, kent ook een verleden. De neerslag ervan is dagelijks in de leefomgeving te zien. Zo vonden zij dat ze hun heldhaftige monumenten moesten behoeden voor verval.



De Delftse auteurs zoeken nu een balans tussen de Griekse en de Romeinse opvatting. Zij stellen zichzelf de vraag hoe je het landschap zowel kunt behouden als het constant aanpassen. Het antwoord wordt gevonden door een brug te slaan en het landschap bij de stad te betrekken. Inderdaad kan het Nederlandse deltagebied worden gezien als een gezamenlijk project van twee werelden van denken en doen. Dat begon al vroeg met polders, dijken en waterkeringen. Land, ingenieus ontfoetseld aan water, bepaalt voor een deel onze identiteit. Cultuurlandschappen behoren tot de openbare ruimte, en dienen dus een algemeen belang. Worden ze ook als collectief goed gezien? Beleven bewoners hun omgeving als het resultaat van handelen van vele generaties voor hen, als de coproductie van cultuur en natuur, vol met objecten en symbolen en dus met betekenissen?

Zulke vragen openen een ander vergezicht, de tegenpool van een technocratisch verhaal te midden van een globaliserende wereld waarin uniformering en schaalvergroting aan de orde van de dag zijn. Dat tegenverhaal wordt zichtbaar in de vorm van herwaardering van tradities en van de identiteit van plekken. De hoop is dat wie zijn of haar leefomgeving als iets wezenlijks ervaart, zich vol passie ervoor zal inzetten. Dan komen bewoners met concrete plannen op de proppen. Dan doet de overheid niet moeilijk met regelgeving. Dan zorgen ontwerpers dat het landschap - stad en land - een levendige plek wordt, van stadslandbouw en het verwilderen van landgoederen tot het oplappen van industrieterreinen en wandelpaden langs verslonsde rivieroeveren.

Stad en ommeland horen bij elkaar. Toch blijft in het tegenverhaal de stad domineren. Nederland was immers al vroeg een verstedelijkte samenleving. Rond 1500 woonde ruim een derde van de bevolking – naar schatting een miljoen mensen – in plaatsen die weliswaar voor onze begrippen klein waren (tot circa 2500 inwoners) maar toch al een stedelijk karakter hadden. Deze hoge urbanisatiegraad was te danken aan het nederzettingenpatroon uit de Middeleeuwen; men ging vooral wonen op schaarse, hooggelegen gronden in de buurt van goed begaanbare waterwegen. Toen de bevolking begon toe te nemen, werd het ommeland vooral gezien als achtertuin, die dankzij voortschrijdende technologie steeds meer tot vruchtbaar landbouwgebied werd omgetoverd of bij stedelijke uitbreidingsgolven wordt betrokken. Het land werd vanuit de stad vormgegeven.

Met andere woorden, de specifieke kenmerken van het grondgebied heeft vergaande invloed gehad op latere ontwikkelingen in de ruimtelijke ordening van Nederland. Oud-hoogleraar architectuur- en stedenbouwgeschiedenis Auke van der Woud meent dat onze historische DNA in dit opzicht tot drie rotsvaste overtuigingen heeft geleid: ten eerste dat we met onze omgeving kunnen doen wat we

willen, ten tweede dat onze drang om te groeien volstrekt vanzelfsprekend wordt gevonden, en ten derde dat het land ingericht wordt vanuit een vooral stedelijk perspectief (Van der Woud, 2009).

### *Verandering*

De transformatie van het platteland vanuit de stad is dus een eeuwenoud verhaal. Alleen de schaal waarop het plaatsvindt verschilt van tijd tot tijd. Het is de ruilverkaveling die als planningsinstrument in de twintigste eeuw het land letterlijk op zijn kop zette, om zogeheten achtergebleven gebieden de nieuwe, moderne tijd in te loodsen – een tijd van schaalvergroting en mechanisering van de voedselproductie die het verarmde Nederland van na de Tweede Wereldoorlog geen windeieren zou leggen. De planmatige herinrichting stond ook ten dienste van een mentaal beschavingsideaal. De stad bleef de norm. Maar niet alleen in Nederland, overal in de Westerse wereld is verstedelijking een algemeen aspect van het moderne leven geworden. Inmiddels woont wereldwijd meer dan de helft van de bevolking in steden en dat zal naar verwachting oplopen tot driekwart in het jaar 2050 (UN, 2012)

Daarmee is het debat over stad en platteland niet ergens naar de achterhoede geschoven. Door de urbanisatie neemt de aandacht voor natuur en landschap juist toe, waarbij ook de herziening van onze voedselproductie een rol speelt. Burgers, professionals, beleidsmakers en onderzoekers hebben elk zo hun eigen opvattingen over wat bijvoorbeeld natuur is. In de praktijk wordt elk stukje groen al snel tot 'groen' bestempeld, van een oud weiland of poldergebied tot een nieuw zoutwatermoeras of een boompje in een stadswijk. Groen is dan synoniem met natuur. Dit staat een heldere begripsomschrijving en daarmee analyse in de weg. Niemand zal betwisten dat Nederland alleen nog natuur kent die sterk is beïnvloed door de mens. Het is daarom beter te spreken van halfnatuurlijk landschappen.

Met het begrip 'landschap' kunnen onderzoekers doorgaans beter uit de voeten dan met de uitdrukking 'natuur'. Landschap wordt veelal gezien als een coherente eenheid, een afbakening, een morfologische uitingsvorm van een gebied waarin een bepaalde mate van overzichtelijkheid valt te herkennen. Die eenheid is het gevolg van menselijk ingrijpen door de eeuwen heen: een cultuurlandschap. Een landschap is dus in feite een coproductie van mens en natuur. De Europese Landshapsconventie van de Raad van Europa definieert de term als volgt: "Een gebied zoals dat door mensen wordt waargenomen en waarvan het karakter bepaald wordt door natuurlijke en menselijke factoren en de interactie daartussen" (Council of Europe, 2009:9). Deze omschrijving doet recht aan de verschillende manieren waarop mensen de natuur in hun leefomgeving waarnemen, en geeft het brede perspectief weer voor onderzoek naar die verscheidenheid aan opvattingen.

## 2.2 Landschapsbeleving

Goed beschouwd is landschap de optelsom van de ondergrond en de vele functies die het heeft gehad en nog steeds heeft. Landschap is het resultaat van landgebruik in het heden tezamen met sporen van landgebruik uit het verleden. De term stamt al uit de dertiende eeuw, toen Nederland al volop in beweging was. Het achtervoegsel 'scap' of 'scep' laat zien waartoe onze voorouders in staat waren, namelijk het scheppen of creëren van een stuk afgebakend territorium dat door een gemeenschap werd bewoond en dankzij gezamenlijke inspanning droog en vruchtbaar gehouden. Hier liggen de wortels van onze individuele en collectieve geschiedenis. In een veelgehoorde omschrijving van de Nederlandse zucht tot inpoldering en landinrichting heet het dat God de aarde heeft geschapen, maar de Nederlanders zichzelf schiepen (Sijmons, 2002). Met andere woorden, door omvorming van natuur tot landschap schiep de Nederlander zichzelf en kreeg zijn leefomgeving het karakter van een gestold geheugen van het temmen van zee en rivier.

Later werd landschap meer en meer beschouwd als een afbeelding, analoog aan de esthetische blik van kunstenaars. Met name sinds de zestiende eeuw gold het getemde landschap als het summum van schoonheid. De Britse historicus Keith Thomas beschrijft hoe schilders van hun omgeving een pittoreske weergave maakten - een constructie van een voorstelling die op het gemoed moest werken, met bosschages, uitzichten en aantrekkelijke details (Thomas, 1983). Hun artistieke gezichtspunten gaven zo het gebied vóór de horizon in perspectief weer. De blik van deze meesters bepaalde vervolgens onze interpretatie en waardering van bepaalde typen landschap; wat wij schilderachtig vonden kwam overeen met wat binnen aan de muur hing. Zij hanteerden symbolen die op hun meest elementaire niveau innerlijke betekenis geven aan onze waarneming. Geïnspireerd door beroemde schilderstukken werden later complete landschappen aangelegd.

Met andere woorden, het landschap zit in ons hoofd en is daarmee vooral een mentaal beeld. Vanaf die tijd betekent landschap een stuk aardoppervlak dat men met één blik kan overzien, een eenheid, en vooral: min of meer los van menselijke bewoning. De Romantiek in de achttiende eeuw zorgde ervoor dat het begrip verder opschoof richting natuur, als reactie op de rationele, zakelijke beschrijving van de wetenschap. Bergen en kusten werden steeds meer gewaardeerd, met haar hang naar het sublieme, het verhevene en het ongenaakbare. Dat brengt regionaal geograaf Ben de Pater tot de opmerking dat afgaand op de populariteit van relatief wilde natuur we voorlopig nog niet af zijn van onze romantische smaak (De Pater, 2008). Dit laat zich herkennen in het natuurbeleid dat vanaf 1989 is gericht op de instandhouding van de Ecologische Hoofdstructuur, waarvoor de natuurlijke elemen-

ten in het landschap van rond 1850 als maatstaf gelden. Dit wordt gecombineerd met de constructie van nieuwe natuur om oude ecologische verbindingen te herstellen.

### *Maakbaar landschap*

Nederland bleek al vroeg tot op het bot kneedbaar. Misschien wel daarom is vooral hier het landschap onderwerp van studie. Een fraaie observatie is van de (geboren Amerikaanse) schrijfster Tracy Metz: "Nederland stel ik me soms voor als de platte, neutrale draaischijf van een pottenbakker, waarop uit een homp klei een herkenbare vorm verrijst. De onderlaag is constant (als die tenminste niet wegspoelt), de bovenkant kan telkens veranderen, al naar gelang de tijdgeest en de maatschappelijke behoeften. Als het landschap een veranderlijk verhaal is, een reflectie van een tijdsbeeld, wat zal de nieuwe natuur dan in de toekomst over ons zeggen?" (Metz, 1998:8).

De term 'nieuwe natuur' kent een innerlijke tegenstrijdigheid, want in ons land is natuurontwikkeling bij uitstek vooral getemde natuur. Overal waar dijken worden doorgeprikt en uiterwaarden onder water komen te staan, blijft de mens met schop en calculator die zogenaamde wildheid monitoren. Terecht stelt schrijver Willem van Toorn dan ook dat die nieuwe natuur geen verhalen kent en dus een vreemd element blijft. Hoe anders is dat met cultuurlandschappen. Die zitten barstensvol verhalen. "Nederland is de meest vormgegeven delta ter wereld, en om die te kunnen 'lezen' heb je er geschiedenis bij nodig" (Metz, 1998:35).

Toch is het eigenaardig hoe snel nieuwe natuur onderdeel wordt van ons zelfbeeld. Een recent voorbeeld zijn de Oostvaardersplassen. Najaar 2013 ging de natuurfilm 'De Nieuwe Wildernis' in première: "Onder de rook van Amsterdam, in een van 's werelds dichtst bevolkte landen, op een stuk land dat veertig jaar geleden nog onder water stond, heeft zich een natuurgebied ontwikkeld van internationale allure. In de Oostvaardersplassen speelt zich een uniek schouwspel af: de natuur bepaalt hier het ritme" ([www.denieuwewildernis.nl](http://www.denieuwewildernis.nl)). Regisseur Ruben Smit zegt dat hij met zijn film het héle verhaal wil vertellen. Nog opvallender is hoe dat kloekke verhaal in onze cultuur wordt vastgehecht, namelijk als het lange, doorlopende verhaal van de maakbaarheid van ons deltalandschap – en om die reden tot voorbeeld dient voor de rest van de wereld. Het leidt wel tot enige zelfspot, zoals filosofe Marjan Slob verzucht: "Kijken naar ontworpen wildernis op een stuk land dat we hebben veroverd op de woeste zee: de ironie is niet te missen" (Slob, 2012:8).

Nu is het grote verhaal van ons landschap doortrokken van dualismen. Zolang de moderniteit in het Westen vooruitgang dicteerde, konden we het gewillige land relatief eenvoudig onderwerpen aan een strafregime van ruimtelijke ordening dat, hoewel centraal aangestuurd vanuit de overheid, kon rekenen op breed draagvlak onder de bevolking, de agrarische sector voorop. Maar in de jaren zeventig doken ook negatieve kanten van de moderniteit op. Zo bleek milieuvervuiling als een verborgen adder onder het glanzende grasperk van onze welvaart te schuilen. Sindsdien is er sprake van toenemende bezinning op de (in)richting van land en samenleving, door sociologen samengebond onder de noemer reflexieve moderniteit.

Eén van de uitingsvormen van deze bezinning is de aandacht voor beleving. In beleidsnota's klinken naast technische, rationele en gelaagde analyses steeds vaker termen als leefbaarheid, schoonheid en consumptielandschappen. Mensen zoeken kwaliteit van leven, met sporen van weemoed en verontrusting en zelfs cultuurpessimisme: vroeger was alles beter, mooier, authentieker. Onder impulsen van doorgaande individualisering en globalisering ontstaat een belevensmaatschappij, waarin landschappen een decor wordt van échte ervaringen. Deze ontwikkeling laat tevens iets zien van de ongemakkelijke verhouding tussen mens en zijn natuurlijke omgeving. Dualismen worden niet zozeer opgeheven, wel steeds vaker als een probleem ervaren.

Beleving valt weliswaar te herleiden tot onderliggende waarden, maar laat zich minder eenvoudig vertalen naar rationele afwegingen bij ruimtelijke plannen, zelfs al zouden we gemeenschappelijke waarden kunnen opdelen. Het belevingsonderzoek is een zeer breed terrein waarin meerdere disciplines opereren, van antropologie en belevingseconomie tot omgevingspsychologie. Een recent overzicht laat zien dat we nog maar weinig empirische wetenschappelijke kennis paraat hebben, vooral over de historische dimensie van het landschap (Van de Zande en During, 2008). Bovendien blijft onduidelijk of de meningen van mensen over hun omgeving wel sporen met hoe ze zich ruimtelijk gedragen.

Dit kennishiaat vloeit voort uit de complexiteit van beleving. Want wat wordt nu precies beleefd? Ziet de één alleen losse elementen in het landschap, en neemt de ander vooral het groter geheel waar? Zit er geen verschil in beleving tussen bewoner en onderzoeker? En overheerst niet ten onrechte het visuele aspect van een landschap, terwijl geur, gevoel en geluiden evenzeer bijdragen aan een bepaalde beleving? Daar komt bij dat beleving door de tijd heen kan veranderen. Wat we nu lelijk

vinden, kunnen latere generaties als fraai staaltje van vakmanschap beschouwen. Iets van die wisselvalligheid komt naar voren in het verschil van beleving tussen jong en oud.

### *Verleden en heden*

De complexiteit van dergelijke vraagstukken heeft enkele jaren geleden geleid tot gericht onderzoek naar de relatie tussen cultuur en landschap. Diverse ministeries en universiteiten probeerden daarmee een impuls te geven aan meer onderzoek naar historie, ontwerp, planning en inrichting. Bijzonder hoogleraar erfgoed van stad en land, Jan Kolen, introduceerde in 2006 de term 'biografie van het landschap' (Kolen, 2006). Daarmee wilde hij de gelaagdheid en de meervoudige betekenis van de historie tot uitdrukking brengen. Het is hem een doorn in het oog dat planologen meestal slechts één specifieke periode of gebeurtenis uit het verleden kiezen en deze als uitgangspunt nemen voor hun ontwerp. Voor hem geldt juist de integrale benadering van mens en landschap zoals ze door de tijd heen elkaar hebben beïnvloed.

Zo is volgens Kolen ons land vanaf de negentiende eeuw vooral ingericht op basis van de wijze waarop Nederlanders zich tot het water verhouden. Dit collectieve zelfbeeld gaf voeding aan planologische ingrepen in de ruimte, waarmee deze voorstelling telkens werd bevestigd. Met andere woorden, het Nederland van de 'strijd tegen het water' en met de grote waterstaatkundige werken was dus zelfbeeld én realiteit. Terwijl natuurlijk ook andere beelden beschikbaar zijn.

In ander verband merkt landschapsarchitect Dirk Sijmons terecht op dat beeldvorming ons altijd naar het verleden terugjaagt. Vanaf de Middeleeuwen hebben monniken en vrije boeren tal van ontginningslandschappen tot stand gebracht. Met verwijzing naar het toenmalige ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen zegt hij over de cultuurlandschappen: "Als het aan het ministerie van OC & W ligt, worden ze nu geschreven met een hoofdletter C, en in een adem genoemd met het Concertgebouworkest en Vermeer" (Sijmons, 2002:93). Het gevaar ligt dan op de loer dat zulke landschappen een elitair karakter krijgen, vooral wanneer ze worden opgekrikt tot status van Belvédèregebieden – bijvoorbeeld de zeventiende-eeuwse droogmakerij de Beemster – en voor de lijst van Werelderfgoed worden voorgedragen.

De fixatie op het verleden zet huidige landschappen op slot. Landschappen in Nederland zijn nooit ontworpen om te behagen en de (rijke) stedeling een goed gevoel te geven. Landschappen worden

gevormd op basis van dominante opvattingen in een bepaalde periode. Pas na verloop van tijd blijkt een bepaalde inrichting de volgende generaties te bekoren. Beleving is een complex en gelaagd begrip dat in de ruimtelijke ordening lange tijd als een prettige bijkomstigheid gold, maar de laatste decennia steeds vaker bewust wordt opgezocht en gecreëerd. Het landschap wordt gezien als iets dat zichtbaar een bepaalde gemoedstoestand kan oproepen.

Landschap is dus niet alleen de waarneembare fysieke leefomgeving. Geograaf Gert-Jan Hospers maakt onderscheid tussen *'landscape'*, het beeld dat we van een bepaald gebied hebben op basis van plaatjes en praatjes, en *'sensescape'*. Dit laatste is de rijkere associaties die mensen verkrijgen door daadwerkelijk een gebied in te gaan en belevenissen op te doen: een zintuiglijke totaalervaring die betekenis krijgt dankzij geuren en geluiden van de natuur, de gesprekken met bewoners of de maaltijden die je er nuttigt. Wie daarna vaker zulke ervaringen opzoekt, ontwikkelt een band met het gebied, waardoor je de diepere lagen van de streek leert kennen, de *'soulscapes'*, met waardevolle herinneringen en verhalen (Hospers, 2013:112). De resonantie met je binnenste kan leiden tot onvervalste topofilie: de liefde voor één plek. Misschien denken we altijd vanuit een bepaalde locatie omdat we erdoor zijn gevormd, en beoordelen we andere plekken met als referentie de eigen plek. Vertellen waar je vandaan komt of waar je woont zegt iets over wie je bent, maar daardoor óók iets over die plekken.

### 2.3 Streekverhalen

De cultuur van een samenleving is nauw verweven met verhalen. Cultuur staat per definitie voor maken, creëren, iets nieuws tot stand brengen. Verhalen horen daar bij, want die helpen de mens telkens weer om orde te scheppen en betekenis te geven aan zijn leven (Keunen, 2005). De wijsgerige antropologie leert ons hoezeer wij 'gevangen' zitten in een wereld vol verhalen. Zo meent de Duitse filosoof Immanuel Kant dat de mens een aangeboren aanleg heeft om afzonderlijke gebeurtenissen met elkaar te verbinden en ze op een tijdsbalk te plaatsen. De essentie van het vertellen is dan ook het selecteren van feiten, al of niet door de verteller zelf veroorzaakt, en deze vervolgens te verwerken tot een coherente openvolging van tijdsmomenten. Daarmee wordt achteraf een bepaalde logica aan de feiten toegekend. Kant sloot daarmee aan bij de Griekse wijsgeer Aristoteles die de verhaalvorm – begin, middenstuk, plot – een vaste structuur meegaf: de mythos.

Verhalen die mensen over zichzelf en over anderen vertellen, liggen aan de basis van de identiteit die mensen zich aanmeten. De eigen plek in de wereld in tijd en ruimte, tussen zoveel andere mensen en

culturen, noopt tot het uitvergroten van verschillen. Zeker in het westen is de unieke individualiteit een verworvenheid geworden, een kernwaarde van de samenleving. Niettemin gebruiken mensen verhalen juist ook om gemeenschappelijke kenmerken van het mens-zijn te definiëren. De huidige generatie staat daarbij op de schouders van vroegere generaties verhalenvertellers. Het is de continuïteit in verhalen die het mogelijk maakt om de achterliggende mens- en wereldbeelden naar voren te halen die als het ware 'de moraal van het verhaal' vormen.

In buitengewoon veel verhalen zitten sporen van mythisch denken waarin eeuwige waarheden over de mens de boventoon voeren: er kunnen nog zoveel zaken misgaan, uiteindelijk komt alles op z'n pootjes terecht (bijvoorbeeld dankzij een held die zich voor de rest opoffert). De strijd tussen goed en kwaad speelt een grote rol, dat onze verhaalcultuur een sterk moralistisch tintje meegeeft. Verhalen zijn populair omdat ze de mens neerzetten als een inventief wezen dat overal en altijd het hoofd boven water weet te houden; wij zijn in staat ons snel aan te passen aan veranderende omstandigheden. Zulke verhalen articuleren robuuste levenswijsheid.

Ook het landschap vertelt een verhaal, namelijk over de voortdurende wisselwerking tussen de mens en diens leefomgeving. In en over landschappen kun je nadenken, praten, dromen, reflecteren, in opgaan, een fysieke ervaring opdoen, je iets herinneren. Ze spelen een rol bij de verhalen die we elkaar vertellen, soms als decor, soms als (beeld)bepalend voor het onderwerp, bijvoorbeeld wanneer het gaat over opvallende plekken. Sommige verhalen werden vroeger doorverteld aan reizigers over doorgaande routes, waardoor ze een veel grotere reikwijdte kregen. In zulke verhalen worden dingen benoemd en toegeëigend. Maar dat lukt niet altijd; juist het anders-zijn van (vooral wilde) natuurelementen ontsnapt iedere keer weer aan menselijke pogingen tot beheersen, en dwingt ons te blijven nadenken over onze verhouding met de leefomgeving. Milieukundige Wouter de Jong refereert in dit verband aan de term 'bioregionale narrativiteit', het voortdurend hervertellen van een verhaal dat we samen met een bepaald gebied schrijven. Dat kan alleen als we goed hebben leren luisteren naar wat dat gebied ons te zeggen heeft. Dat vereist een open, gevoelige houding (De Groot, 2011:113).

De gevoeligheid voor verhalen komt niet vanzelf. Misschien zijn het de schrijvers en kunstenaars die ons de ogen moeten openen voor de diepere verhaallagen van een plek of streek: "Die diepte is nooit zomaar aanwezig, maar krijgt pas betekenis door de betrokkenheid en creativiteit van de dichter die de plek onder woorden brengt en daarmee verbinding legt tussen wie en waar, tussen onze plek en onze identiteit" (Drenthen 2011:141). Verhalen maken deel uit van de identiteit van streken en

gemeenschappen. Daarom moeten naast het officiële verhaal over cultureel erfgoed ook de kleine, dagelijkse verhalen van mensen alle kans krijgen, om hun eigen plek op te eisen in plannen over ruimtelijke veranderingen. Het zal betere en breder gedragen projecten opleveren. Verhalen over natuur en landschap laten zien dat ingrepen onherroepelijk doorwerken, dat zelfs onbeduidende voorvallen later van betekenis kunnen blijken te zijn. Net als bij kleine en grote gebeurtenissen in het levensverhaal van mensen, gaat de beschrijving van gebieden gepaard met soms krachtige beelden over verleden en heden, en dus met wat waardevol was en is, en wat niet.

Elke streek kent zo unieke verhalen over de wisselwerking tussen vroeger en nu; ze worden nergens anders verteld dan juist daar. Er is dus alles voor te zeggen om landschap – en zeker het Nederlandse – op te tillen tot het niveau van cultuur, het domein waar individuele en collectieve waarden en normen, dromen en beelden mensen in beweging zet en een stempel op de directe leefomgeving drukt. Zoals Paul Kuypers het verwoordt: “Levenswijze en productiewijze zijn nauw met elkaar verbonden. Het ontwerp dat mensen van hun bestaan maken behoort tot de cultuur, ook het beeld dat zij van zichzelf en van anderen hebben behoort daartoe, evenals hun verhouding tot de tijd en de ruimte” (Kuypers, 1996:31).

### **Volksverhalen**

Bij vertellingen over natuur en landschappen stuiten we al vroeg op volksverhalen. In onze moderne tijd zouden die er niet meer toe doen, maar de laatste jaren lijkt het volksverhaal bezig aan een come-back. De strijd tussen goede en kwade machten, zo breed uitgemeten in de klassieke mythen en latere sagen, weet velen (opnieuw) aan te spreken, maar dan zonder de negatieve lading die vroeger aan heksen en tovenaars kleefde. De revival van het volksverhaal hangt volgens Theo Meder, etnologisch onderzoeker bij het Meertens Instituut, nauw samen met de tendens tot nostalgisering van het volkse cultuurgood (Meder, 2004). Hij verwijst daarbij onder meer naar de populaire Britse jeugd-boekenreeks over tovenaarsleerling Harry Potter. In dit type verhalen worden oude thema's herverteld, waarmee haast ongemerkt het bovennatuurlijke en het wonderbaarlijke ons leven binnendringen.

Vaak wordt deze tendens verklaard als reactie op de globalisering en snelle veranderingen in de samenleving, en het daarmee gepaard gaande verlies van identiteit. Bovendien zoeken steeds meer mensen naar verdieping en nieuw houvast in een wereld die men als kil, anoniem, rationeel, chaotisch en oppervlakkig ervaart. Met de hang naar spirituele zingeving zou ook de verloren gewaande band met de natuur en de eigen leefomgeving weer kunnen worden hersteld. De moderniteit mag de

wereld dan hebben onttoverd, het lijkt erop of er een proces van hertovering plaatsvindt waarbij we terugvallen op traditionele verhalen en thema's (zie ook Heijne, 2013).

Volksverhalen kunnen worden gedefinieerd als 'mondelinge vertellingen die in het dagelijks leven bekendheid genieten en in alle geledingen van de samenleving worden overgedragen' (Meder, 2010). Ze verhogen de saamhorigheid, bevestigen de onderlinge samenhang, en maken het leven overzichtelijker. Door te appelleren aan een collectief verleden smeden ze een band tussen groepen mensen. Volksverhalen geven uiting aan de universele behoefte aan verhalen, waarbij de waarheidsvraag er eigenlijk weinig toe doet. Dit is met name te zien bij sagen, relatief korte verhalen over bovennatuurlijke verschijnselen, en bij legenden, die christelijke heiligen tot onderwerp hebben. In beide verhaalvormen werd één kleine gebeurtenis, vaak lang geleden, op den duur aangedikt tot een complex web van fictie en geloof. Dat ze het zo lang hebben uitgehouden, zegt iets over hun functie: ze geven mensen een identiteit. Om die reden eigenen mensen ze zich toe en kregen ze de status van volksverhaal.

Sinds de negentiende eeuw zijn veel Nederlandse volksverhalen opgetekend en gedocumenteerd. De bekendste staan in 'Verhalen van stad en streek', een recente, stevige bundel van liefst 661 pagina's, per provincie gerangschikt (Blécourt, et al., 2010). Deze maakt deel uit van een meerjarig onderzoeksproject naar lokale groepen en gemeenschappen die een bepaald volksverhaal als 'eigen' opeisen. Het viel de samenstellers niet mee een selectie te maken van het grote aantal verhalen van de oostelijke zandgronden zoals Overijssel; blijkbaar speelt het collectieve geheugen van de relatief honkvaste bevolking een grotere rol dan elders.

De thematiek van deze verhalen wijkt overigens niet af van de verhalen in andere landsdelen. Het zijn ronduit spannende verhalen. We lezen van elven, geesten, zieners, heksen, schurken, witte wieven, monsters, struikrovers, bosmannetjes, dwaallichten, geestverschijningen, wonderbomen, spookhonden en spookboerderijen. Omdat er religieuze elementen in schuilen, staan ze hier te boek als sagen en legenden. Daarmee krijgt dit volksgeloof nadrukkelijk ook een morele lading. De goegemeente wordt voorgelood eerlijk te leven, medeburgers niet af te zetten, aan de armen te denken, zich af te keren van hoogmoed, niet met de duivel in zee te gaan, en met God in het reine te komen op straffe van ziekte, de bedelstaf of zelfs de dood.

Een enkele keer krijgen de Vecht en de waterkolken een rol toebedeeld. Net als veel andere landschappelijke elementen zijn het oorden van onheil, dreiging, beklemming. Want zo kunnen we veel

oude volksverhalen ook lezen: naast moraal bevatten ze impliciete waarschuwingen om uit de buurt te blijven van rivieren, sloten, moerassen, diepe kolken (daar huizen geesten of draken), heuveltjes (daar wonen wieven, spookhonden of bosmannetjes), ruïnes (daar wonen reuzen), donkere paden (daar kom je monsters of lijkstoeten tegen). In volksverhalen speelt het landschap dus een belangrijke rol. Zelden of nooit komen we een beschouwing tegen zoals we dat tegenwoordig zouden doen, in termen van mooi of lelijk, lieflijk of van hoge kwaliteit. Het volksverhaal kent namelijk zijn eigen wetten – mondelinge overleveringen van kleine gemeenschappen over de bewoners en bepaalde landschappelijke kenmerken.

Het gebied buiten dorp of stad kende geheimen. Vooral lege, verlaten veengebieden boden een goede voedingsbodem voor onheilspellende ingrediënten. Overdag niet, daarvoor hadden deze gronden een te belangrijke functie. Maar zodra de duisternis viel, wurmde in de schaduw een totaal andere wereld zich naar boven; de buitenwereld werd opeens eng, wanordelijk en naargeestig, waar vreemde wezens heersten. Op bepaalde plekken was het voor doodgewone stervelingen bepaald niet pluis. Tijdens koude, lange wintermaanden kropen mensen het liefst dicht bij elkaar, in huis, achter gesloten deuren en vensters, dicht bij de warmte van de open haard, waar ze aan elkaar verhalen vertelden. Deze dienden bijvoorbeeld ook om jonge meisjes de topografie van hun dorp in te kleuren en hen attent te maken op onzure oorden waar het voor maagden slecht toeven is.

Voor de moderne mens herbergen volksverhalen niet langer de akelige sfeer van vorige generaties. Tegenwoordig grijzelen we alleen vanwege de spanning. Een smakelijk verhaal is een potentiële goudmijn. Dat weten marketeers en ondernemers maar al te goed. Ze maken zich soms gretig meester van oervertellingen die zich lenig laten vertalen in marktwaar. Verhalenvertellers trekken met duizenden luisteraars duistere bossen in, lokale middenstanders verkopen snuisterijen en smaakvolle versnaperingen, lokale overheden toveren via VVV's hun dorp of stad om tot uniek toeristisch trekpleister. Een voorheen belangrijke functie van volksverhalen, de moraal van zonde en doem, lijkt van deze verhalen te zijn afgegliden, een ontwikkeling die parallel loopt aan de gestage ontkerkelijking in Nederland.

Wat van de verhalen overblijft zijn sterke iconen die bekendheid genieten en hun tijdloosheid bewezen hebben. Wie zich van zo'n icoon meester kan maken, beschikt over een duidelijk beeldmerk. Ze worden opgepoetst, nieuw leven ingeblazen, en zorgvuldig gekoesterd. Zo kent Overijssel de Kamper Uidagen en de Zwolse Blauwvingerdagen; beide binnensteden fungeren dan als plaatsen van verbeelding in vakantiesfeer. En voortaan kunnen we meewandelen op een wandeltocht langs moord-

kruisen: 'Ontdek wie de echte moordenaar is', of op Twentse sagensafari gaan: de nieuwsgierige speler gaat aan de slag met websites, gps-apparatuur, foto's, en video- en geluidsopnamen. Traditie verkoopt goed.

### *Eigenheid*

Nog altijd worden verhalen over de eigen leefomgeving verteld. Toen in voorjaar 2012 het Nederlands Centrum voor Volksverhalen en Immaterieel Erfgoed samen met de provincie Overijssel een wedstrijd organiseerden om de eigenheid en lokale identiteit tastbaar te maken, vielen tot ieders verrassing ruim negentig verhalen op de deurmat, van afgestofte oude tot volledig nieuwe, verzonnen verhalen. Als jurylid worstelde Theo Meder als verhalenskundige zich door de teksten en onderscheidde zes aspecten die telkens bleken terug te keren: de verhalen bevatten lokale geschiedenissen, drijven op emotionele herinneringen (bijvoorbeeld over de Tweede Wereldoorlog), gaan vaak over armoede (het Charles Dickensyndroom), hekelen de willekeur van rijken en gezagsdragers, roemen het aloude nabuurschap, en gebruiken water als historisch of avontuurlijk decor. In de identiteitsbeleving lijken vooral rivieren een aanzienlijke rol te spelen.

Met name dat laatste aspect is nieuw, want in de oude volksverhalen ontbreekt water, of wordt het afgeschilderd als gevaarlijk. Daarnaast ligt de nadruk voortaan niet op het moraal of de waarschuwing, maar op de eigenheid van het gebied. Moderne vertellingen krijgen zo het karakter van streekverhalen. Ze floreren in een tijd waarin politieke, culturele en economische grenzen vervagen; ze kleuren grenzen opnieuw in, dichter bij huis, als bekenden onder elkaar, om de eigen gemeenschap af te bakenen. Het gevoel iets wezenlijks te verliezen doet velen weer (terug)verlangen naar een vertrouwde, overzichtelijke wereld. Typerende elementen worden dan op het schild gehesen, krijgen een extra collectieve betekenis als middelpuntzoekende representatie van trots en traditie. Soms worden deze uitvergroot en omlijst met oude en nieuwe verhalen, ter compensatie tegenover anonieme krachten van buitenaf.

Natuur en landschap bieden volop ruimte om die eigenheid vorm te geven. De rivier maar ook de kanalen, de akkers en weilanden, de moerassen en veengebieden, de dorpen en de steden, de wandelwegen en klompenpaden, ze vertellen allemaal het verhaal van een gemeenschappelijke geschiedenis van voorouders. Niet langer plekken van onheil en verschrikking, maar karakteristieke stekken vol herinnering en herkenning. Door de lagen heen ontwaren we onszelf. We koesteren ons in de verwevenheid met onze leefomgeving door de tijd.

Een fraai voorbeeld uit de provinciale wedstrijd van 2012 is 'De oude Maeje', een verhaal over een vrouw wier man verdrinkt in de rivier en uit intens verdriet verder leeft aan de oever, in een hutje van wat planken en plaggen. Elke dag tuurt ze uren over het water, alsof ze één was geworden met het landschap, tot dorpsgenoten niet meer konden vertellen of ze Maeje nu wel of niet hadden gezien. "Soms, tot op de dag van vandaag, zien de mensen haar opeens weer lopen, in de mistflarden, vlak langs het water van de rivier. Haar voeten gaan verscholen in het opgeschoten gras, riet en biezenpolletjes. Het is niet goed te zien of ze nog over het land zweeft of door het water waadt. Eigenlijk is het ook meer zweven, glijden wat ze doet. Op de grens van land en water, van licht en donker, van tijd en ontij is ze daar opeens weer. Alsof ze zoekt, nog altijd zoekt... De oude Maeje." (Bakker, 2012:13)

#### 2.4 'Sense of place'

Verhalen zijn een belangrijk hulpmiddel om het gevoel dat mensen bij hun omgeving hebben te delen met anderen. Die omgeving wordt dan vaak aangeduid als streek. Dat begrip hoort thuis in de sociale of regionale geografie. Sinds het ontstaan van deze discipline hebben geografen gepoogd een passende typologie van landsdelen te vinden aan de hand van algemeen aanvaardde criteria, zoals morfologie, klimaat of landschap. Het synoniem 'gebied' veronderstelt op deze wijze een heldere afbakening, vergelijkbaar met 'landschap'. Tegelijk beseften zij dat de indeling vooral hun theorie was, een abstract model, als een raster over het land geplooid. Zolang dat model bruikbaar was voor het ontwikkelen van ruimtelijk beleid, bleef alles bij het oude. Dat werd versterkt door een ander begrip, 'regio', dat planologen en beleidsmakers gebruikten om de modernisering van het land planmatig aan te pakken.

Maar vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw bracht de nieuwe culturele geografie daar verandering in. De academische begrippen dienden voortaan gekoppeld te worden aan de betekenis die bewoners zelf aan hun leefomgeving toekennen. Het gaat om een bepaalde eigenheid. Bij de paradigmawisseling hoort ook dat begrip 'streek': geen strikt afgebakende eenheden aan de hand van academische normen, maar markering op basis van identiteiten. Streken verwijzen dus naar gevoelens, belevingen, ervaringen en beelden van mensen bij de plek waar ze wonen. Cultureel geograaf Carola Simon onderscheidt enkele relevante aspecten van streekidentiteit: het is een sociale constructie, het bevat machtsrelaties, het stoelt op het verleden, het kent een dynamisch karakter en het wordt opgehangen aan bepaalde natuurlijke en landschappelijke kenmerken. Hoe sterker de identiteit, hoe duidelijker mensen zich bewust zijn van het beeld, zowel naar binnen als naar buiten (Simon, 2004). Er heerst dan een positief gevoel van een 'sense of place'.

#### *Gecreëerde identiteit*

In elke discussie over streekidentiteit komt vrijwel automatisch de associatie met continuïteit en stabiliteit naar voren. De elementen die het minst veranderd zijn worden dan juist benadrukt, als relikwieën uit een vervlogen maar (bijna) volmaakt tijdperk. Zo'n archetypisch beeld leidt snel tot pogingen om bekoorlijke gebieden tot openluchtmuseum te bestempelen. Ook waar de soep minder heet wordt gestookt, floreren historische optochten, festivals en veldslagen. We laten ons massaal verwennen in tot Middeleeuwse tijden omgetoverde binnensteden.

Dit alles zegt meer over de hang naar een romantisch verleden dan dat de relatie tussen identiteit en ruimte doorwrocht wordt uitgediept. Wat namelijk stabiel oogt, is in wezen voortdurend aan verandering onderhevig. Immers, dankzij de maakbare bodem zijn Nederlanders altijd in staat geweest hun leefgebied voortdurend aan hun wensen aan te passen. Wat wij zien in het landschap is daarom het resultaat van onze volksaard. In die zin is landschap nooit af, maar altijd in beweging. Hieruit vloeit onze ware nationale identiteit voort: ontwikkeling, bewerking, omvorming, verandering, verplaatsing, mutatie, transformatie, kortom: dynamiek. Dat roept de interessante vraag op of identiteit in onze tijd nog wel gekoppeld kan worden aan concrete plekken en landschappen.

Ook om een andere reden blijft het begrip lastig operationeel te maken. Identiteit fungeert als een container: alle plekken hebben wel 'iets', en dat 'iets' is tot op zekere hoogte altijd uniek, en heeft steevast met het verleden van doen. Zoals adviseur ruimtelijke kwaliteit Rik Hergreen terecht aangeeft, komt alles wat fysiek of immaterieel in een streek aanwezig is of er rechtstreeks verband mee houdt in aanmerking voor identiteitsvorming (Hergreen, 2006). Bouwstijlen, stenen, beekjes, fietsen, gesprekken, liefdesgeschiedenissen, papen, schilderijen, ansichtkaarten, midwinterhoorns, overstromingen, dromen, verhalen, paden, snelwegen – de lijst is zonder einde. Lang niet alle mogelijke ingrediënten komen daadwerkelijk in de identiteitsmix terecht, maar wat buiten de boot valt blijft toch van grote culturele betekenis.

#### *Geworteld blijven*

Landschapsarcheoloog Jan Kolen geeft aan dat de moderne media de verhalen en beelden van plekken kunnen loszingen (Kolen, 2005). De verhalen gaan vrij in de samenleving circuleren. In de virtuele wereld is iedereen in staat zich een identiteit aan te meten. Niettemin wil Kolen het begrip overeind houden omdat hij zich voelt aangesproken door wat de Duitse filosoof Heidegger bestempelt als de oorspronkelijke betekenis van wonen, dat vooraf gaat aan (be)bouwen. Uit het verblijven en wortelen

op één plek vloeit, hopelijk, zorg voor de omgeving voort. Het landschap is niet alleen wat we om ons heen zien, maar ook wat we er dagelijks concreet dóen. Bovendien zijn regionale geografen – die zichzelf als de ware geografen beschouwen – al veel eerder op zoek gegaan naar de ‘persoonlijkheid van regio’s’.

In navolging van Kolen en Heidegger kan een verbinding worden gelegd tussen identiteit en de concrete ruimte. Dat sluit aan bij de maatschappelijke trend van het zoeken naar (her)worteling in het landschap. Niet om identiteit te reduceren tot een kant-en-klaar product dat daarna eenvoudig is te reproduceren, een versimpelde afbeelding van de werkelijkheid, maar om het wezen van een streek in al zijn diversiteit en gelaagdheid in de vingers te krijgen. De bundel ‘Regionale identiteit’ van Sjoerd Cusveller en Liesbeth Melis uit 2006 toont een aantal fraaie voorbeelden waarbij kunstenaars voor die taak zijn ingeschakeld, zoals in de Hoekse Waard, Geest en Grond in de Bollenstreek, project Recreatie in Noord-Brabant, en Proeftuin Twente en Polder Mastenbroek in Overijssel. Kunst opent de ogen, scherpt het geheugen, legt verbindingen, wekt plekken tot leven, maakt bewoners bewust, zoekt naar gedeelde betekenis en waarden, verleden en heden.

De inzet van verbeeldingskracht van kunst laat zien hoe - parallel aan de culturele geografie - binnen de ruimtelijke ordening een nieuwe, relationele planologie zich heeft ontwikkeld. Het draait niet om ruimtelijke plannen, bedacht achter een tekentafel, maar om levende cultuur, in de breedste zin van het woord. Zoals cultureel planoloog Hans Venhuizen opmerkt: “Mensen zijn vervreemd geraakt van de ruimte en van hun omgeving – door de schaalvergroting, door de welvaart, door het onbegrensde technisch kunnen waarmee het landschap in dit land wordt gemanipuleerd. Ik hoop dat ik die vervreemding kan bestrijden door middel van betere plannen die beter worden ingebed in het besluitvormingsproces.” (Venhuizen, 2006:147)

## 2.5 Conclusie

Het landschap is meer dan een door de tijd heen aangepaste fysieke leefomgeving. Het landschap biedt voor bewoners ook sociaal, cultureel, mentaal en soms spiritueel houvast. In het bijzonder de natuurlijke elementen, zoals rivieren, bossen, akkers, natte en droge gronden, maken de ontstaansgeschiedenis zichtbaar en bieden referenties voor levensmoraal. Deze referenties helpen mensen bij het markeren van of uitvergrooten van verschillen tussen groepen en deelgebieden. In streekverhalen komen deze identiteiten, gemeenschappen, culturen en ruimtelijke dimensies bijeen.

Streek en identiteit zijn meer dan folklore in de oude landschappen van vroeger, maar vormen aldus een referentiekader voor bewoners en bezoekers. Dit is de culturele kant van de ruimtelijke ordening, die niet voor niets is herontdekt in beleid en in onderzoek. Het paradigma van de ruimtelijke ordening heeft zich daarop aangepast. Van centraal naar decentraal, van robuust naar flexibel, van rationeel naar beleving, van definitieve inrichting naar tijdelijke ingrepen. Gezamenlijk duiden zij een trend aan van een nieuwe manier van kijken naar gebiedsontwikkeling.

De fysieke leefomgeving steekt subtieler en ingewikkelder in elkaar dan vaak wordt gedacht. Ruimte is dynamisch, is altijd ‘werk in uitvoering’ en staat in een bepaalde verhouding tot de mens. Met onze omgeving scheppen we ook onszelf en scheppen we gemeenschappen. Dat vraagt om een relationele planologie waarmee we de betekenis van de ruimte om ons heen en niet louter als fysieke leefomgeving duiden, maar de aandacht uitgaat naar de betekenis ervan voor mensen. Deze betekenis is niet eenduidig, maar kenmerkt zich door diversiteit, is in beweging en er zal vaak sprake zijn van wisselende identiteiten. De plaats is de multidimensionele resultante van allerlei verbindingen die mensen leggen met hun leefomgeving.

Filosoof en ondernemer Govert Derix benadrukt het belang van verhalen voor die relationele planologie. Volgens hem moeten we met geduld en nederigheid, met beide oren op luisteren naar gebiedsverhalen, zonder te vervallen in het valse fundamentalisme van universele gebiedswaarden (Derix, 2012). Plaats, gebied, regio, ruimte, oord, territorium, landschap - de geografische aanduidingen zijn knooppunten van gebeurtenissen waar de identiteit geen vast gegeven is, maar worden bepaald door interacties die er plaatsvinden. Om dat goed te begrijpen vormen streekverhalen de sleutel. Ze ontsluiten de betekenissen die landschappen, natuurlijke elementen en bebouwde omgeving in een afgebakend gebied hebben voor mensen en gemeenschappen. Dit perspectief mag daarom niet ontbreken in onderzoek naar opvattingen over natuur en landschappen.





## 3. Opvattingen over natuur en landschap

Ieder mens komt vrijwel dagelijks met de natuur in aanraking. Zelfs midden in de stad is er wel een boom of zijn het de duiven die iets van de natuur dichtbij brengen. Zelfs binnenshuis kunnen mensen niet 'ontsnappen' aan natuur, al was het maar in de vorm van het plezier dat een mooie kamerplant geeft of de overlast die muggen en mieren in de zomer kunnen geven. Natuur is niet alleen iets dat bijzonder is en beschermd moet worden, maar kent vele verschijningsvormen. De opvattingen erover zijn daarom al even gevarieerd.

Dit hoofdstuk biedt een beknopt overzicht van opvattingen over natuur en landschap zoals die in een brede basis van documenten is aangetroffen. Omdat het ondoenlijk is in kort bestek alle standpunten uit de documentenanalyse te presenteren, wordt aan de hand van enkele thema's een impressie gegeven van de variëteit aan opvattingen over natuur. In de tekstboxen geven de citaten inkleuring aan deze analyse. Paragraaf 3.1 gaat in op natuur en landschap als bron van zorg en als eventuele belemmeringen voor de mens. Paragraaf 3.2 besteedt aandacht naar opvattingen over wat natuur en landschap zoal te bieden hebben. Paragraaf 3.3 behandelt opvattingen over de wijze waarop we van natuur en landschap genieten. Paragraaf 3.4 presenteert tot slot opvattingen over de wilde natuur.

### 3.1 Natuurbescherming

De meest voor de hand liggende opvatting is dat alle natuur kwetsbaar is en daarom beschermd moet worden. Dit standpunt klinkt vooral door bij professionals die veel met de natuur te maken hebben en bij de meer actieve leden van natuurbeschermingsorganisaties. Natuur staat dan gelijk aan natuurbescherming of natuurbehoud. Landschap komt meestal niet expliciet aan bod, maar wordt vooral beschouwd als het geheel aan natuurlijke elementen of iets van dien aard.

De formele natuurbescherming is in Nederland vormgegeven aan de hand van een veelomvattend en ambitieus ruimtelijk beleidsconcept, de Ecologische Hoofdstructuur. In dit beleid staat de zorg voor zeldzame natuur centraal, met een sterke nadruk op de kwetsbaarheid van ecologische processen die bescherming nodig hebben in een robuuste ruimtelijke structuur van natuurgebieden (Buunk, 2002, Janssen & Schaminee, 2003). Bij natuurbescherming draait het steeds vaker om de verantwoordelijkheid die mensen moeten nemen. Iedereen dient voor de natuur te zorgen. We mogen er zonder meer van genieten, maar natuur is geen bron waar grenzeloos en zonder consequenties uit geput kan worden. Wie de natuur wil gebruiken, zal de handen uit de mouwen moeten steken.

*Natuur is waardevol omdat in natuur een grote genetische  
variëteit zit die in de toekomst waardevol kan zijn.*

Het formele natuurbeleid is verankerd in nationale en internationale wetgeving. Binnen het kader van de Europese richtlijnen moet het Nederlandse aandeel in de mondiale biodiversiteit behouden blijven. Dat gaat ons allemaal aan. "De mens is verantwoordelijk voor behoud en waar nodig herstel van biodiversiteit." (PBL, 2012:49). Vergelijkbare opvattingen zijn ook elders te vinden (Natuurmonumenten, 2011:6), (Buijs, et al., 2012:32), (GLGK, 2009:5-6), (Staatsbosbeheer, 2006:9). Het netwerk van beschermde natuurgebieden, de Ecologische Hoofdstructuur, wordt onderbouwd met gedetailleerde definities van natuur. Voor het Nederlandse beleid waren dat aanvankelijk de zogenaamde natuurdoeltypen en in het Europese beleid in termen van habitattypen die het leefgebied voor beschermde soorten vormen (Bal & Hoogeveen, 2001). In het formele natuurbeleid is de visie verankerd dat biodiversiteit belangrijk en goed is.

*Hoe diverser de natuur is, des te groter de waarde.*

Verantwoordelijkheid nemen voor natuur stopt niet bij de Nederlandse grens: "...het betekent ook actief bevorderen dat duurzame ontwikkeling en bescherming van kwetsbare natuur mondiaal op serieuze wijze invulling krijgt. Daarmee is de inzet die we nationaal plegen onlosmakelijk verbonden met de inzet die we internationaal plegen en omgekeerd." (Ministerie van LNV, 2000:17). De Ecologische Hoofdstructuur is formeel en technisch van aard, en richt zich voornamelijk op de bescherming van flora. Rond de zorg voor dieren treffen we denkbeelden die verder gaan dan verantwoordelijkheid nemen. Beelden van neushoorns en panda's voeden het verantwoordelijkheidsgevoel voor dreigend uitsterven, maar in de zeehondenopvang bijvoorbeeld speelt dat geen rol meer.

Desondanks hebben veel mensen een sterke behoefte zich te ontfermen over dieren in nood, of het nu gaat om achtergelaten en mishandelde huisdieren of hongerig wild in de Oostvaardersplassen in de wintermaanden. Voor dierenleed zijn velen gevoelig en dat leidt soms tot felle debatten over de (intensieve) veehouderij of de dierhouderij van wilde dieren zoals nertsen.

*We moeten voor de natuur zorgen, omdat we al zoveel kapot hebben gemaakt.*

*Er is een gevoel van boosheid onder mensen dat er al zoveel verloren is gegaan.*

*Het is onze schuld, dus ook onze verantwoordelijkheid.*

De stranding van orka Morgan in de Waddenzee in 2010 leidde tot beleidsdiscussies over wat er dient te gebeuren wanneer hulpbehoevende walvisachtigen in Nederlandse wateren terecht komen. De populaire opinie over Morgan luidde dat de orka gered moest worden. Kosten noch moeite werden gespaard om het dier te redden en over te brengen naar het Dolfinarium in Harderwijk. Deze verwikkelingen geven een goed beeld van de dilemma's over de zorg voor wilde dieren. Vanwege de beperkte leefruimte was in Harderwijk blijven geen optie. Terugzetten in de zee zou ook problematisch worden, omdat er geen zicht zou zijn op hereniging met de groep waartoe de orka behoort. Uiteindelijk is Morgan overgebracht naar een speciaal orkacentrum in Tenerife, een verhuizing die werd betwist door een gelegenheidscoalitie van burgers en deskundigen die wilden blijven zoeken naar de familiegroep om haar in het wild te kunnen terugzetten.

*Natuur is krachtig en onheilspellend,  
maar het mag niet bedreigend zijn voor de mens.*

De discussie herhaalde zich in 2012 toen een bultrugwalvis nabij de zandplaat Razende Bol tussen Den Helder en Texel strandde. Het dier was ernstig verzwakt en redding bleek na diverse pogingen onmogelijk. Desondanks reageerden velen verbijsterd op het voorstel om het dier af te maken. Daarvoor werd de term euthanasie gehanteerd. Deze incidenten hebben de rijksoverheid ertoe bewogen een Protocol stranding levende walvisachtigen op te stellen (Ministerie van EZ, 2013). Opvallend: ook in dit geval was niets doen geen optie. Voor de zienswijze dat we de natuur in dit soort gevallen gewoon zijn gang moeten laten gaan, is geen ruimte. Het protocol laat zien hoezeer dierenleed mensen raakt. Dat geldt vooral bij zoogdieren en dieren die als intelligent en sociaal bekend staan of een grote aibaarheidsfactor hebben, maar ook vele minder populaire diersoorten hebben hun vaak zeer gedreven eigen pleitbezorgers.

Natuur roept niet alleen sympathie op. Bijzondere natuurverschijnselen kunnen ook beangstigend zijn. In Nederland is dat als vanzelfsprekend de strijd tegen het water. De kans op overstromingen ligt voortdurend op de loer. Toch wordt die dreiging, met uitzondering van het rivierengebied van twee decennia terug, slechts mondjesmaat ervaren. Het veilige gevoel komt door de hoge kwaliteit van het waterbeheer en de opgehoogde dijken. De OESO waarschuwt zelfs voor onze beperkte risicobeleving (OECD, 2014). Dat geldt niet voor inwoners van laaggelegen polders in het Groene Hart rond Mijdrecht, Wilnis en Kockengen, die vertrouwd moeten raken met de risico's van stortbuien. Ook in het rivierengebied zal men altijd met een half oog op de natuur blijven letten.

Wie een natuurramp aan den lijve heeft ervaren, weet dat veiligheid slechts relatief is. Rampen boezemen angst in. Zo toonde de tsunami van 2004 met naar schatting 230.000 slachtoffers zowel de onvoorspelbaarheid als de vernietigende kracht van de natuur. De reactie hierop is meestal de poging natuurlijke processen te beïnvloeden door nog betere dijken en *high tech*-watermanagement. Maar de natuur laat zich niet altijd beteugelen.

Niet alleen extreem weer jaagt vrees aan. Ook virusziektes als vogelgriep en ebola die (wereldwijde) epidemieën veroorzaken maken onzeker. Voor agrariërs kan de uitbraak van een virus betekenen dat hun veestapel moet worden afgemaakt, zelfs als de dieren nog gezond zijn. Wanneer natuur economische schade dreigt aan te richten, klinkt al snel de roep om grootschalige vaccinatie ter voorkoming van besmetting (LTO Nederland, 2006).

*Natuur is een verdienmodel. Een natuurlijke situatie (biobased economy) biedt meer kansen dan een monocultuur.*

### 3.2 Natuur en landschap als bron van welvaart en welzijn

Het cultiveren van de natuur om voedsel en andere producten te verkrijgen is altijd een belangrijke bron van inkomsten geweest. Veel ideeën over hoe de mens met de natuur behoort om te gaan zijn hierdoor gekleurd. Er valt geld te verdienen aan natuur: "Natuur is een productiemiddel" (Kamerbeek, 2012:187). Natuurbeschermingsorganisaties zien de intensivering in de landbouwsector als een ernstige bedreiging. In het 10-puntenplan van meer dan veertig natuurorganisaties uit 2012 staat onder andere: 'Breng de natuur van het boerenland terug'. Dit is een regelrecht pleidooi voor een kleinschaliger platteland met grotere natuurwaarde van landbouwgronden.

*Natuur kan ons ook economisch helpen.*

*De zuiverende werking van water is bijvoorbeeld niet alleen goed vanwege duurzaamheid.*

*Als je er handig mee omgaat kan het ook een hoop geld besparen.*

Hierin gloort een andere mening door, namelijk dat natuur een ecosysteem is dat bepaalde diensten levert. In het 'Succes van de EHS' worden ecosystemendiensten beschreven als basisfuncties die noodzakelijk zijn voor het menselijk bestaan (Nationaal Groenfonds et al, 2010:9-10). Zo helpen ecosystemendiensten om het klimaat te reguleren en water te reinigen. Uitbreiding van deze diensten wordt bijvoorbeeld door de overheid als een belangrijk thema gezien: "De maatschappelijk-economische waarde van natuurlijk kapitaal dat de basis voor onze wereldeconomie vormt, is nog onvoldoende in beeld. De Taskforce beveelt dan ook aan werk te maken van monitoring naar ecosystemendiensten en te zorgen dat instrumenten beschikbaar komen om ecosystemendiensten in de praktijk te laten doorwerken." (Bleker 2012:3)

Ecosystemen zijn niet alleen met klinkende munt te verzilveren. Ook ons welzijn kan van de natuur profiteren. Veel mensen dwalen rond of kiezen voor recreatieve activiteiten. Reden voor veel terreinbeherende organisaties, natuurorganisaties en overheden natuurgebieden open te stellen. Dat gebeurt wel met een schuin oog naar de financiële kant ervan: recreanten leveren soms geld op waarmee natuurgebieden mede onderhouden kunnen worden. Natuurmonumenten is er rotsvast van overtuigd dat "toerisme en recreatie de toekomst hebben in Nederland" (Natuurmonumenten 2011:17). Dit wordt onderstreept in de Natuurverkenning van het Planbureau voor de Leefomgeving: "Veel mensen verblijven graag in de natuur, zowel om te wonen als om te recreëren. Buitenrecreatie is bij Nederlanders de meest geliefde vrijetijdsbesteding." (PBL, 2012:43). De nabijheid van natuur vertaalt zich in economische waarde op de huizenmarkt: "Wonen in en nabij een groene omgeving bijvoorbeeld, verhoogt de onroerendgoedwaarde" (PBL, 2012:46).

*Natuur is goed voor de (geestelijke) gezondheid.*

*Mensen genezen eerder als ze in contact staan met de natuur.*

Een groene omgeving is goed voor de gezondheid, zowel fysiek als mentaal. In het genoemde 10-puntenplan vertalen de samenwerkende organisaties deze opvatting naar een pleidooi voor het vergroenen van steden. Natuur in de stad beschermt mensen tegen "hitte en fijn stof, helpt als waterberging, verbetert de kwaliteit van leven, draagt bij aan de gezondheid en maakt de stad aantrekkelijker om in

te wonen." (Natuurmonumenten et.al. 2010, punt 9). Dit sluit aan bij opvattingen over ecosysteemdiensten. Natuur biedt bijvoorbeeld een plek voor 'struinjeugd' en "natuur dichtbij huis of ziekenhuis heeft een positieve uitwerking op mensen die genezen van een ziekte" (Nationaal Groenfonds et al, 2010:18). Sterker: "Meer groen leidt tot verlaging van de kosten van zorg en ziekteverzuim" (Bleker, 2012:3).

De aanwezigheid van groen komt de mentale gezondheid ten goede. De rust en ruimte is volgens Natuurmonumenten van grote waarde voor onze gemoedstoestand (Natuurmonumenten 2011:14). Er lijken overigens geen minimumeisen vast te stellen voor hoe natuur eruit zou moeten zien om de gezondheid van mensen daadwerkelijk te verbeteren. Volgens Natuurmonumenten bestaat er maar één regel: "Hoe meer groen, hoe beter je gezondheid" (Natuurmonumenten 2011:21). Natuur is eveneens leerzaam. Kinderen zijn in hun ontwikkeling gebaat bij rechtstreeks contact met de natuur. Directe natuurervaringen zouden een positieve invloed hebben op de levenshouding en op de manier waarop natuur wordt gezien (Natuurmonumenten 2011:15).

*Kinderen kunnen in de natuur veel leren wat je elders niet kan leren.*

*In bomen klimmen en hutten bouwen, maar ook andere dingen.*

### 3.3 Natuur en landschap om van te genieten

Mensen willen de natuur beleven en ervan genieten, in de directe woonomgeving of op bijzondere plekken. De terreinbeherende natuurorganisaties zien het als hun kerntaak ervoor te zorgen dat mensen kunnen recreëren in hun gebieden. Zo wil het Geldersch Landschap de profilering van gebieden afstemmen op de motieven en behoeften van bezoekers. Niet alleen het beleven van rust, ruimte en natuur wordt daarbij als belangrijk motief gezien, ook de beleving en waardering van het Gelderse erfgoed (GLGK 2011:11,13). De organisatie vindt het belangrijk haar bezittingen toegankelijk te maken omdat openstelling van de Gelderse landschappen en natuur zorgt dat "het belang van natuur, landschap en erfgoed [wordt] uitgedragen" (GLGK 2011:4).

Veel Nederlanders komen graag in de natuur. Dat betekent niet dat alles kan en mag. Zo stelt het Geldersch Landschap: "Gestreefd wordt naar zodanige voorlichting, inrichting, voorzieningen, regels en beperkingen, dat een maatschappelijk aanvaardbaar evenwicht wordt gevonden tussen de recreatieve behoeften van de mens enerzijds en de behoudsdoelstellingen anderzijds" (GLGK 2011:13). De balans tussen beleven en behouden van natuur en landschap moet altijd worden bewaakt. Dit zorgt

er tevens voor dat de landschappelijke variatie, natuurlijkheid en het voorkomen van aantrekkelijke soorten behouden blijft. In de Natuurverkenning worden deze elementen de basis voor beleefbare natuur genoemd. (PBL 2012:49)

Genieten gaat hand in hand met schoonheidsbeleving. "De oprichters van Natuurmonumenten reisden het land per fiets af en noteerden percelen die ze wilden aankopen. Daarbij telde maar één ding: of het mooi was. Schoonheid en het behoud daarvan is dus de oorsprong van de natuurbescherming in Nederland. En dat is, meer dan honderd jaar later, nog steeds actueel voor Natuurmonumenten" (Natuurmonumenten 2011:10).

Wel bestaat er een spanningsveld tussen rust en ruimte die voor veel bezoekers de aantrekkingskracht van de natuur bepalen, en de dynamische en luidruchtige activiteiten die juist anderen waarden, zoals crossen in het bos of varen met speedboten op rivieren en meren. In het opstellen van beheer- en inrichtingsplannen wordt hiertussen vaak een balans gezocht, zoals in het gebiedsproces rond de Overijsselse Vecht (Kuijper en Oudejans 2009; Buunk en Van der Weide 2014a:69-73).

Bij genieten draait het niet alleen om bijzondere, unieke plekjes. In veel documenten komt ook het belang van de lokale natuur en landschap aan de orde. Zo is op de Trendkaart Natuurorganisaties van De Argumentenfabriek te lezen dat burgers steeds meer behoefte hebben aan lokale betrokkenheid en streekidentiteit (De Argumentenfabriek, 2012). Waardevol Groen somt een verzameling van succesvolle groene projecten op, en ziet streekidentiteit en streekproducten als een ontwikkeling om trots op te zijn (Kamerbeek 2012:37).

*Natuur staat symbool voor het menselijk leven.*

*Mensen geven graag een 'stukje natuur', zoals een bos bloemen.*

*Bloemen leven op, bloeien en sterven dan langzaam.*

*Dat proces laat mensen de natuur in het klein beleven.*

### 3.4 Natuur en landschap als wildernis

In dit onderzoek is bewust gekozen voor een ruime definitie van natuur en landschap. Dat stelt de onderzoekers in staat een breed scala aan opvattingen en waarden bloot te leggen. Een voorbeeld hiervan zijn de denkbeelden over natuur als wildernis. Natuur is pas echte natuur als de mens niet ingrijpt. In beleidsdocumenten komt de natuur als wildernis niet veelvuldig voor, maar andere bron-

nen schetsen een goed beeld van deze visie. Een goed voorbeeld is de bekroonde documentaire De Nieuwe Wildernis, maar ook de site [www.ongerepte-Natuur.nl](http://www.ongerepte-Natuur.nl) breekt voluit een lans voor wilde natuur: Nederland zou de 'Big Five' moeten introduceren, te weten het edelhert, de eland, de bruine beer, de lynx en de wolf. Waar de laatste twee mogelijk op eigen kracht kunnen terugkeren, pleit websitebeheerder Stefan Pasma in dagblad Trouw voor de herintroductie van de bruine beer die als grote aaseter een plek in het Nederlandse ecosysteem zou moeten innemen (Pasma, 2007).

Ook de wateren rondom Nederland zou spectaculairdere dieren moeten huisvesten, zoals haaien. Om zulke wilde natuur te bevorderen hebben we wildernisgebieden nodig waarin beheerders zo min mogelijk ingrijpen: natuurlijke processen zoals storm, begrazing, overstromingen, het afsterven van bomen en het vergaan van dode dieren krijgen er volop, de ruimte. In het ideaalbeeld kan Nederland zich zelfs meten met Serengeti of Yellowstone als tien tot twintig procent van het land bestaat uit zelfredzame grootschalige dynamische natuur die via robuuste verbindingzones met elkaar worden verbonden.

*De mens is op zoek naar het angstaanjagende van de natuur, de wildernis.*

*Mensen gaan op vakantie naar de spannende natuur.*

Toch nemen sommigen geen genoegen met zelfredzame natuur in Nederland, vrij van menselijke bemoeienis. Ze moeten op avontuur, iets spannends beleven. Echte natuur betekent adrenalinestoten door het lijf voelen. Sommigen worden op hun wenken bediend door trekking teams waar ze in ruige bergen onder begeleiding gaan bungeejumpen. Anderen kiezen voor gespecialiseerde clubs als Free Nature. Deze organisatie zet zich in voor de ontwikkeling van landschappen in Europa waar natuurlijke processen leidend zijn, onder meer door het inzetten en beheren van grote grazers. Deze gebieden wil men openhouden voor avonturiers. Zo worden wandeltochten georganiseerd om wilde dieren te spotten, maar ook kanotochten.

*Ongetemde en angstaanjagende natuur*

*kan schoonheid in zich hebben.*

### 3.5 Conclusie

De opvattingen zoals die in veel documenten aangetroffen wordt, zijn nauw verwant aan het formele natuurbeleid. Natuur wordt gezien als kwetsbaar en behoeft bescherming. De diversiteit van natuur is daarbij het centrale meetpunt. Natuur moet in alle soorten en maten blijven voortbestaan. Op het eerste gezicht is dit de breed gedeelde en dominante opvatting over natuur, maar bij nadere beschouwing blijkt dat er een grote diversiteit aan opvattingen over natuur bestaat en dat die opvattingen ook sterk uiteenlopen. Ze variëren van het belang dat wordt gehecht aan het praktisch gebruik van natuur tot de betekenis die wordt verleend aan beleving en het kunnen genieten van mooie natuur. Een geheel andersoortige opvatting over natuur heeft te maken met het gevaarlijke en onvoorspelbare karakter van wilde natuur. Mensen vrezen dat of voelen zich daardoor uitgedaagd.

In de omslag in het denken over het Nederlandse natuurbeleid en de politieke discussie die daarover is ontstaan, is het zicht op deze variëteit al voor een deel te begrijpen. Niet iedereen denkt bij natuur aan kwetsbaarheid. Sommige mensen zien natuur vooral als een fijne plek om met hun mountainbike een paar uur flink doorheen te crossen. Voor hen is de eerste associatie met natuur een omgeving die hen uitdaagt tot een sportieve prestatie. In de meer extreme vorm komt deze opvatting tot uiting in de onbedwingbare neiging die sommigen voelen om de Mount Everest te beklimmen of solo met een kajak rond de wereld te varen. Breder ingeburgerd voor dit gevoel van uitdaging is de jaarlijkse trek naar de Alpen voor een wintersport. Sommigen zoeken daar de grens op van een geprepareerde piste, om per snowboard de strijd met de elementen aan te gaan.

Voor anderen betekent natuur een spirituele beleving, die ver verheven is boven discussies over ecologische verbindingzones. Natuur als inspiratiebron en natuur als leermeester. De praktische variant is in natuurbeleid en de praktijk van natuurbeheer inmiddels doorgedrongen, met de erkenning van natuur als bron van welzijn. Kinderen mogen weer spelen in het bos en het beleid wordt daar zelfs op toegesneden. Bescherming van kwetsbare natuur staat in beleid niet langer als enige waarde centraal, ook nut en welzijn behoren tot waarden die herkenbaar zijn in opvattingen over natuur.

Voor sommigen is die verbreding van de opvattingen over natuur onbevredigend. De toegenomen maatschappelijke en politieke aandacht voor dierenwelzijn is daarvan een voorbeeld. In voorheen algemeen onschuldige activiteiten als het circus wordt nu een bedreiging gezien voor de wilde dieren die daar traditioneel een rol spelen. De noodzaak van bescherming strekt zich in die opvatting niet uit tot bedreigde diersoorten, maar tot elk individueel dier.

De documentanalyse laat een brede variëteit zien in opvattingen over natuur, maar bevestigt ook het vermoeden dat er weinig zicht is op lokale beleving van natuur en de wijze waarop natuur en landschappen voor mensen betekenis hebben in hun directe leefomgeving. In het volgende hoofdstuk worden de resultaten van het verdiepende onderzoek naar dit type opvattingen beschreven in de verhalende stijl die past bij de gehanteerde onderzoeksmethode.

## 4. Verhalen van het Vechtdal

Een deel van de opvattingen over natuur en landschap komen tot uitdrukking in streekverhalen. Om hierin inzicht te verkrijgen zijn interviews gehouden met verhalenvertellers en is de Cultuurhistorische Atlas van de Vecht geanalyseerd (Neefjes et al., 2011) en zijn verhalenavonden georganiseerd in Bergentheim en Vilsteren. De bewoners van deze twee dorpen in het Vechtdal is ook gevraagd om een kaart van de omgeving te schetsen om na te gaan welke landschapselementen een rol speelt in hun beleving van de omgeving. Daarnaast is een online enquête gehouden onder jongeren uit het Vechtdal. De resultaten hiervan zijn in een afzonderlijk tekstblok opgenomen<sup>2</sup>.

Dit hoofdstuk beschrijft op verhalende wijze de streekverhalen over natuur en landschap in het Vechtdal. Paragraaf 4.1 omvat een kenschets van streekverhalen in de context van het Vechtdal. In de paragrafen 4.3 tot 4.5 staan achtereenvolgens verhalen over de rivier centraal, dorpsverhalen en hun referentie aan de rivier, verhalen over moderne landschappelijke verandering en verhalen over sociale structuren en de streek. Het hoofdstuk sluit af met een korte beschouwing over de belangrijkste elementen in verhalen over natuur en landschap.

### 4.1 Volksverhalen, streekverhalen en eigentijdse vertellingen

Ergens in het Duitse Münsterland ruist en ritselt al duizenden jaren regenwater door zacht kalksteen, op zoek naar het laagste punt ergens aan de rand van het glooiende hoogvlakte. Hier borrelen bescheiden bronnen omhoog, iele beekjes smelten samen en ploegen zich door de ondergrond, er ontstaat een geul, een waterstroom, een riviertje: Die Vechte. Het verhaal gaat dat ergens in de achtste

<sup>2</sup> De tekstblokken en figuren zijn geplaatst op plekken waar ze passen bij het onderwerp van de tekst.

eeuw Frankische zendelingen in het natte gebied verschenen, en dat één van de ijverigste en meest geliefde predikers er pardoes in verdronk. Hij heette Vechtán, en om hem te eren zou de rivier naar hem zijn vernoemd. Ook deze missionaris zal opgestoven zandpuisten hebben beklommen, hoge markeringspunten in het overwegend verlaten landschap. Zoals de Lemelerberg, een knoestige kwak in het Nederlands deel van de Vecht, oord van verlatenheid en nog altijd bron van geheimzinnige verhalen.

Ommenaar Loek Boer, verhalenverteller uit professie, neemt geregeld streekgenoten en toeristen op sleeptouw, beklimt met hen de berg en legt uit hoe deze in een oerverleden moet zijn ontstaan. Een verhaal over reuzen, de Hunnen, ergens uit Rusland, op doortocht naar de Zuiderzee die ze wilden dichtgooien want reuzen hebben een hekel aan water. Iwan, de grootste reus, sjuwt een zak zand over de Vecht en rust aan de overkant even uit. Daar ontdekt hij tot zijn schrik een gat in de bodem. Boos pakt hij de zak op en slingert deze met een boog naar voren, véél te ruw zodat het zand eruit gulpt: de Lemelerberg was geboren. Dan zakt de reus weg, het ene been nog dieper dan het andere; zo zijn de twee sleuven ontstaan. Het maakt hem zo woedend, dat hij het uitschreeuwt: "Nooit weer zal ik hier terugkomen!" Hij hield woord, want nimmer is in de omgeving meer een Hun gezien.

We zitten in zijn huiskamer, op schootsafstand van de kabbelende Vecht, met nog twee verhalenvertellers, Luuk Vogelenzang en Peter Kramer, beide verbonden aan het streekmuseum in Ommen. Het is hun vak rond een historisch feit verhalen te bouwen, soms waarheidsgetrouw, soms vol fantasie – in dit geval de Hunnenbedden in Drenthe en ach, de mensen van toen en van wie we eigenlijk zo weinig weten, zijn in de loop der jaren alleen maar verder uitgegroeid tot enorme kerels, reuzen. Tegenwoordig smullen we ervan. Even wanen we ons ergens in een oerverleden waarin de natuur ons nog volledig de baas was op droge zandvlakten en in drassige zompen. Verhalen voeren ons mee in ooibossen, maken ons getuige van overstromingen, trekken ons mee naar uitgestrekte heidevelden en hoogveenmoerassen.

Een goed verhaal, geeft Luuk aan, lijkt op een streekroman. In de literaire wereld is het een enigszins ondergewaardeerd genre, maar onverminderd populair omdat personages dankzij alledaagse en herkenbare gebeurtenissen dicht bij de lezers staan. Verhalen werken goed in kleine gemeenschappen waar mensen elkaar kennen, van vertrouwde voorgelaten maar ook van regelmatige ontmoetingen nu. Er moet wel vaart in zitten, anders wordt het een losse kluit zonder begin en eind. Er moet spanning zijn en drama's die ontroeren en emoties losmaken. Zo hebben ze reus Iwan, die rondsjuwt

met zijn zak met zand, ingebed in een veel langer verhaal over een jonge schaapherder. Deze jongeling wordt gedood door een wolf, waarna zijn prille geliefde bittere tranen over hem schreit. Vandaag de dag is die plek een bron die altijd stroomt; geen nachtvorst kan het stelpen. Het draait allemaal om identificatie. Er zijn veel verhalen in omloop, maar pas als mensen zich erin herkennen overleven ze de vergetelheid. Dat zijn de beste. Hiervan maken alle vertellers gebruik.

Volksverhalen met dezelfde thema's duiken overal op, maar een streekverhaal is plaatsgebonden en dus uniek. Daarom spelen natuur en landschap in deze verhalen een grote rol. Elk streekverhaal weet associaties op te roepen, waardoor luisteraars worden geprikkeld in beleving en verbeelding. Zij houden het verhaal bewust open, zodat mensen hun eigen ervaringen erin kunnen voegen. Zo ontstaan telkens nieuwere versies, met aanvullingen of weglatingen. Zo wordt een streekverhaal van iedereen, een collectief bezit. Hieruit blijkt dat mensen in het Vechtdal historische belangstelling hebben, een band met de eigen omgeving ervaren, en markante punten in het landschap kennen: allemaal weerhaakjes in het geheugen, aanknopingspunten voor het loswrikken van herinneringen waaraan vervolgens een eigen draai wordt gegeven, over jagen, stropen, ongevallen, anekdotes die komen bovendrijven – een rasverteller pikt daar iets uit en bouwt er een verhaal omheen, met kop, middenstuk en een staart.

Om die reden is een goed streekverhaal ongekunsteld. Peter vertelt altijd rechttoe-rechtaan, eenvoudig door te geven. Een algemeen bekend voorval uit de buurt is dan behulpzaam, bijvoorbeeld een geheimzinnige moord, weliswaar lang geleden gebeurd maar uitgebreid in kranten beschreven en dus onderdeel geworden van het collectieve streekgeheugen, smakelijk overgeleverd aan volgende generaties. Ter ere van het honderdjarig bestaan van de Ommer Courant schreef Luuk ruim twintig verhaaltjes aan de hand van oude foto's. Streekverhalen als erfgoed, als tegenhanger ook van de vaderlandse geschiedenis die vooral een Randstedelijke aangelegenheid is. Plaatselijke of regionale gebeurtenissen zoals de Slag bij Hardenberg in 1580 waarbij 1600 doden vielen, blijven buiten de schoolboekjes, zelfs op scholen in Overijssel.

Daarom, vullen de drie Vechtdalse vertellers aan, moeten er gelegenheden blijven waar streekverhalen doorgegeven kunnen worden. Anders gaan ze verloren. Verhalen over sleutelfiguren, dorpsgeken, verboden plekken voor kinderen, de aaneengesloten landgoederen van Zwolle naar de Duitse grens, Joodse herinneringsstenen, het agrarisch cultuurlandschap, bijzondere bomen, de rivier. Vrijwel alles kan een verhaal opleveren. Door ze te vertellen en door te geven, kun je de band met de

eigen omgeving versterken. Streekverhalen laten immers zien wat mensen zoal belangrijk vinden. Dat blijkt bijvoorbeeld wanneer een kromgegroeide eik of oude kerken of boerderijen worden gesloopt. Zoiets gaat gepaard met veel gevoeligheden, en niet alleen bij ouderen; ook jongeren zien afbraak als een gemis. In de rivier, in bossen, akkers, weilanden, gebouwen, landgoederen, zitten emoties.

In vertelcafés, op verhalensites of via herdenkingsboekjes weten mensen in het Vechtdal nog altijd mooie verhalen op te dissen. Daarbij zitten ook volksverhalen. Ouderen weten bijvoorbeeld met veel smaak te vertellen over de vermeende geneeskrachtige werking van bomen, struiken en planten waar het voorgeslacht baat bij had. Huislook, brandnetels, kastanjes dienden tegen allerlei kwaaltjes als rugpijn, reuma en krampen. Sommige bomen werden zelfs magische invloeden toegedicht: de es en de linde dienden als bescherming tegen boze geesten, de hazelaar waakte over het vee en zorgde voor vruchtbaarheid, en met walnoten zou je de toekomst kunnen voorspellen. Maar veel vaker vertellen mensen tegenwoordig verhalen over hun woon- en leefomgeving in dit deel van Overijssel. Daarin figureren weliswaar personages rond bijzondere voorvallen, maar bij elkaar gevoegd schilderen ze ook een groter verhaal. Uit de gemeenschappelijke vertellingen over de Vecht blijkt welke band streekgenoten met de rivier ervaren (of juist niet) en over hun dagelijks leven in het Vechtdal. Het landschap van de smalle langgerekte vallei rond de rivier die zich uitvouwt tot aan de in cultuur gebrachte gronden ten noorden en ten zuiden van beide oevers vormen een belangrijk referentiepunt voor hun levensverhaal.

Met deze hedendaagse streekverhalen worden belangrijke waarden overgedragen. De verbinding met het water valt samen te vatten met de waarden bruikbaarheid, beheersbaarheid, veiligheid, en gemeenschapszin. Lag vroeger het gevaar altijd op de loer, in de loop der eeuwen heeft de mens dreigend onheil weten in te dammen waardoor de waterstroom nu zo'n beetje op z'n vriendelijkst oogt. Toch waren de voorbij overstromingen van veel nut, want op de vruchtbare akkers en weilanden bleek al vroeg dat de landbouw er kon floreren. Zozeer zelfs dat in de Middeleeuwen rijke regenten en kooplieden – net als elders in Nederland – hun oog op de streek lieten vallen en er hun domein verwierven. Toen later de arme zandbodems vruchtbaar werden gemaakt en natte veengebieden werden ontgonnen, kreeg het landschap van de riviervlakte langzaam maar zeker de herkenbare contouren die het vandaag nog heeft.

Het is die afwisseling van bossen, landgoederen, weilanden, akkers, landwegen, dijken, heide, heuvels en oeverwallen die maken dat inwoners van het Vechtdal zich er op hun gemak voelen. Ook hier

bundelt de gevoelsband met natuur en landschap cruciale waarden van vruchtbaarheid, betrouwbaarheid, toegankelijkheid, zeggenschap en verknochtheid met de geboortegrond.

#### 4.2 Verhalen van de rivier

Al van ver zijn de midwinterhoornblazers te horen, iets dichterbij klinkt het knappen van vers hout in vuurkorven. Een feeëriek omgeving. Het is woensdag 10 december 2008. Ondanks een snerpemde kou staat er veel volk bij het Nieuwe Verlaat aan de rand van Zwolle om de officiële onthulling van een plaquette mee te maken. Dit is een historische plek. In 1600 werd hier de Nieuwe Vecht gegraven als verbindingskanaal tussen de stad en de Vecht, met als doel de handel met het Duitse achterland op te drijven. Maar de aanleg ervan liep niet bepaald op rolletjes, zodat al een paar jaar later een keerschutsluis nodig was, het Nieuwe Verlaat, in de monding van de Nieuwe Vecht. Zo kon men de waterhoogte beter regelen.

De sluis is inmiddels rijksmonument. Op deze plek woont al sinds begin achttiende eeuw hetzelfde geslacht, als schipper, brugwachter of herbergier. Het verhaal gaat dat hier een speciaal drankje werd geschonken, het Bircmeder Bitter. Op die winterdag in 2008 memoreert een nazaat dat dit bitter haar bestaan dankte aan de koppigheid van de bevolking, die bleef vasthouden aan het eigene van hun leefomgeving. Een geheim recept, minstens 350 jaar oud, bereid uit natuurlijke ingrediënten. Maar nu, zo kondigt de afstammeling aan, gaat dit Bircmeder weer gebotteld worden. Een volbloed streekproduct (z.a., Wijkvereniging Berkum).

Nog steeds is de sluis een stek waar mensen even stoppen, een pleisterplaats van oudsher die blijft trekken. Hier stappen horden fietsers af, inwoners of toeristen die een rondje Zwolle doen en dan op deze historische plek stuiten. Want de Vecht was de levensader van de streek, en daar hoort een gevoel bij. Een verhaal. Als een zilveren draad kronkelt de rivier door het landschap. Het lijkt een universele behoefte om water te zien als de belangrijkste kiem van al het goede op aarde. Draai het eens om: zonder waterwegen zouden we nu een kaalgeslagen landschap gadeslaan, dor, zanderig, onvruchtbaar. Maar dankzij zacht kalk- en kleimergelsteen in hogere delen, net over de grens in Duitsland, begonnen ooit kleine bronnen op te borrelen, versmeltend tot stroompjes, langere beekjes, en tot slot een riviertje dat tijdens zijn gang naar de Zuiderzee in de loop der tijd een bekoorlijke bedding heeft ingesleten.



“Rivieren die in korte tijd hoog wassen, hebben veel troebel water.” De Nederlandse taal is doorspekt met spreekwoorden en gezegden. Gezien de lange ontstaansgeschiedenis van de natie ligt het voor de hand dat water daarin een grote rol speelt. Dit spreekwoord mag een negatieve klank hebben – snelle rijkdom kent oneerlijk geld – doorgaans wordt in gunstiger zin over rivieren gesproken, in de erkenning dat ze welvaart brengen. Zo ook de Vecht. Boeren weten nog altijd te vertellen hoe in de wintermaanden de weilanden regelmatig onder water stonden. Lastig, maar functioneel, want er bleef altijd wat slib achter, bemesting van de zuiverste orde.

Daar maak je als mens natuurlijk gebruik van. Je gaat gewassen verbouwen, je settelen, een nederzetting bouwen op hogere delen, op een rij en toch bij de oevers want de rest van de streek was nog nauwelijks ontgonnen. In moderne tijden mogen natiestaten politieke grenzen gaan trekken, voor dit gebied blijft de Vecht vanaf de monding een open verbinding met het brongebied in Duitsland houden. Andere vervoerswegen zijn er nog nauwelijks. Bentheimer zandsteen blijkt een goudmijntje, dat eeuwenlang naar het Westen wordt vervoerd - onder meer voor het paleis op de Dam dat na de oplevering midden zeventiende eeuw door verbaasde burgers wel het achtste wereldwonder wordt genoemd. Op de terugweg nemen de schippers koffie, boter, haring en andere goederen mee. Geen wonder dat dit schippersvolk overal komt en niet alleen een breder wereldbeeld ontwikkelt maar ook vaak met vrouwen van elders trouwt.

Welk onderdeel van het bestaan ook, vertellen streekbewoners nu, een band met de Vecht is altijd te vinden. Een rivier van handzaam formaat, zeker als je haar vergelijkt met andere waterstromen in binnen- en buitenland. Buitenstaanders zijn vaak verrast als ze te horen krijgen hoe profijtelijk de rivier eeuwenlang was. Vandaar de toevoeging 'Overijssel', mochten anderen aan de Vecht in Utrecht en Noord-Holland denken. Want er heerst trots: hun Vecht zorgt voor een gevoel van verbondenheid.

De kronkelstroom betekende voorspoed. In een beetje rivier krioelt het van leven: vis! Gedachten gaan terug in de tijd, van mensen die zich nog goed kunnen herinneren hoe op zondag thuis soep werd bereid.; zodra de kook erin zat, liepen ze naar buiten, ving een paar visjes, en verorberden deze met de soep aan tafel. Zo'n ervaring schept een emotionele band. De Vecht blijkt hofleverancier van lekkernijen. “Als je een flinke steen erin smijt, raak je altijd wel een vis.” Zo'n rivier dus. Duitse soldaten deden dat in de Tweede Wereldoorlog letterlijk, door in een bootje naar het midden van de Vecht te peddelen, waar ze een handgranaat stroomopwaarts tot ontploffing brachten. De vissen raakten bewusteloos en kwamen op de rug aandrijven, zodat ze moeiteloos binnenboord werden gehaald, met hopen tegelijk.

Van zulke zaken is niemand gediend. Nee, dan liever op de traditionele manier. Vissen op een potige snoek of een vette karper, die gaan er altijd wel in. Vooral stuwen golden vroeger als geliefd hengelplekjes. Maar de liefhebberij werd nogal eens verpest, bijvoorbeeld door een verderop gelegen aardappelmeelfabriek in De Krim, die elk najaar alle afvalresten in de rivier liet glijden. Een enorme stank was het gevolg, met bij de stuwen opgepropte schuimkoppen, soms metershoog. In de volksmond zei men dat de Vecht weer eens 'bekoegeld' was. Men moest er maar mee leren leven, want niemand durfde verhaal te halen. De fabriek was nu eenmaal de grootste werkgever uit de wijde omgeving.

Beroepsvissers letten meer op paling. Een kunst apart. Wie de verleiding niet kan weerstaan om steeds meer te vangen, want 'jongens wat zit er toch veel', maakt visgebieden kapot. Vissen met beleid dus: eerst de grote knapen, dan hebben de jongen meer tijd en ruimte om te eten en te groeien. Zo blijft de populatie in stand. Goede beroeps letten op de wind. Als het flink gaat waaien en het water maakt stroming, dan komt de paling in beweging. Hét moment om die buit te verschalken. Palingvissers werken dan ook onder soms ruige omstandigheden. Ze hebben respect voor de kracht van het water. Dat sleept van alles mee, rommel, repen oever, dode dieren. Ooit belandde een enorm stuk hout in een van de netten. Met veel moeite werd de boel uit het water gehesen; na drie jaar drogen fabriceerde een meubelmaker er een compleet bankstel van. Een oude pontbaas haalde jaarlijks zelfs tien tot twintig procent van zijn stookhout uit de Vecht.

Echte angst voor het water lijkt inmiddels weggeëbd. De rivier is getemd, men voelt zich veilig. In de zomer kabbelt de Vecht haast geruisloos langs de Overijsselse dorpen en stadjes, een vredig tafereel dat tegenwoordig steeds meer toeristen aantrekt. Toch blijft die rivier ten diepste onberekenbaar. Bewoners weten waar ze het over hebben: zo kalm en vriendelijk in vakantietijd, zo ruw en meedogenloos in de winter. Niet alleen vroeger, ook nu nog kan het water plots toeslaan. Talloze generaties hebben in min en onmin met de Vecht geleeft. Wat lag hij vroeger toch te krullen, met bogen en lussen, als een slang die op de uitkijk ligt en toeslaat als er even niet wordt opgelet. Valt met zo'n onverlaat te leven? Door die talrijke bochten werd het water in zijn stroom steeds belemmerd. Er ging vrijwel geen jaar voorbij zonder dat landerijen onder water kwamen te staan. En je moest maar afwachten of de rivier, wanneer het water zakte, weer zijn oude bedding opzocht.

Handig waren dan de 'alarmssystemen' die de natuur zelf levert. In feite verweerde, knoestige bomen in de uiterwaarden die er al eeuwen wortelen. Zo'n exemplaar stond op de oever bij de brug bij Dalfsen, een uitbundige kastanje, met steenuilen als vaste bewoners. Pas als het water tot aan de voet

stond, werd alarm geslagen, en flink ook want dit was het teken dat gevaar dreigde. Het noodsignaal deed prima dienst, tot de bliksem insloeg. Dat overleefde de boom niet. Toen hij werd weggehaald moest en zou op precies dezelfde plek een nieuwe kastanje komen. Hier telt traditie. Maar je kon uiteraard ook een meetstok in de tuin zetten. Sluiswachters hielden zo in hun buurt het wassende water in de gaten. "Elke avond kijken en dan de volgende ochtend meteen weer, omdat we precies wilden volgen hoe snel het water steeg. We hoorden het water bulderen. Eerst vind je dat allemaal mooi, maar dan wordt het toch ook spannend. Tegen water begin je als mens niet zoveel."

Dat onheilspellende geluid zit als het ware voor eeuwig vastgebakken in de hoofden van ouderen. Voor hen is de rivier altijd aanwezig en immer het gespreksonderwerp, en dus is er altijd nieuwe grondstof in de lange reeks van verhalen. Gaat het over het weer, dan komt geheid ook de Vecht ter sprake. Heeft het lang geregend, of rept de voorspelling van smeltwater uit het achterland: "Wat zal hij gaan doen?" Mensen die al jaren niet meer bij de Vecht wonen, gaan nog geregeld naar de brug waar ze zijn opgegroeid. "Dan ben je weer even stil van al dat geweld."

'Leven en laten leven', zo zijn mensen in Overijssel vanouds opgegroeid. Maar in de praktijk werkte dat vroeger niet. Ieder voor zich en vooral met vereende krachten werd de gewiekste rivier langzaam maar zeker beteugeld, eerst door bochtafsnijdingen, later door de bouw van stuwen. De schippers konden blijven varen en de boeren hielden met hun vee droge voeten. En er ontstond ruimte voor nieuwe activiteiten, zoals recreatie. Door de meanders letterlijk de pas af te snijden, zagen boeren hun landbouwgrond opeens aan de overkant te liggen. Niet praktisch. Je kon ze beter verkopen en andere percelen dichter bij huis overnemen. Gegadigden genoeg, en lang niet allemaal collega-boeren. Andere ondernemers zagen hun kans schoon en zo ontstonden langs de oevers, eigenlijk op fraaie A-locaties, diverse campings.

Nog altijd is in het landschap duidelijk te zien waar het water vroeger wilde uitbreken. Daar woonden boeren die een duiker, een zijl (ziel) konden afsluiten. Dat waren de zielmannen. Belangrijke kerels die lage gronden voor een overstroming behoedden. Andere boeren stonden in tijden van gevaar beslist niet werkloos toe te kijken. Met schoppen gewapend trokken ze op, naar de diepste steeg tussen de essen, om daar een dijkje te leggen. "Ha, we zullen je wel leren!" Afremmen, indammen, bedwingen, de smaak van overwinning op de woeste natuur smaakt zoet.

Soms ging de hele buurt erop uit, met z'n allen zandzakken sjouwen en leggen, zakjes van vijftig centimeter die je op elkaar moest stapelen. Schoof maar één zo'n zakje weg, dan kon de hele muur omvallen. "De kracht van de rivier, dat is onvoorstelbaar. Als je daar aan het werk was, in het donker, met zandzakken in de weer, loeide het snelstromende water langs je heen." Angstaanjagend. Als het water op hol gaat is er geen houden aan. Je ging de hele nacht door. Iedereen was van elkaar afhankelijk. "Want als het hier foute boel was, dan wist je zeker dat het ook verderop mis ging."

Dat sjouwen, dat elkaar te hulp schieten, dat vechten tegen natuurkrachten, het zit onherroepelijk in het collectieve geheugen gegrift. 'Wat is Overijssel nu zonder Vecht?' Daar kunnen mensen die vroeger tegen overstromingen hebben gestreden zich niets bij voorstellen. Bij hen valt het plan om de rivier hier en daar in oorspronkelijke staat te herstellen niet in zulk goede aarde. Nieuw bochtenwerk is nog daar aan toe, maar het aantakken van oude zijarmen van de Vecht – hoe goed misschien ook voor de natuur – en het weghalen van stuwen stuit toch tegen de borst. "Let nu op", wordt gezegd: de kracht van het water is enorm. Stuwen helpen om het water controleerbaar te houden. De Vecht moet weer een natuurlijke rivier worden? Maar wij kennen hem, hebben er altijd mee geleefd en weten: veiligheid boven alles. In veel binnenbochten zijn al stenen weggehaald; daar ontstaan nieuwe strandjes. Natuurlijk ziet dat er best fraai uit. Maar al die aanpassingen betekenen bovendien een enorme kostenpost. Moet je dat in deze tijd wel doen?

Toch overheerst nu een veel vriendelijker beeld van de Vecht. Kenmerkend zijn de verhalen over de eerste aarzelende spartelingen in zwembaden die in een zijarm waren aangelegd, soms de enige voorziening in de wijde omgeving. Voor een camping in Beerze was deze zelfs belangrijker dan het kampeerveldje met de tenten, getuige het bord waarop het woord 'zwembad' aanmerkelijk groter stond gekalkt. En zwembad de Marsch in Hardenberg stond destijds via een lange bak met keien bedekt in directe verbinding met de Vecht. In feite zwom je dus in rivierwater. Je voelde het aan je benen altijd kietelen want er zwom veel vis. Bij de jaarlijkse schoonmaak werden al die vissen verzameld en verkocht. Een ander bad had eveneens een open verbinding. Daar wisten zelfs palingen zich in te wurmen. "Die doken we dan op en namen we mee naar huis. Ze smaakten prima. Soms hadden die palingen een grondsmak maar dat was eenvoudig op te lossen door ze een dagje in een emmer met een beetje azijn te zetten."

Wie geen bad in de buurt had, leerde de zwemslag gewoon in de Vecht zelf. Het zijn prachtige herinneringen van kinderen die met een touw om de buik te water werden gelaten. Er waren natuurlijk altijd jongeren die uit balorigheid op eigen kracht de andere oever probeerden te bereiken. De vuur-

proef: naar de overkant en weer terug, in rechte lijn. Dat was geen sinecure want de stroming was, ook in de zomer als het water doorgaans lager staat, niet mals. Alleen de allersterksten konden zich na afloop op de borst slaan. Bij zulke acties kan het ook fout aflopen. Kopje-onder gaan en niet meer bovenkomen, de schrik slaat dan bij omstanders om het hart. De redders in nood die drenkelingen uit het water weten te hijsen, worden helden van het dorp, de hele streek. Nog altijd memorabel, zoals de jonge Jan Veurink uit Gramsbergen die in 1823 als dank een Koninklijke medaille en een toespraak van de burgemeester kreeg. Hij werd er verlegen van, maar zijn verre nageslacht draagt hem nog altijd op handen. En toch. Bijna verdronken, een gebeurtenis die de rest van je leven je bij blijft, en desondanks nog steeds gek op de rivier zijn – het komt voor, ook nu.

### 4.3 Dorpsverhalen over de rivier

Vilsteren - Nu moet je wel iets met de Vecht hebben. Door ervaringen en herinneringen, van jezelf of van familieleden of vrienden, door het wonen aan de oevers, door verhalen die de ronde doen. Dan groei je ermee op, dan slijpt zo'n rivier een emotionele groef in het gemoed, langzaam, dag in dag uit, vrijwel onbewust. Lang niet alle streekbewoners hebben zo'n diepe band ontwikkeld. Vilstenaren, bijvoorbeeld, laten de rivier bijna letterlijk links liggen. Als zij op verzoek een mentale kaart van hun omgeving tekenen, krijgt deze hooguit een plekje aan de rand, in de marge, op afstand. Die vertekening vraagt om een narratieve verklaring.

'De Vecht?' In hun beleving is de rivier alleen belangrijk voor toeristen. Die gaan immers voor hun plezier het water op. Het opnieuw uitgraven van de oude, dichtgegroeide lussen maakt de tongen losser: best mooi, maar zoiets kost ook veel geld. De binnenbochten moet je dan ook nog eens bijhouden. Het is de vraag of het water er nu sneller van gaat stromen. Of valt zoiets te regelen met stuwen? En kun je zomaar dijken weghalen zodat het water zomaar over het land kan stromen? Niemand die het fijne ervan weet. Vilsteren ligt dan ook niet op de route van de Vecht. Die stroomt vanaf de Duitse grens door plaatsen als Gramsbergen en Hardenberg: daar spreken mensen van het Vechtdal, maar Vilstenaren voelen er niets bij. De rivier is gewoon niet zo bepalend geweest voor dat dorp.

Een inwoner vat het zo samen: "Als ik naar mezelf kijk doe ik er ook niets mee. Ik heb geen mooi jacht die ik kan laten varen, ik houd wel van waterskiën maar dat mag weer niet, voor vissen heb je een vergunning nodig, zeilen kan ik niet, en zwemmen is ook zoiets: het kan wel maar dan kun je beter naar de meertjes of plassen, is veel gezelliger, dus ook als jongen ben ik niet zoveel bij de Vecht geweest. Ik denk dat dit een reden is waarom we met z'n allen minder met de Vecht hebben."

Daar komt nog iets bij: de Vecht blijft nagenoeg onzichtbaar. Je kunt er niet eens bij komen. Ja, in de buurt van Ommen, niet eens zo heel ver, is een strandje aangelegd, maar daar is het bij gebleven. Alleen vlakbij kun je hem zien liggen. En dan nog. De Vecht is geen spectaculaire rivier. Er komen geen grote schepen langs, spannende dingen als scheepsongelukken komen nooit voor. En van die handelsfunctie van vroeger is niets meer over. Met de Vecht kun je eigenlijk weinig, misschien valt de rivier wel daarom in de gezamenlijke beleving weg. Nee, een Vechtdaller zal een Vilstenaar zich niet snel voelen. Daarvoor ligt het dorp uit de route en had het vroeger te weinig betekenis, zeker in vergelijking met plaatsen als Hardenberg en Ommen.

Toch moet Vilsteren ooit aan de rivier hebben gelegen. Kijk maar naar die zijarm, nog geen honderd meter verderop. En is de stuw ook niet naar het dorp vernoemd? Die bestaat binnenkort honderd jaar, reden voor een feestje, maar deze aankondiging blijkt nog lang niet bij iedereen bekend. Zelfs die oude arm hoort niet bij het dorp. Zo voelt dat. "Je mag er zelfs niet vissen, al valt dat nog wel te ritdelen. Het water is vrij ondiep dus je zou er kunnen schaatsen. Maar die arm is van het landgoed. Richting Ommen zijn meer armen, allemaal van Rijkswaterstaat. Niet van ons."

Bergentheim - Hoe anders oogt het oostelijk deel van het Vechtdal. Eeuwenlang bepaalden uitgestrekte veen- en moerasgebieden het lege landschap, totdat bevolkingsgroei ervoor zorgde dat boeren en arbeiders aan de randen begonnen te knabbelen: de woeste gronden leverden immers prima turf, leem, brandhout en plaggen voor de bemesting van nieuwe akkers en weiden naast de vruchtbare rivierklei. Pas in de loop van de negentiende eeuw werden de zogeheten marken, opgezet volgens een oeroud systeem van gezamenlijk grondbeheer, opgedeeld in ruimere lappen. Vanaf toen viel het veen ten prooi aan grootschalige ontginningen. Dat begon, uiteraard, met het graven van een kanaal.

De huidige Bergentheimers voelen zich één met hun kanaal, officieel Kanaal Almelo-De Haandrik, een royale vaarweg waar in de zomermaanden volop wordt gezwommen en 's winter een ijsvlakte zorgt voor collectief volksvermaak. "Daar herken ik mij het meest in". De getekende kaarten tonen dit kanaal prominent, met het dorp aan de noordwestkant en landerijen ten zuidoosten ervan. De grote afwezigheid blijkt de Vecht. Ja, die kronkels, de uiterwaarden, de nieuwe natuur met wilgentakken die je vanaf bepaalde punten goed kunt zien – op een mooie dag fiets je er zo naartoe – ze vinden het allemaal prachtig. 'Maar de rivier hoort nu eenmaal niet bij ons dorp, en daarmee uit.' Zelfs voor wie er ooit een duik in heeft genomen, zegt de Vecht weinig.

Slechts één kaart toont de rivier. Afgebeeld door iemand die er niet geboren en getogen is. Dan wordt het verhaal uit de doeken gepeld: de oorsprong van ons dorp ligt eigenlijk toch bij de Vecht. Kijk maar, nog geen twee kilometer verderop, in een flauwe bocht. De naam zegt het al: Bargenthem, huis op een berg(je), vermoedelijk een rivierduin. Net als elders in de lage Nederlanden zochten mensen vroeger hoger gelegen plekken. Nog altijd ligt hier het buurtschap Oud-Bergentheim, een nietig plukje in het groene dallandschap. Elk groot dorpsfeest hoort hier thuis. Maar als uit praktische overwegingen telkens wordt uitgeweken naar het veel grotere dorp bij het kanaal, geven de inwoners elkaar steken onder water, want zij zien zichzelf de echte, ware Bergentheimers. "Dat krijgen ze nog steeds met de papelel ingegoten, ook de jeugd."

Eeuwen geleden bestond Oud-Bergentheim uit een langgerechte nederzetting. Oude plattegronden spreken van 'Westeind', 'Middesdorp' en 'Oosteind', namen van forse boerderijen die werden bewoond door de lagere adel. Een ervan groeide zelfs uit tot een havezate, een 'adellijk betimmerd huis' met torens en grachten op een landgoed. Dit gaf recht op een zetel in de Staten van Overijssel, ofwel macht én vrijstelling van allerlei belastingen. Wie wilde dat niet? Ooit telde Salland 74 van zulke havezaten. Maar toen de adel in de Franse tijd haar rechten verloor, was zo'n eigendom maar een last want hoe houd je dat alles in stand? Zo verdween de een na de ander in rap tempo uit het landschap. Zo ook in Oud-Bergentheim.

Bleef dit dorpje aan de Vecht daarom zo klein, geïsoleerd, wat achtergebleven? Er is meer aan de hand. Aanvankelijk zou het kanaal vlakbij worden aangelegd. De boeren kregen het echter voor elkaar deze naar het oosten te verplaatsen, om de buurtschap intact te houden. Hadden ze maar geweten dat daarmee de ontwikkeling van hun eigen dorp zou worden belemmerd. Al snel stond langs dat kanaal een huis, en nog één, en toen was er geen houden meer aan: veenarbeiders uit Groningen en Drenthe die op het werk waren afgekomen, moesten ergens wonen en bouwden er hun eigen nederzetting. Aanvankelijk stelde het nog weinig voor - voornamelijk plaggenhutten of houten ketens - maar rond 1900 stonden er ook al winkels, cafés, scholen, kerken en zelfs een scheepswerf.

Zo ontstond daar een veel groter dorp. En dus tekenen Bergentheimers op de kaarten nu alleen hún gemeenschap, strak ingeklemd tussen het brede kanaal en de later aangelegde spoorbaan. Hier zijn ze geworteld, hier speelt zich hun leven af, hier vormen en delen ze hun verhalen, ietwat naar binnen gekeerd want dat past bij de Saksische mentaliteit, en met een eigen stuk bos - "in vijf minuten ben je er doorheen", op loopafstand. Want dat dotje bomen, hoe gering ook, hóórt bij het dorp.

### Intermezzo

Wie de kaart van het Vechtdal openslaat, stuit vrijwel meteen op een vreemde uitstulping aan de rechterzijde. Hier bijten de oosterburen een flinke hap uit ons grondgebied, zo lijkt het. Dit gewest heeft inderdaad bij Nederland behoort, of beter gezegd, het bisdom Utrecht deelde daar de lakens uit. In 1561 ontwikkelde dit Bentheim zich tot een zelfstandig graafschap, tot het ruim twee eeuwen later werd opgeslokt door de deelstaat Nedersaksen. Maar tot diep in de negentiende eeuw was het Nederlands de voertaal op scholen, en zelfs tot in de twintigste eeuw in kerken – protestants, in een overwegend rooms-katholieke Duitse omgeving.

De invloed ligt voor de hand. Handel en verkeer waren altijd al sterk op Nederland gericht, waarbij de Vecht *Hauptlinie und Achse der Landschaft Bentheim* als verbindend element wordt genoemd. Het bracht ook velen naar het Vechtdal en verder, een enkeling als gereformeerde pastor of koopman, soms in kleine gezelschappen – steenhouwers, voerlieden – maar vooral in grote groepen *Hollandgängerei*: maaiers, hooiers, turfstekers, wevers, schippersknechten, scheepswerfarbeiders, kiepkerels, waarvan menigeen zich voorgoed in Nederland heeft gevestigd. Onderzoekers hebben maar liefst 62 familienamen gevonden die rechtstreeks tot Bentheim zijn te herleiden, bijvoorbeeld Van Benthem, Emmelkamp, Van Wijlen, Van Ulsen (Ebeling, 1981).

Eind 2009 lanceert het Meertens Instituut in Amsterdam, in samenwerking met Universiteit Utrecht, de Nederlandse Familienamenbank. Alle 314.000 achternamen in ons land komen dan online te staan, met aantallen personen en de geografische verspreiding. De databank is een aardig speeltje voor mensen met een meer dan gemiddelde genealogische belangstelling, maar hij biedt ook inzicht in de mate waarin bepaalde geslachten zijn uitgezworven. Hieruit blijkt dat veel oosterlingen in vergelijking met andere streken nogal standvastig zijn, trouw aan hun geboortegrond. In het Vechtdal komen veel familienamen voor die eindigen op -ing of -ink. Deze Germaanse achtervoegsels wijzen op 'afstammeling van' of 'behorend bij' en waren oorspronkelijk gekoppeld aan roepnamen. Later verbonden mensen ze aan de benaming van een geografische eenheid, bijvoorbeeld woonkernen, eilanden, rivieren, plassen, meren of streken. Dat blijkt ook uit enkele van de meest voorkomende achternamen in het dal, van west naar oost achtereenvolgens Schuurman, Bouwhuis, Van de Vegt, Van der Kolk, Brinkman, Altena. De rest van de provincie Overijssel kent eveneens zogeheten herkomstnamen. Het landschap maakt deel uit van de regionale genealogie.

#### 4.4 Verhalen over landschappelijke verandering

Menig inwoner voelt bij tijd en wijle de vraag naar boven borrelen: beseft de provincie, de rest van Nederland, ja zelfs buitenlanders eigenlijk wel hoe bijzonder de natuur hier is? In de verhalen van bewoners blijkt de streek een schatkamer. Oude delen zijn nog altijd ongerept, nauwelijks aangetast door de hand van de mens, een eldorado voor zeldzame planten, met kransblad, waterviolier, en doorgroeit fonteinkruid. Maar ook vogels die je elders steeds minder ziet, komen hier nog veelvuldig voor: Kieviten, grutto's, tureluurs, wilde eenden. Je moet er wel oog voor hebben. Vroeger kreeg je dat als kind mee, de akkers, het hooiland, de houtwallen; buiten vond je de natuurlijke speel- en leefwereld. Een kind ontwikkelt dan als vanzelf nieuwsgierigheid naar wat er bloeit en groeit. Ouders kunnen die belangstelling nog verder aanwakkeren, op zondag mee uit wandelen, bloemen plukken en thuis de namen ervan opzoeken, vogels kijken en leren onderscheiden – oude boekjes worden geoëst als kleinoed, het begin van een heuse bibliotheek. Helemaal opmerkelijk is de collectie van maar liefst duizend soorten vlinders, in een mensenleven bijeen gesprokkeld en allemaal voorkomend in dat oude vertrouwde Vechtdal.

Het kan niet anders: wie zo dicht bij de natuur leeft en zoveel verschillende dieren en planten kan benoemen, smult daar intens van. Tante Wies bijvoorbeeld, waar in de zomermaanden driftig werd gelogeerd. "Dat was een mooie tijd op de boerderij. Samen wandelingen maken langs de Vecht terwijl ze mij veel over dieren en bloemen vertelde. Ook stonden in de kamer altijd veldbloemen op tafel geplukt in eigen tuin of uit de berm. Wiesje had daar veel gevoel voor, ze genoot intens van de natuur." Leefden vroeger veel mensen niet zo? Hun boerenbedoening was niet groot dus men woonde bescheiden, in harmonie met natuur en hun dieren.

Geen wonder dat met argusogen nieuwe plannenmakerij wordt gevolgd. Wat zal er gebeuren als in het kader van Ruimte voor de Vecht veel zijarmen worden aangetakt? Sommige armen zijn schoner dan de rivier zelf, dankzij de vele kleine wellen. Zo is er een bijzonder biotoop ontstaan. Deze kwetsbare natuur zou door het minder schone water en de sterkere stroming van de rivier zomaar weer verloren kunnen gaan. Aan de andere kant, niet elke ingreep valt negatief uit. Het landschap is, net als in de meeste andere streken in Nederland, in de loop der tijd flink onder handen genomen. Zelfs binnen de blikrichting van één generatie schoffelde de ruilverkaveling tal van historisch gegroeide patronen ondersteboven.

Neem de Leusenermaan, in de buurt van Ommen. Ouderen weten nog hoe daar meer dan tien draglines dag aan dag stonden te werken om de grond vlak te maken en watergaten te slechten, om de landbouw ruim baan te geven. Het kan verkeren: inmiddels is de plek weer natuur geworden, beheerd door Staatsbosbeheer, met een rijke vegetatie waarin Wageningse biologen en ecologen graag mogen grasduinen.

Toegegeven, nu hebben voorouders wel een bijzonder en aantrekkelijk gebied van het Vechtdal gemaakt. Cultuurhistorie, lange tijd voorbehouden aan specialisten, wordt steeds meer gezien als belangrijke waarde, mede dankzij nog gaaf gebleven kleinschalige kampongtingingen- en esdorpenlandschap, de rits landgoederen met hun buitenplaatsen. Lag hier niet ooit één van de grootste bewoningsconcentraties van de oostelijk zandgronden? Het gebied rond de Vecht en de Regge is archeologisch rijk, nog altijd waarneembaar dankzij resten van kastelen, landhuizen, havezaten en oude (Saksische) boerderijen, uit de veertiende eeuw of iets later, of de vroeg negentiende-eeuwse landgoederengordel en bijbehorende oude bossen.

Beekdalen hebben het landschap vormgegeven. Daarin liggen de Lemelerberg, de Archemerberg en de Besthmenerberg, onderdelen van een stuwwallencomplex dat loopt tot aan Markelo. Het hoogste punt steekt zestig meter boven de omgeving uit. Daar waar het water moeilijk weg kon, heeft zich hoogveen ontwikkeld. 'Brandstof!' Toen mensen eenmaal erachter kwamen hoe ze dat veen konden gebruiken om hun woningen te verwarmen, groeven ze deze gebieden af, laag voor laag, reep voor reep. Vooral het schadenveld bij Vilsteren stond bekend om de uitstekende turf. Van heide en ver kwam volk om ze te steken. 'Je moest er altijd wel bij blijven', waarschuwden de boeren elkaar, want het gebeurde regelmatig dat mooie schadden die lagen te drogen, zomaar spoorloos verdwenen.

In streekverhalen wandelen ze volop mee, volk dat de afgelopen eeuwen naar het Vechtdal trok, jonge Duitsers via onverharde veenweggetjes of dwars door moerassen. Ze waren de armoede in eigen streek beu en zochten werk. Met hun plunjezakken vol spek en brood en een ingepakte zeis kwam in de achttiende en negentiende een ware migratiegolf op gang, soms tot 30.000 arbeiders per jaar. Dat waren de "Hannekemaaiers", een verbastering van "Hansje de maaier"; veel werkers heetten Hans. Sommigen bleven hangen, maar het merendeel trok de Vecht over, uitzwermend naar andere provincies.

Onderweg moeten ze vast landgoed Mataram bij Dalfsen hebben gezien. Mataram is nauw verweven met de geschiedenis van de Vecht. In de achttiende eeuw kende het landgoed een Frans karakter, met zichtlanen, sterrenbossen en strakke waterpartijen. Toen de Romantiek zich aandeede, werd Mataram omgetoerd tot Engels landschapspark: glooiend, bochtig, en veel slingerwerk over de paden. Hoe zachtmoedig toch is dit land; bij de lage delen rond enkele Vechtarmen, oude rivierrelicten van voor de jaartelling, kon men het gemakkelijkst de waterpartijen en weilanden aanleggen, bijgestaan door boeren in de omgeving. Mataram werd een begrip, met bloemenborders, een kas met druiven en vijgen, vijvers met waterlelies, vruchtbomen in vormsnoei, rozenbogen, mospaden, een roeken- en een reigerkolonie.

De rentmeester die er ooit de scepter zwaaide, blikt aan het eind van zijn leven achterom: "Mijn doel is steeds geweest de eenheid op het landgoed te bewaren. De landbouw, bosbouw, recreatie, veeteelt, de jacht en de visserij: allemaal bezigheden op het landgoed die hun plek moesten hebben." Wie macht had, liet dat zien, want daar lag de zekerheid voor voedsel, de bescherming tegen bruut zwerfvolk op het platteland, en als investering voor het nageslacht. Waardevol erfgoed, zouden we tegenwoordig zeggen.

Leefde iedereen vroeger niet in een kleine wereld? Tot voor kort, pakweg het midden van de vorige eeuw, bestond die dagelijkse leefwereld uit een intieme, overzichtelijke gemeenschap, met veel zandwegen en weinig vervoersmiddelen. De besloten kringen van wonen en werken en vrienden en familie vielen nagenoeg samen. Grondgebonden, men wist niet anders.

Alles werd lopend of op de fiets gedaan. Scholieren die naar de overkant van de Vecht moesten, zwaaiden aan de oever met een zakdoek tot ze gezien werden, en staken dan met een veerbootje over. Een school mocht dan op schootsafstand liggen, in sneeuwrijke winters deden de kinderen er uren over, met een dikke krant onder de eveneens lijvige trui om warm te blijven – terwijl hun brood bevroren raakte. En lag de Vecht in de wintermaanden dicht, dan betekende dat ook nog eens een hele omweg, tot aan een verre sluis of brug. Menig vader besloot dan maar een route over het ijs uit te zetten; gewapend met balk en bijl mat hij de dikte en bleek alles veilig, dan mochten ze lopend over het ijs naar school.


Voor een nieuwkomer liep die kleine wereld traditiegetrouw geheel uit. Toekomstige burens haalden hem met paard en wagen op. Dat kon makkelijk, want de meeste nieuwelingen kwamen immers uit

de streek. Het inhalen werd zo een feest van herkenning. Noaberschap ten top, maar dit oude gebruik kende ook een functioneel doel: al kwam je van buiten het dorp, iedereen werd geacht mee te doen met hulp bij geboorten, bruiloften, sterfgevallen, het dorsen. Vooral dat laatste kon geen boer alleen. Moest de dorskast uit een ander buurtschap komen, dan spande men voor een kar twee paarden die goed met elkaar overweg konden. Want dat gesleep was altijd een hele klus gezien de smalle wegen, soms vol modder en altijd met hobbels, en dan kun je stampeien tussen knollen niet hebben.

De streek herbergde ook vele kerkenpaden. "Ken je ze nog?", vragen streekgenoten elkaar, als weer een pad in ere is hersteld, de trend van vandaag. Vanouds liggen dorpen gedrapeerd rond kerkgebouwen, als religieuze knooppunten van het landschap. Daarbuiten, in een wijde boog, bevinden zich de akkers, binnen gehoorsafstand van de kerkklok want voor iedereen die op het land aan het werk was werd het ritme niet alleen bepaald door de stand van de zon maar ook door het uurwerk hoog in de toren. Buurtschappen, verder weggelegen, waren dankzij de paden eveneens verbonden aan het dorp. 's Zondags kon dat tijdens modderige seizoenen soms een gedoe zijn. Een herinnering vonkt op: "Normaal liep je altijd op klompen maar als we naar de kerk liepen dan gingen de schoenen in de tas mee. Vlak voor de ingang werden de schoenen aangedaan en de klompen in de tas achter een dikke beukenboom gezet. Zo kwam je met keurig gepoetste schoenen binnen. Na afloop, schoenen in de tas en de voeten weer in klompen."

Het Vechtdal is overwegend protestants. Maar op enkele plekken schemeren nog de gebeurtenissen van eeuwen terug, toen ons land in een taai gevecht verwickeld was met de Spanjaarden. Ten noorden van de grote rivieren koos het gros van de bevolking voor de Oranjegezinden en daarmee voor de gereformeerde leer, maar gemeenschappen als Vilsteren, Hessum, Giethmen, Hoonhorst en Vennenberg bleven rooms-katholiek. Kleine enclaves, noodgedwongen gesloten van karakter omdat omgang met protestanten bepaald niet werd aangemoedigd. Men zocht vertier in eigen kring. "Midden in het dennenbos hadden we een diepe kuil. Op Palmzondag kwam de hele buurt langs met hardgekookte eieren en gingen we met ons allen op de rand van de kuil zitten om de eieren naar beneden te gooien, met als doel dat ze elkaar tikten, net zolang tot ze kapot waren. De gebarsten eieren aten we dan op."

Protestants of katholiek, in het Vechtdal leven beide christelijke gezindten allang gebroederlijk naast elkaar. 'Geen kwaad woord over de ander', luidt het motto. Al was het maar omdat je elkaar soms nodig kunt hebben. De verzetstijd in de Tweede Wereldoorlog spreekt wat dat betreft boekdelen. De



verhalen liggen voor het oprapen, bijvoorbeeld over een Britse boordwerktuigkundige die op zijn vlucht naar het oosten wordt neergeschoten; als hij de crash overleeft, zorgen streekgenoten dat hij in een donker bos bij Dalfsen wordt ondergebracht. Daar ontmoet hij een Zwols meisje, en zoals dat soms gebeurt slaat de prille liefde toe. Maar de Engelsman krijgt geen kans, zijn hart breekt maar hij moet ondergedoken blijven, eerst in de buurt van Oudleusen, daarna in een boothuis bij de stuw en nog weer later in een schuitje in het riet. Hij mocht eens verraden worden; dat laat niemand toe. Elke bewoner moet ook aan z'n eigen hachje denken, want geregeld vallen er bommen. Zodra vliegtuigen ronkend overkomen, geven boeren hun kinderen dringend te verstaan naar buiten te stuiven en rondjes om de hooiberg te lopen, telkens aan de andere kant van waar de vliegtuigen zijn, zodat ze niet worden geraakt mocht het luik boven opengaan.

Mensen in het Vechtdal hoef je geen modern navigatiesysteem aan te praten. Ze kennen de omgeving op hun duimpje. De streek is in alle beslotenheid een betrouwbare bondgenoot. Dat biedt ongeken- de voordelen. Ze hoeven maar te verwijzen naar oude streekverhalen, vol van vernuftig gedrag. Zo weten ze te vertellen dat eind negentiende eeuw een schaapherder, om zijn verdiensten wat aan te vullen, koffie en sterke drank ging smokkelen. Met zijn schaapskudde stak deze Hendrik regelmatig de grens over waarna hij op een stuk Duitse heide zijn kudde liet grazen. Op de terugweg kreeg een schaap die in het midden van de kudde liep de contrabande met illegale waar onder de buik gebonden. De commiezen bekeken zo'n schare dieren niet al te nauwkeurig. Zo kon de herder talloze keren ongehinderd de grens passeren. Een eeuw eerder zou in de buurt zelfs een smokkelherberg hebben gestaan, wat duidt op behoorlijke klandizie in de omgeving.

Ook stropers weten op tijd weg te duiken en zich onzichtbaar te maken. Wie van het stropen een te grote liefhebberij had gemaakt, moest een solide schuilplaats achter de hand hebben, in afgelegen plekken in het wilde landschap, maar ook dicht bij huis. Zo groeven twee broers in de buurt van hun ouderlijke boerderij een kuil in het bos, die ze afdekten met mos. Een van hen sliep er elke nacht. Op een late avond opende hij de klep van het hol en kreeg de schrik van zijn leven: "Goedenavond", klonk het vanonder de grond. Het bleek een bevriende stroper die hem daar opwachtede. Hij besepte dat het nu te gevaarlijk werd, daar in het kreupelhout. Een schuilplek ergens op de boerderij leek toch een veiliger keuze.

Op de Vecht kun je eveneens prima stropen. Wat doen onbekenden daar, bij nacht en ontij, een boot pikken om strikken te zetten en daarna stiekem te gaan snurken in een hooiberg? Eens werden zulke

clandestiene gasten door een boswachter betrapt, waarna ze in een razend tempo er vandoor roeien. De man, vol verantwoordelijkheidsgevoel, nam een aanloop maar kwam in het water terecht. Amechtig bleef hij aan de boot hangen, want zwemmen had hij nooit geleerd.

Wat bij wet verboden is, gebeurt heimelijk. Jagers hebben het een stuk eenvoudiger, want hun bezigheid is een geaccepteerd tijdverdrijf, althans voor landeigenaren met een royaal bosgebied. Het landgoed Vilsteren kent een lange geschiedenis van de jacht. Daarbij fungeerden boeren als drijvers. Het zijn inmiddels legendarische verhalen, over bijvoorbeeld konijnenholen die werden bedekt met een fret in een vangnetje. Vervolgens was het wachten geblazen tot de dieren uit hun holen kwamen rennen. "Als je goed luisterde, hoorde je ze van heel diep uit de grond met roffelende pootjes naar een van de uitgangen rennen. Dan was het zaak ze op te vangen. Miste je hem, dan liep het beestje soms met net en al het bos in en was je zowel het konijn als het netje kwijt."

Veel indruk maakte de karabijn van de jachtopziener. Als hij in een goede bui was, dan mocht een dorpsjongen het geweer dragen, op eendenjacht in een natuurreserveaat aan de overkant van de Vecht. Een flinke buks met een enorme terugslag die zomaar je schouder kon ontwrichten, dus schoot de jongen maar in de lucht. Echt serieus werd hij niet genomen, maar gold dat wel voor de opziener? "Echt lachen was het pas als hij ganzen ging schieten. Dan hulde hij zich in een wit laken en sloop heel voorzichtig door een greppel om ze onder schot te krijgen."

Maar uiteindelijk ging het om de vangst. Vooral met bevriende jachtgezelschappen uit Duitsland ging het er formeel aan toe. Na afloop werd een tableau gebouwd, een soort piramide met eerst de konij- nen, erboven de hazen, fazanten en patrijzen, en als laatste de houtsnip, en de watersnip want die waren het meeste waard. Voor de jacht officieel werd afgeblazen en het gezelschap aan tafel schoof, moesten eerst de trofeeën (het tableau) worden bewonderd. Nog altijd kijken streekbewoners met gemengde gevoelens naar het jagen. Het voor de lol dieren afschieten, dat gaat er niet altijd in. Of gaat het om pure natuurbeleving? Je beheert een groot kapitaal, de wildstand, en in het najaar mag je daar de rente van plukken; maar met dat kapitaal moet je wel voorzichtig mee omgaan.

Zoals een jager fier door het landschap kan struinen, zo vrij moet ook een schaatser zich voelen als eenmaal de vorst zich in de oosthoek heeft genesteld en van water een ijsvlakte maakt. Bij oudere streekgenoten leeft de herinnering van een dichtgevroren Vecht voort. De winter van 1947 bijvoor- beeld. Hoe wist je zeker dat het ijs betrouwbaar was? Door een bemande roeiboot met een touw over

het ijs te trekken, krakend en met het water zichtbaar onder je stromend. Maar wanneer de overkant was bereikt, werd het sein veilig gegeven. Meestal liet men een stuk land bij de Vecht onderlopen om schaatswedstrijden te houden, waarvoor vanzelfsprekend het hele dorp uitloopt.

Dat laatste komt steeds minder voor en daar zit pijn. Tegenwoordig wordt 's winters het waterpeil kunstmatig laag gehouden. Schaatsen op ondergelopen land is er niet meer bij. Het gevoel vrijheid te moeten inleveren zit menigeen niet lekker. Dat geldt eigenlijk voor het hele Vechtdal. Natuurlijk groeide iedereen op met landgoederen waar beperkingen gelden, maar dat er wordt geknaagd aan de rest van de streek gaat aan het hart. Anderen krijgen de supervisie, zoals Staatsbosbeheer die een forse boerderij met landerijen in handen krijgt en vervolgens dagelijkse wandelingen langs de Vecht niet langer toestaat. De streek wordt steeds minder toegankelijk, maar wat hieraan te doen? De bescheiden volksaard dempt de mogelijkheid van een opstandig klimaat, maar wie in de streekverhalen zijn oor goed te luister legt merkt een onverholven onvrede over buitenstaanders die langzaam maar zeker de vrijheid aan banden leggen.

#### 4.5 Verhalen over sociale structuren in de streek

Op de getekende kaarten nemen bossen, heidevelden en weilanden een grote plaats in. Het dorp Vilsteren ligt als verscholen in een halfnatuurlijk landschap waar het agrarisch karakter nog geheel de toon zet. Stille wegen, fraaie fiets- en wandel terreinen maar ook natuurgebieden waar vogels broeden en dus rust geboden is. Een enkeling maakt een schetsje van de Lemelerberg, of tekent pijlen die ernaar wijzen. De heuvel is immers een landschappelijk ankerpunt, maar uit de verhalen blijkt dat Vilstenaren er geen bijzondere betekenis aan hechten. Hier domineert het toerisme. Ze denken eerder aan de Gerner Belten, op slechts een paar honderd meter van de dorpskern en aanzienlijk lager, maar waar wel veel herinneringen liggen. Het blijkt de plek van de gemeenschappelijke verpozing op de rand van de eierkuil, of waar jongens elkaar opjutten om hoog in de bomen kraaiennesten leeg te halen, waar werd gejaagd op konijnen, en waar in de Tweede Wereldoorlog onderduikers verborgen werden gehouden.

Een natuurlijk element in het landschap zoals de Gerner Belten krijgt op die manier een waarde voor het hele dorp. Het staat voor continuïteit van het collectieve geheugen en daarmee van de identiteit, waarmee verhalen uit het verleden worden verknoopt. Nog altijd een trekpleister van jewelste. Zo vinden we er de kluzenaarshut, al sinds mensenheugenis vast onderdeel van het gebied maar ooit opnieuw in elkaar getimmerd – “Zit daar niet een legende aan vast?”, wil iemand weten die op

latere leeftijd in het dorp is komen wonen. Een stek op een heuveltje met een steenpad naar een dalletje waar het graf zou liggen van een kluzenaar, naar verluidt iemand die de kerk verruilde voor de eenzaamheid en boven de ingang van zijn schamele onderkomen een Latijnse spreuk aanbracht, maar wiens leven in nevelen gehuld blijft, wat generaties na hem de ruimte biedt er van alles bij te verzinnen. “Iedereen maakt er een mooi plaatje van”, zegt een bijna negentigjarige Vilstenaar. Zo werken streekverhalen dus ook: om feiten en gebeurtenissen worden nieuwe elementen verteld, ter versterking van het immer kwetsbare wij-gevoel in een wereld voor verandering en onzekerheden.

Verderop staat de witte koepel, een oud theehuisje van de landgoedeigenaren. Een geliefd uitkijkpunt én oord voor heimelijke ontmoetingen in de amoureuze sfeer, getuige de vele bomen met ingekerfde hartjes. Elk jaar schuifelt de kerstwandeling er langs, compleet met ‘kindje Jezus en een kudde schapen’. Wanneer dit verhaal aan de orde komt, zwelt de Vilster trots want ooit begon de basisschool ermee en nu zijn er tachtig tot honderd vrijwilligers bij betrokken, en neemt het aantal activiteiten langs de route nog altijd toe. Deze traditionele wandeling trekt inmiddels meer dan duizend deelnemers uit de hele streek; dat doet wat met een dorp. Het carnaval, van hetzelfde laken een pak. Eveneens een initiatief van de school – voor sommigen zelfs nog een diepbewaard geheim – waar op een vrijdagmiddag een paar wagentjes voor de kinderen werden opgetuigd. Tegenwoordig is het een groot feest voor iedereen.

Een gelovige gemeenschap dus, als rooms-katholieke enclave in een overwegend protestants gebied. Dus speelt de kerk er een grote rol. Het eerste exemplaar was witbepleisterd en had een rieten dak. Toen het gebouw te oud werd moest er een andere komen. Deze kerk, op een andere plek, brandde echter tot de grond toe af. Zoiets drukt zwaar op een kleine geloofsgemeenschap. De landgoedeigenaren voelden zich verantwoordelijk en schonken de gelovigen een gloednieuw gebouw, nog centraler in het dorp. Onvermijdelijk komt de relatie met dat landgoed om de hoek kijken. Over hoe zwaar de stempel vroeger drukte. Over hoe mensen vandaag de dag mondiger zijn geworden en graag op voet van gelijkwaardigheid willen praten. Over hoe ze dankzij het beleid gevrijwaard zijn gebleven van moderne ontwikkelingen zoals industrieën en grote boerderijen, en nu blij zijn met het authentieke dorpsgezicht. Maar ook over de noodzaak om toch meer nieuwbouw toe te staan om jongeren in staat te stellen in het dorp te blijven wonen, en daarmee de leefbaarheid in stand te houden.

Uit zulke verhalen blijkt ook het belang van de ‘Pieperplas’ of de ‘Kluzenaarsvijver’ met ondiep water, die dankzij hoge bomen heerlijk in de luwte liggen en waar veelvuldig wordt gevestigd en gezwom-



men of een zeskamp georganiseerd. Ze zijn zelfs de bestemming van lokale schoolreisjes. Vilstenaren tekenen op hun kaarten de koeschuur voor zorgeloos feestgedruis, de blokhut voor de scouting, de wandelpaden waar ze uren kunnen dwalen zonder een mens tegen te komen – ze ervaren de natuur tot vrijwel aan de voordeur, met een scherp oog voor wat er bloeit en groeit, en zulke zeeën van ruimte dat zelfs 's zomers de horden toeristen nog niet tot overlast leiden.

Wonen Vilstenaren nu in een dorp of op een landgoed? Bij zo'n vraag valt er even een stilte. Op lang niet alle kaarten staat het landgoed ingetekend. De reden ervan wordt uit het gesprek erna duidelijk: enerzijds is het ontstaan en bestaan van dorp verweven met dat van het landgoed, anderzijds maakt het geen deel uit van de identiteit. De zekerheid dat het nooit zal worden volgebouwd geeft weliswaar een meerwaarde en de natuurbeleving staat beslist hoog in hun vaandel, maar de weegschaal kan ook royaal naar de andere kant hellen. Eigenlijk krijgt de natuur te veel ruimte. Laatst nog werd een bosgebiedje afgesloten voor mountain bikers; voortaan mogen alleen wandelaars er nog komen. Dat is even slikken. Op die manier komen dorp en landgoed tegenover elkaar te staan, met als inzet de verhouding tussen ecologische en sociale waarden. Het brengt in ieder geval de dorpelingen bij elkaar. De onderlinge verbondenheid is groot. Onderhuids smeult toch een nuchtere trots dat ze ondanks de beperkingen veel voor elkaar weten te brengen.

Leven en laten leven is het motto van beide kanten, maar zo eenvoudig is dat nog niet. Want zelfs over de definitie van natuur is niet iedereen het eens. Een inwoner vertelt hoe de landelijke overheid het landgoed niet als natuur wil aanmerken. De rentmeester heeft daarom enkele hoge ambtenaren uitgenodigd en rondgeleid, met als resultaat dat deze erkenden dat hier sprake is van natuur. Geen wilde, zoals zij als ideaal zien, maar natuur dat te onderhouden valt. Een opsteker voor de elf boeren op het landgoed, want nu kan niemand om hen heen. Als ze de handen ineens slaan kunnen zij proberen streekproducten op de markt te brengen, kaas, wijn, brood – het is allemaal nog volop in ontwikkeling. Dat geldt ook voor het dorp als geheel. Zoals een inwoner het verwoordt: "Het gaat om eigen initiatief van de mensen, om gemeenschapszin, het willen doen met een ander en niet wachten tot een ander wat onderneemt. Wil je het leefbaar hebben, dan zul je zelf ook wat moeten doen."

Bergentheim - Hoeveel eeuwen geleden al zouden mensen zich in de streek rond het dorp Bergentheim hebben gevestigd? Op akkers, niet ver van de Vecht, zijn mooie archeologische vondsten gedaan. Vuurstenen, potscherven, benen kammen, versierde urnen, brandplaatsen, ze wijzen op een min of meer permanente bewoning vanaf ongeveer honderd jaar na het begin van onze jaartelling, de

Romeinse tijd. En waar mensen zich nestelen, ontstaan verhalen. Nergens opgetekend, maar dat de ondergrond een grabbelton kan zijn beseffen de streekgenoten terdege. Feilloos noemen ze namen van plaatselijke amateurarcheologen en de plekken waar opgeduikelde spullen staan beschreven. Niet dat je je vereenzelvig met mogelijk verre voorouders, maar toch.

Bovengronds onderging het gebied pas sinds het einde van de negentiende eeuw een gedaantewisseling. Vrijwel nergens herinneren de bossen, het veen, het moeras, de heidevelden, de afgravingen, het turf, de verwerkingsfabrieken aan de tijd van weleer. Ze leven enkel nog voort in het dorpsgeheugen. Maar niet alles heeft glans. Hoe trots de Bergentheimers op hun dorp ook zijn, aan de ontginningsperiode onder leiding van de Zwolse notaris en grootveenbezitter Van Roijen willen ze niet altijd worden herinnerd. "Er is hier heel wat leed geleden, zoveel armoede was er. De veenbazen stonden soms met getrokken wapens tegenover de arbeiders." In hun verhalen komen namen bovendrijven, symbolen van aangedane ellende rond lange werkdagen, te laag of helemaal geen loon, slechte werkomstandigheden: genoeg ingrediënten om de sociale onrust flink aan te wakkeren.

Opmerkelijk genoeg bleef radicaal activisme in deze streek uit. Wie weet weerhield de overwegend ingetogen, goedaardige inborst van de Bergentheimers het lont in het kruitvat te steken. Rond de getekende kaarten blijft het gissen, maar trots zijn ze allerminst op deze kant van hun geschiedenis. Toch kun je er niet omheen. De streek herbergt hoe dan ook een kapitale waarde omdat de groot-schalige ontginning welvaart heeft gebracht. Je vindt er grote boerderijen, ooit van rijke boeren uit het Noorden maar nu in handen van Twentenaren. De enorme akkers vol aardappels en andere producten. Het bruggetje 'Gouden Ploeg', vernoemd naar een werktuig dat ooit uit Drenthe was geslept en hier steevast de hoogste opbrengst haalde. De lange, kaarsrechte wegen – "Best wel kaal eigenlijk, en lastig met fietsen, altijd wind" – en de open vlakten waar je van kilometers ver roedels reeën kunt zien dartelen.

Dichterbij kunnen Bergentheimers bijzondere plekken noemen, bomen vooral, oude kastanjes of een stokoude eik die bijvoorbeeld in de Tweede Wereldoorlog goed dienst deed. Niemand moet het in z'n hoofd halen die om te zagen. Een tragische gebeurtenis uit de oorlogstijd vond plaats in een nabijgelegen korenveld: nadat enkele verzetsstrijders daar werden omgebracht, groeide uit de bloeddorlopen bodem het koren een halve meter hoger dan de rest van het graan. "Voor veel mensen was dat een belangrijk teken. De korenhalmen zijn toen geplukt en in een glazen stolp gestopt. Later zijn ze gestolen. Er staat nu weer een stolp, maar met nu met gewone halmen." Met name voor nabestaan-

den heeft zo'n ingrijpende gebeurtenis een bijzondere waarde, concreet aanwijsbaar op een plek in het landschap dat daarom van grote betekenis is.

Tegenwoordig weet de jonge generatie amper nog hoe het veen zich ooit tot aan de horizon uitstrekte. Eén plek herinnert nog hoe het vroeger eruit heeft moeten zien, een toefje hoogveen in het Engbertse veld. Eensgezind: een prachtig natuurgebied te midden van agrarische bezigheden. "Als wij er langs rijden staat er altijd een hele rij auto's." Hier en daar zijn dijkjes aangelegd om het regenwater vast te houden, zodat het veen weer kan aangroeien. Nu al oogt het landschap afwisselender, met aan de randen kleurige graslanden en in de kern struiken, bomen, vennen en droge en vochtige heide. Een paradijs met vogels, insecten, hagedissen.

En natuurlijk hun kanaal, een kunstmatige kerf in het landschap maar waar het altijd barst van leven. Iedereen heeft zijn ervaring met het duiken vanaf platbodems, het jagen op kikkervisjes, het vissen op vette paling, tot aan het vangen van waterratten toe. In de beleving was dat de natuur op z'n best, en binnen handbereik. "Het kanaal was voor mij het weerbericht; als ik 's morgens de gordijnen opendeed wist ik of er tegenwind stond, of zag aan de spetters dat het miezerde". Tegenwoordig oogt het kanaal lineaalrecht dankzij de betonwanden, maar enkele decennia geleden wuifde er manshoge riet met ingesleten open zandstrandjes.

Hier voelt de Bergentheimer zich veilig. Hier krijgt het leven waarde. De term 'Vechtdal' is dan ook niet zo aan het kanaaldorp besteed. In streekverhalen speelt de slingerende rivier slechts een figuranterol; natuurlijk zien de dorpsgenoten dat grotere plaatsen als Dalfsen, Ommen, Hardenberg en Gramsbergen zich ermee manifesteren, dat is goed voor de beeldvorming, handig voor het toerisme. Maar Bergentheim en andere dorpen? "Alles eromheen wordt dan het dal meegezogen, nou ja toe maar. Maar hier kennen we die beleving niet." Dit typeert de afwerende houding waarbij steevast in het achterhoofd de oude gedachte ronddwaalt: 'Er wordt ons wat opgedrongen, en daar houden we niet zo van.' Het Vechtdal, een leeg begrip, zonder bijzondere waarden? 'Voor ons wel'. Wel is het de vraag of die mening zo dichtgetimmerd blijft. Jongere Bergentheimers geven aan dat wanneer mensen iets vertellen over het Vechtdal, zij denken: 'Daar kom ik vandaan'. Men oppert: 'Misschien moet je het dal juist nog breder zien. Een rivier met een stelsel van kanalen als knooppunten tussen andere provincies, tot in Duitsland toe.'

## Jongeren en streekidentiteit

Jongeren worden meestal niet geassocieerd met streekverhalen en streekidentiteit. Dat zou iets zijn voor ouderen, die meer neigen tot terugblikken, zo wordt gedacht. Bovendien hebben zij door hun langere levensloop meer indrukken opgedaan die nopen tot gedachten over identiteit. Niettemin zijn jongeren wel van belang voor de toekomst van natuur en landschap, en voor instandhouding, ontwikkeling of verdwijning van een streekidentiteit. Daarom werd voor dit onderzoek een online enquête met een aantal open en gesloten vragen samengesteld. Om te bepalen of er verschillen zijn tussen jongeren die geboren en getogen zijn in het Vechtdal en jongeren die er later zijn komen wonen, zijn tevens enkele controlevragen opgenomen. In totaal zijn 120 jongeren benaderd, waarvan 59 de vragenlijst hebben ingevuld.

## Streekverhalen en hun betekenis

Van de 59 respondenten weten 21 één of meerdere streekverhalen te noemen. Hier blijkt meteen het verschil: bij de 16 jongeren die buiten het Vechtdal zijn geboren, gaat het om slechts 2. Het benoemen van een verhaal gaat overigens niet vanzelfsprekend gepaard met besef van een moraal, ofwel de betekenis die een gemeenschap erin legt. De jongeren weten alleen de vaakst genoemde verhalen te duiden, zoals de grote brand in Hardenberg door Alie Kraak ('pas op voor vuur'), de Slag bij Ane ('onderschat nooit boeren en burgers'), de Witte Wieven ('stemmingmakerij'), en de legende over de hongerige wolf in Stegeren ('liefde overwint altijd').

## De identiteit van het Vechtdal

De jongeren konden de identiteit van het Vechtdal met behulp van kernwoorden aangeven. Bijna iedereen was daartoe in staat: 53 van de 59 respondenten noemden gezamenlijk 72 verschillende kernwoorden. Deze werden vervolgens geclusterd in 7 categorieën: natuur, landschap, agrarisch, sfeer, cultuur, toerisme, en overig.

Veruit het vaakst genoemd door jongeren worden kernwoorden die te maken hebben met sfeer, zoals met "rust", "gezelligheid", "klein", "ons-kent-ons", "loopt achter in de tijd", "saai", "vrijheid". Voor jongeren komt pas daarna de associatie met natuur en landschap: "groen", "bos", "mooi", "prachtig", gevolgd door cultuur en sociale verhoudingen: "goedmoedelijk", "gesloten", "doorgaan", "nuchter", "persoonlijk", "roddelkonten". De andere

vier categorieën komen pas op grote afstand en worden dus minder belangrijk gevonden. Dat zijn toerisme ("gastvrij", "campings"), agrarisch ("boers", "landelijk", "weilanden", en landschap ("De Vecht", "water", "ruimte"). Onder overig vallen kernwoorden als "eten", "historie" en "fietsen".

#### *De uniekheid van het Vechtdal*

De enquête kende een open vraag waarin de jongeren konden ingaan op wat het Vechtdal volgens hen een unieke streek maakt. Daar is veel gebruik van gemaakt; de jongeren gaven met elkaar in totaal 87 verschillende reacties in de vorm van korte omschrijvingen. Deze zijn vervolgens in 8 categorieën onderverdeeld: natuur, landschap, de Vecht, sfeer, cultuur, toerisme, gebiedseigen activiteiten, en overig. Het ligt voor de hand dat deze grotendeels overlappen met bovenstaande clustering.

Wat opvalt is dat de omschrijvingen evenwichtiger over de categorieën zijn verdeeld: ze ontlopen elkaar blijkbaar weinig wat betreft relevantie. Een ander verschil dat in het oog springt, is de categorie landschap. Sprong deze bij identiteit nauwelijks naar voren, bij deze vraag naar de uniekheid – in vergelijking met andere gebieden in Nederland – wordt het landschap juist als belangrijkste kenmerk gezien. Enkele voorbeelden: "mooi wandelgebied", "combinatie van water, bos, heide en boeren", "de afwisseling tussen natuur, oudere dorpjes en gezellige terrasjes", en "het wordt niet omringd door grote steden waardoor je dus ook echte stilte kunt ervaren". De categorie natuur kent vrijwel hetzelfde aantal omschrijvingen. Dit speelt dus bij de uniekheid eveneens een grote rol. "Er is veel groen", "de natuur maakt het hier afwisselend" en "ook dit is echte natuur en niet aangelegd".

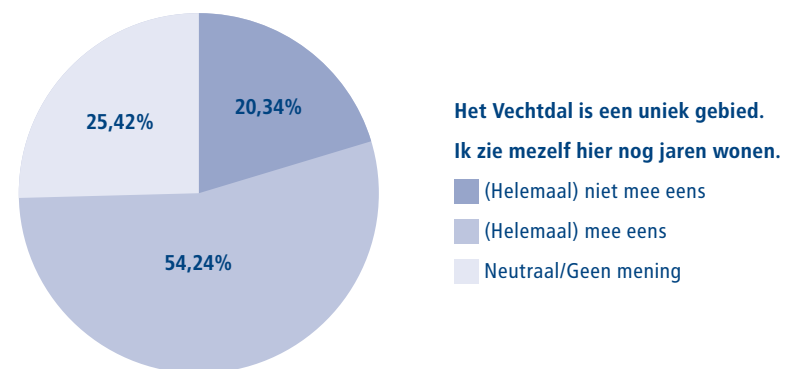
Daarna komt cultuur. Enkele voorbeelden: "vriendelijkheid van de dorpsgenoten", "bijna iedereen groet elkaar tussen de velden/weilanden en dorpen", "de openheid, directheid en rust van de mensen", "milieuvriendelijkheid". Uit de vele omschrijvingen doemt een beeld op van een bepaalde harmonie tussen landschap, natuur en bevolking, alsof deze drie zijn gevormd dankzij een natuurlijke wisselwerking die er al lange tijd de boventoon voert. Dit laat zich formuleren als een soort coöperatie van mens en natuur: beide passen zich aan elkaar aan, waaruit een type landschap is ontstaan dat, ook in de beleving van jongeren, nergens anders in Nederland in deze vorm is te vinden.

Tot slot twee andere markante conclusies. De Vecht wordt slechts 6 keer als een uniek kenmerk genoemd. De jongeren kennen aan de rivier zelf minder waarde dan aan het grotere geheel van het Vechtdal. Daarnaast lijkt het agrarisch karakter van de streek in vergelijking met andere streken in het geheel niet van belang te zijn. Het werd geen enkele keer genoemd.

#### *Meningen over vijf stellingen*

In de enquête werd de jongeren gevraagd hun mening te geven over 5 stellingen, van helemaal mee eens tot helemaal niet mee eens. De stellingen luiden: 1. Ik identificeer me meer met het Vechtdal dan met de gemeente waarin ik woon; 2. Het Vechtdal heeft een sterke identiteit; 3. Het Vechtdal is een uniek gebied en ik zie mezelf hier nog jaren wonen; 4. Streekverhalen zijn belangrijk voor de bekendheid van het Vechtdal; 5. Streekverhalen over het Vechtdal moeten bewaard blijven.

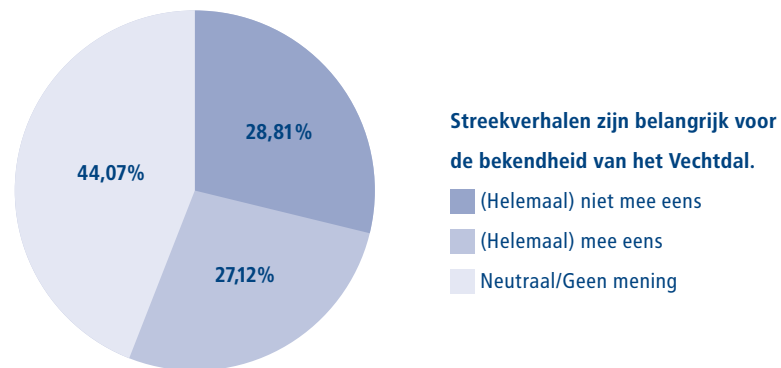
In de analyse is per stelling bekeken hoe de respondenten hebben geantwoord, waarbij onderscheid is gemaakt tussen jongeren die wel en niet in het Vechtdal zijn geboren. Daaruit komt naar voren dan de jongeren in meerderheid zich eerder identificeren met de gemeente waar ze wonen, dan met het hele Vechtdal. Dat geldt met name voor hen die er geboren zijn; hun verbondenheid met de woonplaats is duidelijk sterker.



De tweede stelling roept meer verdeeldheid op. Iets meer dan eenderde van de jongeren vindt dat het Vechtdal een sterke identiteit heeft, maar een grotere groep, bijna 39%, heeft hierover geen mening. Opvallend is dat dat meer jongeren betreffen die in het Vechtdal geboren

zijn, dan jongeren die er later zijn komen wonen. Mogelijk beschikken zij over krachtigere beelden bij het begrip identiteit. Iets meer dan de helft van de jongeren zou graag in het Vechtdal willen blijven wonen vanwege het unieke karakter ervan (stelling 3), en ook hier scoren zij die van elders naar deze streek zijn gekomen hoger, zij het een fractie minder uitgesproken.

De laatste twee stellingen gaan over streekverhalen. Hierover blijken de jongeren geen duidelijke mening te hebben. Zo weten de meesten niet of streekverhalen belangrijk zijn voor de bekendheid van het Vechtdal. Van de minderheid die dat wel van belang vindt, komen meer jongeren van buiten het Vechtdal (37%) dan zij die er geboren zijn (25%). Over de stelling (5) dat de streekverhalen bewaard moeten blijven, zeggen iets meer jongeren 'helemaal mee eens' dan degenen die een neutraal antwoord gaven. Hierbij is geen onderscheid tussen 'hier geboren' en 'van elders'.



#### 4.6 Conclusie

De betekenis van natuur in de directe leefomgeving van mensen komt vooral tot uiting in termen van landschap. Beschrijvingen en analyses van landschappen leunen niet voor niets zwaar op de verwevenheid van gemeenschappen met de directe leefomgeving dat in eeuwen van landbouw en andere vormen van bewerking en gebruik is gevormd (zie ook Pedrolì et al, 2007). Mensen hebben er hun sporen achtergelaten en hebben dat landschap zich toegeëigend. Zich eigengemaakt is misschien de betere formulering, want de natuur en de landschappelijke elementen vormen bouwstenen die in hun unieke samenhang vertrouwd zijn voor mensen die er wonen. Daarbij ligt vaak een vanzelfsprekende

nadruk op historie van een gebied en een gemeenschap, maar dat kan ook een hele recente historie zijn. De analyse van streekverhalen voegt daar een dimensie aan toe. Mensen verbinden hun levenservaring en levensverhaal met de plekken waar hun leven zich afspeelt. Dat doen ze vanuit het perspectief van de gemeenschap waarmee mensen zich verbonden voelen en met referentie aan de karakteristieke natuurlijke elementen van het landschap.

In streekverhalen worden ogenschijnlijk onbegrijpelijke landschappelijke structuren tot een herkenbare eigen omgeving gemaakt. Landschappelijke elementen zijn de oriëntatiepunten voor mensen. Soms bieden die landschappelijke elementen een historische referentie waarmee bewoners zich identificeren, vaak zijn het plekken die een rol spelen in de belevenissen van recente datum. Verhalen leggen verbanden doordat mensen hun belevenissen met anderen delen. Met historische referenties worden praktische gevaren geschetst en worden de grenzen van veilig gebied getrokken. Eigentijdse veranderingen nemen daarin als vanzelfsprekend hun eigen plek in. Heuvels, bossen, rivieren en kanalen hebben als grote landschappelijke elementen vele betekenissen voor bewoners. Ze vormen grenzen tussen veilig en onveilig, ze dragen de economie en ze bieden vertier. Het landschap vormt het leven en door de jaren heen vormt het leven het landschap, maar telkens in een hele specifieke en eigen lokale vorm.

## 5. De variëteit aan opvattingen over natuur

Achter de recente discussies in de politiek en in de samenleving over het natuurbeleid, in het bijzonder ten tijde van kabinet Rutte I, blijkt een grote variëteit aan opvattingen over natuur schuil te gaan. Waar het formele natuurbeleid een sterke oriëntatie heeft op het beschermen van kwetsbare dier- en plantensoorten en hun leefgebieden, blijken bewoners van het Overijsselse Vechtdal zich te identificeren met de eigenheid van het landschap om hen heen. De herkenbaarheid van landschapselementen is voor hen belangrijker dan de ecologische betekenis van de natuur. Dit zal ook gelden voor veel mensen in andere streken. De weerzin die sommigen hebben tegen verregaande herinrichting van gebieden waar landbouwgrond wordt opgeofferd voor het creëren van nieuwe natuur, laat zich vanuit deze onderling onderscheidende opvattingen over natuur goed begrijpen. Hoewel ruilverkavelingen ten behoeve van de landbouw het traditionele cultuurhistorische landschap al een volledig ander aanzien hebben gegeven, is de verwevenheid van landbouw en landschap voor veel plattelandsbewoners een wezenlijk deel van hun referentiekader voor de natuurlijke leefomgeving waarin ze zich vertrouwd weten. En hoe verschillend deze opvattingen over natuur ook zijn, het is opvallend dat in deze beide opvattingen met een zekere vanzelfsprekendheid wordt uitgegaan van het ingrijpen van de mens in de natuur. Maar dat vindt niet iedereen vanzelfsprekend, omdat 'echte natuur' natuurlijk niet door mensen kan zijn gemaakt.

Daarmee is in een notendop een drietal perspectieven geschetst, waarmee in dit slothoofdstuk de variëteit aan opvattingen over natuur in hun onderlinge samenhang in beeld kan worden gebracht. Het eerste perspectief is dat van het formele natuurbeleid waarin de behoefte om te beschermen wat kwetsbaar is, wordt verenigd met ideaalbeelden over biologische diversiteit en ecologisch evenwicht. Dit is het perspectief van 'trek de groene grens', de leus van Milieudefensie om natuur en landschap tegen de opdringende stedelijke wereld te beschermen. Het tweede perspectief is dat van

het landschap waarin natuur en landbouw als samenhangende bouwstenen van de gemeenschap in een streek worden gezien. Het derde perspectief is dat van de 'echte natuur'. Daarin gaat het om de verhouding tussen mens en natuur en op het scherpst van de snede over de houding van de mens ten opzichte van de natuur. En daarmee gaat het eigenlijk ook over de menselijke natuur zelf.

Aan de hand van deze drie perspectieven wordt in dit hoofdstuk de variëteit aan opvattingen over natuur in hun onderling samenhang bekeken en komen onderling contrasterende opvattingen in beeld. Want waar discussie is over natuur en natuurbeleid, liggen de dilemma's aan de oppervlakte. Discussie scherpt het inzicht in de variëteit aan opvattingen over natuur, waarbij de overeenkomsten tussen opvattingen of de onderlinge verschillen pas echt duidelijk worden door te kijken naar de waarden die ten grondslag liggen aan die opvattingen. Deze waarden zijn uit het empirisch materiaal van documentanalyse en de analyse van streekverhalen gedestilleerd. Daarbij is in een zorgvuldige interpretatie de opvatting in de context van een van de zes morele sferen geplaatst (zie hoofdstuk 1). Door telkens de relatie te leggen tussen opvatting, de onderliggende waarden en het morele fundament waarmee een waarde nauw verbonden is, worden verschillen en overeenkomsten tussen opvattingen verhelderd.

Paragraaf 5.1 neemt het eerste perspectief als vertrekpunt waarin de opvattingen van het formele natuurbeleid domineren. In paragraaf 5.2 verschuift het perspectief naar het landschap, de streek en de gemeenschap. In paragraaf 5.3 komen de opvattingen aan de orde die te maken hebben met de houding van de mens ten opzichte van de natuur. Het hoofdstuk sluit af met een reflectie en een toelichting op het gebruik van de Waardenkaart Natuur als instrument voor analyse van dilemma's en voor het maken van keuzes.

### 5.1 Het kwetsbare evenwicht van natuurgebieden

Veel van de huidige opvattingen zijn gevormd onder invloed van het formele natuurbeleid, zoals dat in de afgelopen honderd jaar is ontstaan. Duinen, kwelders, bossen en heidevelden die we nu als vanzelfsprekend als waardevol natuurgebied beschermen, werden tot halverwege de vorige eeuw nog beschouwd als nutteloze woeste gronden die in cultuur gebracht moesten worden. De grootschalige modernisering van de landbouw na de Tweede Wereldoorlog heeft nog tot in de jaren '60 en '70 geleid tot vergaande rationalisering van landinrichting en tot het 'in cultuur' nemen van alle mogelijk bruikbare strookjes grond. Waar gewenst moesten waardevolle cultuurlandschappen een robuust casco vormen, waarin een modern landbouwbedrijf zich ongestoord verder moest kunnen moderni-

seren. De natuurbescherming groeide tegen de verdrukking in, met als iconen het Naardermeer (het eerste door Natuurmonumenten aangekochte terrein), de Hoge Veluwe (het eerste Nationale Park in Nederland) en de Waddenzee.

Tegen deze achtergrond is het duidelijk waarom veel mensen natuur tegenwoordig zien als iets dat kwetsbaar is en bescherming behoeft. In het perspectief op natuur zoals dat in het traditionele natuurbeleid werd gehanteerd, moet de kwetsbare natuur worden afgezonderd van de rest van de leefomgeving in reservaten. *Bescherming* is een dominante waarde, die vooral goed wordt begrepen vanuit het morele fundament van zorg en empathie. De diepere drijfveer voor bescherming ligt in het inlevingsvermogen dat mensen hebben in het leed dat dieren en natuurgebieden wordt aangedaan. De strijd tegen milieuvuiling in de Waddenzee had de zeehond als mascotte. Dierenleed roept medelijden op bij mensen, een emotie waarmee de behoefte om bescherming te bieden wordt ontlokt. Het Wereld Natuur Fonds gebruikt daarvoor de panda.

Het onderzoek naar opvattingen over natuur en naar verhalen en beleving die mensen hebben bij hun streek laat zien hoe groot de variatie in opvattingen is. Voor een goed inzicht in die variëteit aan opvattingen, zijn in een aantal interpretatierondes in het empirisch materiaal de waarden geïdentificeerd die ten grondslag liggen aan die opvattingen. Deze waarden zijn, met bijbehorende zinnen die de opvattingen illustreren, vastgelegd op de Waardenkaart Natuur. Deze waardenkaart laat zien dat er 22 waarden benoemd kunnen worden die ten grondslag liggen aan de opvattingen over natuur en landschap.



Figuur 5.1 Overzicht waarden achter opvattingen over natuur

De verschillen tussen deze waarden en de opvattingen waarin die waarden doorklinken, kunnen beter worden begrepen door te kijken naar welke van de zes morele fundamenten met elk van deze waarden nauw verbonden is. De 22 waarden zijn in een schematisch overzicht opgenomen, waarin de relatie zichtbaar wordt met het morele fundament waarmee elke waarde nauw verbonden is. Dat maakt de indeling niet hiërarchisch, maar er wordt analytisch onderscheid gemaakt tussen de verschillende typen waarden. In het overzicht zijn de waarden bovendien geclusterd aan de hand van inhoudelijke thema's.

Het inlevingsvermogen in het lijden van dieren sluit aan bij de menselijke behoefte om ergens voor te zorgen. Het roept ook een sterke behoefte op om te zorgen en *verantwoordelijkheid* te nemen. De natuurbescherming heeft zich van particulier initiatief ontwikkeld tot een verregaand geïnstitutionaliseerd en wettelijk verankerd internationaal natuurbeleid, waarin de bescherming van zeldzame soorten die in hun voortbestaan worden bedreigd centraal staan. Die verantwoordelijkheid is grensoverschrijdend, waarbij elk land het eigen aandeel in het Europese Natura 2000-netwerk van beschermde natuurgebieden in Europa moet leveren.

Vanaf eind jaren '80 is de klassieke defensieve strijd voor het natuurbehoud omgevormd tot een offensief natuurbeleid gericht op uitbreiding van natuurgebieden en het inrichten van een ecologisch natuurnetwerk. De uitbreiding van natuurgebieden gaat verder dan bescherming bieden. Het gaat om het nemen van de verantwoordelijkheid voor het herstellen van wat er eens was. Het is een opvatting waarin de mens de schade aan natuur moet herstellen die hij zelf heeft veroorzaakt. Deze opvattingen over natuurontwikkeling en het herstel van samenhang tussen geïsoleerd liggende natuurreservaten in het formele natuurbeleid zijn gestoeld op een heel ander type waarden. Het eigentijdse natuurbeleid draait om het herstel van het ecologische processen, die als vanzelf tot een nieuw evenwicht in populaties van planten en dieren in een ecosysteem moet kunnen leiden. Het beleid is gebaseerd op wetenschappelijke theorie die als abstract ideaalbeeld ten grondslag liggen aan de Ecologische Hoofdstructuur of - sinds 2014 - het Natuurnetwerk Nederland (Ministerie van EZ, 2014). De waarde *evenwicht* ligt ten grondslag aan deze natuuropvatting. Deze waarde is nauw verbonden met het morele fundament van zuiverheid. Het zuivere ideaal van een theoretische ecologisch evenwicht is als het ware belangrijker dan de altijd haperende realiteit van het beheer van natuurgebieden. Ecologisch evenwicht is een principe dat is ontleend aan wetenschappelijke theorie en is een abstractie van de werkelijkheid. De theorie fungeert in het natuurbeleid als leidraad voor de praktijk en kan als een geloofsartikel worden gezien. De natuurfilm 'De nieuwe wildernis' brengt dit voor de Oostvaardersplassen met veel gevoel voor drama en spektakel in beeld. Het ideaalbeeld van echte natuur – in Nederland! – wordt met smaak aan de kijker voorgeschoteld. Het laat zien dat de natuur zou beschikken over een groot adaptatievermogen waarin de natuur in staat is om het ecologisch evenwicht steeds weer te herstellen. Dat de weerbarstige praktijk van natuurbeheer betekent dat er discussie ontstaat over het bijvoederen van de hongerende kudde in de winter ('niet doen', is de voorlopige uitkomst) en de confronterende aanblik van dode dieren (kadavers worden netjes opgegruimd) blijft buiten beeld. Een treffende illustratie van dit type opvatting, waarbij zuiverheid van een principe het geloof in dat principe voorop staat.

Een waarde met een even abstract karakter die ten grondslag ligt aan opvattingen over natuur in het formele natuurbeleid is *diversiteit*. Het Europese en Nederlandse natuurbeleid is inmiddels volledig ingericht op de bijdrage aan de instandhouding van de bestaande wereldwijde biodiversiteit aan planten en dieren. De overtuiging in het beleid is dat een zo groot mogelijke diversiteit cruciaal is voor het voortbestaan van de natuur en daarmee voor de mens. Ook hier betreft het een beginsel dat wetenschappelijk onderbouwd is met theoretische modellen van populatiedynamica. De juridische werkelijkheid van het behoud van de huidige biologische diversiteit staat op gespannen voet met

de beginselen. De evolutietheorie leert immers dat soorten uitsterven en nieuwe soorten ontstaan. Nieuw onderzoek brengt voortdurend nieuwe soorten in beeld. Maar de realiteit, zelfs van wetenschappelijk onderzoek, doet aan dit type overtuiging geen afbreuk. Een grote natuurlijke diversiteit geeft ons bovendien een gevoel van rijkdom.

#### *Zorg & Empathie*

Het morele fundament Zorg & Empathie vormt de basis voor een inlevingsvermogen in anderen en een afkeer van wreedheid. Het vormt een morele sfeer van kwetsbaarheden, die tot uiting in het gevoel van medelijden met medemensen of dieren. De wil om te voorkomen dat een ander mens of een dier kwaad wordt aangedaan, is een krachtige drijfveer voor opvattingen en keuzes die mensen maken. Ten aanzien van natuur leidt het tot de behoefte om te zorgen voor planten en dieren en tot het gevoel van verantwoordelijkheid voor soorten die met uitsterven worden bedreigd.

#### *Zuiverheid & Schoonheid*

Het morele fundament Zuiverheid & Schoonheid is het domein van beginselen, formele standpunten en geloofsovertuigingen. Het vormt een morele sfeer van ideaalbeelden, waarin de puurheid van een wensbeeld of principe belangrijk is. In deze morele sfeer bevinden zich abstracte waarden en immateriële concepten, die hand in hand gaan met gevoelens die de natuur kan losmaken. Denk aan de overweldigende ervaring die een verblijf in de natuur met zich mee kan brengen of de spirituele beleving die natuur soms oproept.

De opvattingen over natuur die in beeld komen vanuit het perspectief van het formele natuurbeleid zijn gestoeld op de diepgevoelde behoefte van mensen om ergens voor te zorgen en op het geloof in een aantal abstracte maar zuivere principes. Vanuit deze beide categorieën waarden laten zich opvattingen over natuur verklaren die niet direct met natuurbeleid te maken hebben. Voor veel mensen heeft natuur een esthetische waarde: 'natuurlijke landschappen zijn mooi.' De beleving van schoonheid en de sterke behoefte die sommige mensen voelen aan schoonheid in hun leven, behoort ook tot categorie van waarden als zuiver ideaalbeeld. Het zijn opvattingen over natuur waarin de waarde *pracht* herkenbaar is.

Voor veel mensen gaat natuur over authenticiteit. Natuur is bijvoorbeeld een bron van inspiratie voor de kunst. Een opvatting over natuur als zinnebeeld van perfectie is een uiting van *puurheid* als waarde. Het gaat dan niet meer over natuurlijke verschijningsvormen, maar over opvattingen waarin natuur een metafoer is voor het 'natuurlijke' dat goed is in het leven en het 'onnatuurlijke' dat fout is. Het is bij uitstek een morele positie die in de argumentatie van standpunten van milieu- en natuurorganisaties soms goed herkend kan worden.

Deze opvattingen zijn gestoeld op waarden die als geloofsartikel gelden, omdat het ideaalbeeld in zuivere vorm als drijfveer geldt. Dat geldt het meest expliciet voor opvattingen over natuur waarin de symbolische betekenis van natuur en landschap voor mensen wordt benadrukt en waarin de waarden *heiligheid* en *spiritualiteit* herkend kunnen worden. De wisseling van seizoenen of het natuurlijk evenwicht van leven en dood valt niet alleen te beleven rond het lot van een eenzaam veulen in de Oostvaardersplassen in de eerdergenoemde film. Ook bij een bos bloemen die na enige dagen verwelkt, kunnen we stilstaan bij de fasen in het leven. Het is een veelgebruikt motief op de geschilderde stillevens van de 17e-eeuwse meesters. Natuur wordt als heilig beschouwd in de opvatting dat deze door de Schepper aan de mens in bruikleen is gegeven. Ook niet-gelovigen (in religieuze zin) zijn vatbaar voor de heiligheid van natuur, waaraan dan een 'intrinsieke waarde' wordt toegekend.

Nauw verwant aan deze opvattingen maar dan gebaseerd op andere waarden, zijn opvattingen over de onmisbaarheid van natuur voor het welzijn van de mens. De mens is afhankelijk van de natuur voor ontspanning en een gezond leven. In contact staan met de natuur is goed voor de geestelijke en lichamelijke gezondheid, en natuurgebieden bieden ruimte voor recreatie. Hier is *welzijn* de achterliggende waarde als één van de motieven die nauw verbonden is met het morele fundament van Zorg en Empathie. Een meer fundamentele variant hiervan is de opvatting dat de mens voor zijn voortbestaan afhankelijk is van de natuur. De natuur verschaft immers onmisbare hulpbronnen zoals zuurstof, biomassa en schoon water. Hierin komt *zelfbehoud* als achterliggende waarde tot uitdrukking.

Aan de opvattingen die voortkomen uit het formele natuurbeleid en enkele varianten waarin schoonheid en welzijn een rol spelen, liggen twee categorieën waarden ten grondslag die elkaar versterken. Het zijn enerzijds tamelijk concrete waarden die voortkomen uit het inlevingsvermogen in de kwetsbaarheid en het lijden van mensen en dieren, en anderzijds abstracte waarden die vooral in hun meest zuivere vorm als nastrevenswaardig gelden. Hoewel deze opvattingen en achterliggende waarden elkaar lijken te versterken, is daarmee niet gezegd dat er geen strijdigheid in opvattingen zal zijn.



Waar een boomdeskundige kan aangeven dat een zieke kastanje beter gekapt kan worden mede vanuit de gedachte dat deze boomsoort wereldwijd niet ernstig bedreigd wordt in zijn voortbestaan, kan een stadsbewoner daar fel op tegen zijn omdat die ene boom die zichtbaar is vanuit het kamerraam het zinnebeeld is van natuur in de stad. Een verschil van inzicht dat de kiem kan leggen voor een bitter debat, hoewel beiden ongetwijfeld het beste voor hebben met bomen in het algemeen en de betreffende kastanje in het bijzonder.

## 5.2 Natuur is een streekproduct

De realisatie van het Natuurnetwerk Nederland (voorheen Ecologische Hoofdstructuur) voor de bescherming van het Nederlandse aandeel in de mondiale biodiversiteit is sinds 1989 het grote project van het formele natuurbeleid. Zonder die ambitie te verlaten is vijftien jaar geleden al geprobeerd de bakens te verzetten met de nota Natuur voor mensen, mensen voor natuur (Ministerie van LNV 2000). De betekenis van natuurgebieden voor mensen kreeg ineens veel aandacht, onder andere door te kijken naar de manier waarop allochtone stadsbewoners parken in en om de stad gebruiken voor familiepicknicks. Terreinbeherende organisaties zoals Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de provinciale landschappen zijn bovendien tot de ontdekking gekomen dat voor een volhoudbaar beheer van hun terreinen in het ecologische netwerk van natuurgebieden een grotere betrokkenheid van bewoners nodig is. Dat maakt de opvattingen over natuur vanuit het perspectief van het landschap, waarin natuur en landbouw als samenhangende bouwstenen van de gemeenschap in een streek worden gezien, des te belangrijker.

Voor natuurbeschermingsorganisaties zal het nog een hele dobber worden om een goede aansluiting te vinden bij de variëteit aan opvattingen over natuur en landschap. Hun visie op de noodzaak van behoud en beheer van kwetsbare en internationaal zeldzame natuur is weliswaar niet per se strijdig met, maar toch wezenlijk anders dan wat mensen van de natuur en kenmerkende landschappen in hun eigen streek vinden. Het verdiepende onderzoek naar streekidentiteit in het Vechtdal laat duidelijk zien dat deze opvattingen nauw verbonden zijn met het morele fundament Loyaliteit & Trots. Niet de zeldzame paddensoort of een uniek plantje zorgt voor een gevoel van verbondenheid, maar landschappelijke elementen zoals een bijzondere boom en een oud prieeltje op een heuvel. Voor veel bewoners zijn dit elementen in hun directe leefomgeving die voor hen bepalend zijn voor de identiteit van hun streek. Als achterliggende waarde valt *eigenheid* te betitelen, die tot uiting komt in een frase als "Het landschap is onderdeel van het cultureel erfgoed en bepaalt het karakter van de leefomgeving". De betekenis die mensen aan hun streek verlenen, draait vaak om de mix en samenhang van natuur- en cultuurelementen.

Landschapselementen dienen ook als collectief oriëntatiepunt. Niet alleen een kerktoren of een karakteristieke boerderij, ook een markante boom bij het dorp, een kolk waar het wemelt van de vis of het gevoel van thuiskomen bij het passeren van een rivier horen daar bij. Dit valt te typeren met *herkenbaarheid* als waarde die ten grondslag ligt aan dit type opvattingen. Deze waarde geeft uiting aan de betekenis van de fysieke natuur en van het landschap voor een gemeenschap. Natuur en landschap maken de cultuurhistorische geschiedenis van een gebied zichtbaar en vormen een rijke bron van verhalen. Verhalen verbinden mensen aan elkaar, aan hun verleden, en aan hun omgeving. Wanneer dit type argumenten wordt gebruikt bij een opvatting over natuur, dan ligt daar de waarde *gemeenschap* aan ten grondslag. Daar komt nog iets bij. De (schijnbaar) onveranderlijke aanwezigheid van natuur biedt houvast: contact met natuur, hoe gering ook, voedt een warm gevoel van thuiszijn. Het dagelijks rondje met de hond volgens een vaste route, het gezamenlijk wandelen of fietsen in een nabijgelegen natuurgebied of de jaarlijkse kerstwandeling door het bos zijn voorbeelden van hoe natuur de waarde geborgenheid kan brengen in het gemeenschapsleven.

### *Loyaliteit & Trots*

Het morele fundament Loyaliteit & Trots draait om de verbondenheid die mensen voelen met anderen in eigen kring. Het vormt een morele sfeer van waarden die zijn geworteld in tradities en de cultuur van de eigen groep, de eigen vereniging, de eigen streek, soms ook de natie. In deze morele sfeer heerst het verlangen om de identiteit van de groep te koesteren en te versterken. De fysieke leefomgeving, de woonplaats en het landschap vormen houvast in een vaak woelige wereld.

### *Rechtvaardigheid & Wederkerigheid*

In het morele fundament Rechtvaardigheid & Wederkerigheid draait het om de beoordeling van onderlinge verhoudingen, van de een ten opzichte van de ander. Het vormt de morele sfeer van verdeling, verdeling van kosten en opbrengsten en van rechten en plichten. Het draait om waarden die uiting geven aan een gevoel van eerlijkheid, een morele weging die kan uitvallen in de richting van gelijkheid of in de richting van wederkerigheid ('voor wat hoort wat'). In deze morele sfeer gaat het onder meer om het recht voor mensen om de natuur al dan niet te mogen gebruiken.

De opvattingen over de verhouding tussen mens en natuur laat zich aflezen uit opvattingen waarin het draait om rechten. Een vraagstuk uit de morele sfeer van verdeling met het morele fundament Rechtvaardigheid & Wederkerigheid. In het natuurbeleid, in beheervisies van natuurbeschermingsorganisaties en in de retoriek van dierenrechtenorganisaties en de Partij voor de Dieren worden aan de natuur nadrukkelijk rechten toegedicht. Terreinbeheerders zoeken naarstig naar manieren om inkomsten te verwerven voor hun activiteiten en pleiten voor het betalen voor ecosysteemdiensten die de natuur levert. In de strijd voor dierenwelzijn gaat het bijvoorbeeld om het recht op verdoofd castreren voor biggen omdat de dieren, net als mensen, gevoel hebben en dus het recht om pijn te minimaliseren. De waarde *gelijkwaardigheid* is waar te nemen in citaten als "Dieren en planten hebben recht op leven, net als de mens", en "De natuur heeft recht op een eigen plek".

Omgekeerd beschikt ook de mens over rechten, zo blijkt uit andere opvattingen. Mensen mogen profijt trekken van natuurlijke bronnen, zo luidt de gedachte; voor veel ondernemers betekent de natuur een bron voor economische ontwikkeling, werkgelegenheid en groei. Ook natuurorganisaties geven zich in toenemende mate over aan ondernemerschap in de vorm van natuur- of streekproducten of de verkoop van haardhout of zelfs complete meubelen van hout afkomstig uit hun beheergebieden. Hier komt *nut* als achterliggende waarde naar voren.

Het grote dilemma van natuurbescherming lijkt vaak te zijn dat menselijke invloed zoveel mogelijk beperkt moet worden. Beschermd natuurgebieden worden daarom vaak beperkt opengesteld of zelfs geheel afgesloten als rustgebied. Daarin is recent verandering gekomen. Door natuur te behandelen als van de samenleving afgekeerde gebieden, wordt afbreuk gedaan aan het maatschappelijk draagvlak voor natuurbescherming. De mens is onderdeel van de natuur en moet ook toegang krijgen tot die natuur. Hierin laat zich de waarde *toegankelijkheid* ontdekken. Het gaat daarbij niet alleen om de fysieke mogelijkheid om gebieden te betreden. Het gaat ook over een symbolische beleving van natuur. En het gaat over de gelegenheid voor toekomstige generaties om ook toegang te hebben tot die natuur. De mens heeft de morele plicht om ervoor te zorgen dat de natuur sterk en robuust blijft, zodat onze kinderen en kleinkinderen er ook van kunnen genieten.

Natuur is in veel opzichten een streekproduct. Bewoners van een streek hebben oog voor het natuurlijke landschap dat voor hen vertrouwd en herkenbaar is en waarin sociale en economische activiteiten als vanzelfsprekend verweven zijn. Als de natuurbescherming vanuit het perspectief van het

formele natuurbeleid bij deze opvattingen en de daarachter liggende waarden weet aan te sluiten, dan ligt de weg naar een volhoudbaar natuurbeheer open.

### 5.3 De verhouding tussen mens en natuur

In het natuurbeleid en de natuurbescherming lijkt de natuur belangrijker te zijn dan de mens. Voor diegenen die zich het lot van de natuur aantrekken is dat een vanzelfsprekendheid waar andersdenkenden hoogstens nog van doordrongen moeten raken. Nauwkeurige analyse leert echter dat ook bij veel natuurbeschermers de mens wikt en beschikt. Zeker in het Nederlandse cultuurlandschap wordt volop beheerd, gemaaid, gegraasd en heringericht. Zulke interventies leveren dan natuur op zoals die in beleid en wetgeving is voorgeschreven, maakbaar en plooibaar. Zelfs als aan de natuur een hoge prioriteit wordt gegeven, is het de mens die over haar lot beslist. De manier waarop de verhouding tussen mens en natuur wordt gezien, bepaalt dus mede de diversiteit aan opvattingen.

Een deel van de opvattingen vloeit voort uit waarden die de menselijk dominantie ten opzichte van de fysieke leefomgeving expliciet benadrukken. Andere opvattingen geven juist blijk van afkeer van deze overheersing: de mens is juist onderdeel van de natuur. Aan de opvattingen over deze ingewikkelde verhouding tussen mens en natuur liggen vijf waarden ten grondslag.

Een deel van deze opvattingen ligt in de morele sfeer van gezagsverhoudingen, met waarden die nauw verbonden zijn met het morele fundament Respect voor autoriteit. Het gaat dan over de positie van mens en natuur ten opzichte van elkaar. Vaak hebben ze betrekking op het accepteren van gezag of van ongelijke machtsverhoudingen, zoals het argument dat 'de mens evolutionair gezien het succesvolste soort is die heerst over de natuur', of dat 'natuur pas waarde krijgt als de mens er iets mee doet'. Dit zijn opvattingen waarin de waarde *hiërarchie* tot uiting komt. Mensen mogen gebruikmaken van natuurlijke hulpbronnen: de bescherming van de Veluwe hoeft bijvoorbeeld niet te betekenen dat men daar geen leuke vrijstaande woning in het groen zou mogen bouwen. Dergelijke opinies kennen vaak een zekere vanzelfsprekende bovengeslikte positie van de mens ten opzichte van de natuur. De bijbehorende waarden staan op de waardenkaart in het gele kader.

In dezelfde morele sfeer van gezagsverhoudingen kunnen opvattingen gevormd worden waarin niet de mens maar de natuur dominant is. De grillige onvoorspelbaarheid en de dreiging van natuurrampen dwingen bij velen respect af voor natuur. Zo laat de weidsheid van ondergelopen uiterwaarden bij hoogwater de meest zelfverzekerde bewoner van de rivierdelta zien dat zijn leefomgeving deel uitmaakt van een veel groter geheel. Achter dit type opvattingen schuilt de waarde *bescheidenheid*.

In vergelijkbare visies is de natuur eveneens leidend, maar dan op een positievere manier. Voor velen is natuur leermeester, een andere wereld buiten ons waar we alleen maar van kunnen leren. Leven met de seizoenen of volgens de ‘wetten van de natuur’ zijn een uiting van orde als achterliggende waarde. Veel natuurorganisaties willen kinderen de gelegenheid bieden in de natuur te spelen en ze op die manier respect voor de natuur en voor elkaar bijbrengen.

De natuur heeft een collectieve betekenis, maar doet ook iets met het individu. Een dagje alleen in het bos of in het polderlandschap geeft een gevoel van vrijheid: even eruit om zichzelf te bevrijden van de dagelijkse sores. Dit is kenmerkend voor de morele sfeer van het onbegrensde, waarin opvattingen worden gevormd aan de hand van waarden die zijn verbonden met het morele fundament Vrijheid. Daarbij gaat het niet alleen over de beleving die iemand zelf ondervindt, maar ook over de opvatting dat mensen de natuur vrij moeten laten. De zinsnede ‘Natuur heeft een eigen dynamiek’, geeft het ideaal van de zelfredzame natuur weer. De achterliggende waarde heet *autonomie*. Natuur is niet te vangen in een blauwdruk van een ‘oorspronkelijke’ staat of een ander gewenst eindbeeld; natuur is immers voortdurend in verandering en uiteindelijk bepaalt niet de mens dit evolutionair proces. “De natuur heeft de mens niet nodig voor zijn voortbestaan”, zo luidt het. Mensen die deze autonomie belangrijk vinden, zullen niet snel enthousiast worden van allerlei ingrepen in de inrichting en het beheer van natuurgebieden. Ze zien liever echte, wilde natuur.

#### *Respect voor autoriteit*

Het morele fundament Respect voor autoriteit vormt de grondslag voor gezagsgetrouwheid en bewustzijn over leiderschap. Het bevindt zich in de morele sfeer rond gezagsverhoudingen, waarin het gaat over ontzag voor en kritische houding ten opzichte van overheden (wereldlijk en kerkelijk) en hun hoogwaardigheidsbekleders. Oordelen over de structuren omvatten ook de relaties tussen mens en natuur. Nauw verbonden hiermee is de waardering voor eigentijdse autoriteiten zoals de deskundige (liefst wetenschappelijk) of de natuurbeschermingsinstantie (het bevoegd gezag).

#### *Vrijheid*

Het morele fundament Vrijheid fungeert als pijler voor opvattingen over individuele vrijheid en het gedrag ten opzichte van anderen. Dit vormt de morele sfeer van het onbegrensde, die

wordt gedragen door een sterke neiging tot verzet tegen inmenging van buitenaf. Toegespitst op de natuur, spreekt dan juist de afwezigheid van menselijk ingrijpen aan. Die is herkenbaar in de zelfredzaamheid van de natuur of de uitdaging die natuur te bieden heeft aan de vrije mens.

Die wilde natuur kan zo ver van ons afstaan, dat zij schrik kan aanjagen. Toch zijn er mensen die juist dat willen ervaren. Ze willen griezelen van wilde dieren in de dierentuin of van bloederige scènes in natuurdocumentaires. We kunnen bang zijn voor en tegelijkertijd smullen van de ruwe, wilde en onberekenbare natuur. Blijkbaar bezit deze dimensie een grote aantrekkingskracht, dat met de waarde *ongetemdheid* valt uit te drukken. Mensen verleggen hun grenzen door survivaltochten te maken door het tropisch regenwoud of over ijzige gletsjers. ‘De ongetemde natuur daagt mensen uit en geeft een adrenalinekick.’ Deze zienswijze staat lijnrecht tegenover het idee van kwetsbare natuur die zorg of bescherming nodig heeft.

#### 5.4 Reflectie

In dit onderzoek is de variëteit aan opvattingen over natuur en landschap in beeld gebracht door op zoek te gaan naar de waarden die aan deze opvattingen ten grondslag liggen. De variëteit in die opvattingen is groot. Waar voor de één natuur alleen natuur is als het ongetemd en niet door de mens beïnvloed is, staat voor de ander de geborgenheid van het landschap van de eigen streek voorop.

Dit overzicht maakt de strijd over natuurbeleid die in de afgelopen jaren is gevoerd, in het bijzonder vanaf de start van het kabinet Rutte I, op slag begrijpelijk. De modernistische maakbaarheidsgedachte uit de vorige eeuw, die in de stedenbouw al lang is losgelaten, klinkt nog helder door in het eco-engineering van de ‘nieuwe natuur’-bouwers. Zij hebben in Nederland unieke herinrichtingsprojecten gerealiseerd, met de Oostvaardersplassen als internationale show case. ‘Building with nature’ is een exportproduct van de ingenieursbureaus en kennisinstellingen. Maar niet iedereen blijkt er blij mee te zijn. Net als de modernistische stedenbouw kan nieuwe natuur vervreemdend werken. Dit onderzoek laat zien dat natuur voor veel mensen bijzonder is in de betekenis van het zichtbare landschap. De onzichtbare processen van de populatiedynamica die voor een natuurlijk evenwicht in ecosystemen moeten zorgen, krijgen dan een minder grote betekenis.

Het is een kenmerkende tegenstelling in het denken voor de leefomgeving. De planconcepten voor nieuwe natuur zijn geworteld in de waarden als *diversiteit* en *evenwicht*, die een abstract ideaalbeeld vertegenwoordigen. Het is een kwestie van geloof of dat werkt. Andere opvattingen over natuur

kennen een hele andere morele grondslag, in de sfeer van onderlinge verbondenheid. De eigenheid van natuur en de herkenbaarheid van het landschap zijn de waarden waarom het draait. Daarbij past natuur die een landschap vormt dat door mensen wordt gevormd en zodanig wordt beheerd dat die herkenbaarheid wordt geborgd. In de strijd over de Oostvaardersplassen is die tegenstelling goed zichtbaar. De fracties van CDA en VVD in de Provinciale Staten van Flevoland hebben eind 2016 voorgesteld om het gebied intensiever te gaan beheren, de kuddes van grote grazers te verkleinen en om het aantrekkelijker te maken voor mensen om in het natuurgebied te verblijven.

Voor het onderzoek zijn streekverhalen opgehaald en de opvattingen van jongeren over hun streek in kaart gebracht. Het levert inzicht in waarden waar de professionals in het omgevingsbeleid een blinde vlek voor hebben. *Gemeenschap, herkenbaarheid, eigenheid* en *geborgenheid* blijken van betekenis voor mensen, en het landschap blijkt het belangrijk referentiepunt voor deze opvattingen. In een tijd waarin de ontwikkeling van megasteden, schaalvergroting in de landbouw, en technologische vooruitgang de toon zetten, mag dit als een opvallend resultaat van onderzoek worden gezien. De omgevingswetenschappen buigen zich momenteel met een ogenschijnlijk onverminderd vooruitgangsgeloof over het toepassen van technologie voor het creëren van smart cities. De globalisering en de concentratie van bevolking in technisch geavanceerde stedelijke leefwereld roept een maatschappelijke en politieke tegenreactie op. Dit onderzoek brengt waarden in beeld die kunnen verklaren waarom sommige mensen zich bij verregaande schaalvergroting en verstedelijking ontheemd voelen. Mensen associëren hun directe leefomgeving met waarden die belangrijk blijken te zijn voor hun sociale oriëntatie. Ondanks technische mogelijkheden om intensief ruimtegebruik in de groeiende steden mogelijk te maken, zullen mensen hunkeren naar een groene en natuurlijke leefomgeving.

### *Waardenbenadering*

Door de waarden in beeld te brengen die ten grondslag liggen aan de opvattingen over natuur en landschap, wordt de variëteit van die opvattingen zichtbaar en hanteerbaar voor keuzes over natuur en landschap. De Waardenkaart Natuur is een analyseinstrument en biedt de mogelijkheid voor een goede probleemdefinitie, bijvoorbeeld van de inrichtingsopgave in een gebied waarin natuur en landschap belangrijke aspecten zijn. Dat geldt ook voor de analyse van besluitvormingsprocessen over beheer en inrichting van natuurgebieden of landschappen. In het bijzonder wanneer tegenstellingen in opvattingen scherp zijn en de emoties oplopen, valt te verwachten dat verschillende waarden een rol spelen. Inzicht in die waarden is de eerste stap die nodig is om die verschillen in opvattingen een goede plek te geven in het proces.

Een belangrijk voordeel van het werken met een waardenkaart is het overzicht. Door het volledige spectrum aan opvattingen en de waarden die daaraan ten grondslag liggen bij de hand te hebben, kan worden voorkomen dat bepaalde opvattingen over het hoofd worden gezien of niet serieus worden genomen. Voor de professionals die werken in het omgevingsbeleid begint de toepassing van de waardenkaart met zelfkennis. De vakdisciplines van het omgevingsbeleid hebben een wetenschappelijke verankering, maar zijn niet waardenvrij. In het natuurbeleid is goed zichtbaar hoe sterk de vakmatige opvattingen over natuurbescherming en beheer van natuurgebieden zijn gefundeerd in een eigen moreel kader. Het geloof in evenwicht in ecologische processen staat over het algemeen centraal. In de interactie met andere vakdisciplines van het omgevingsbeleid zoals stedenbouw of watermanagement stuit dat onvermijdelijk op vakmatige opvattingen die vanuit een ander moreel kader komen. Ten grondslag aan die opvattingen liggen waarden die te maken hebben met de idealen van schoonheid van gebouwde omgeving, respectievelijk het omgaan met risico's en garanderen van veiligheid.

Verschillen in waarden zijn soms te verenigen in onderling goed aansluitende opvattingen en soms kan het blijven botsen. De spelregels die daarvoor gelden zijn in dit onderzoek niet in beeld gebracht. Dat vergt vervolgonderzoek naar de dynamiek van waardenafweging, in het bijzonder op lokaal niveau en in gebiedsprocessen. De werkmethode voor de waardenbenadering die aan de hand van de Waardenkaart Ruimtelijke Ordening, Waardenkaart Mobiliteit en Waardenkaart Natuur wordt ontwikkeld, zal hierin voorzien. Toch kunnen wel enkele aanwijzingen worden gegeven voor het toepassen van de Waardenkaart Natuur.

Het overzicht van de variëteit aan opvattingen over natuur en de onderliggende waarden van de Waardenkaart Natuur kan worden benut voor het formuleren van toekomstscenario's en ontwerpalternatieven met een adequate variatie. Het Planbureau voor de Leefomgeving stelt bijvoorbeeld scenario's op voor de Natuurverkenningen die onderling nauwelijks variëren in termen van waarden. De scenario's variëren in economisch groeicijfer, mate van Europese en mondiale economische integratie en enkele andere factoren, maar onvoldoende in de keuzes die de samenleving zou kunnen maken. Dat is verwonderlijk, want dergelijke scenario's zijn juist bedoeld om mogelijke toekomst te schetsen als andere keuzes worden gemaakt. De verwijzing naar waarden uit de morele sfeer van onderling verbondenheid ontbreekt vaak in de samenstelling van scenario's en plannen. Beleidsmakers hebben voor de betekenis van deze waarden een blinde vlek.

De Waardenkaart Natuur kan ook worden benut voor de goede opzet van participatie- en besluitvormingsprocessen. Alle nieuwe technologie en geavanceerde ontwerp- en procesbenaderingen van de omgevingswetenschappen ten spijt, is het uiteindelijk in maatschappelijk debat en politieke besluitvorming dat keuzes over de inrichting, het beheer en het gebruik van de leefomgeving worden gemaakt. Deze keuzes worden vaak als belangenafweging benaderd, waarbij een scherp onderscheid wordt gemaakt tussen particuliere belangen van individuen en groepen enerzijds en het algemeen belang anderzijds. Op het scherpst van de snede zijn de keuzes over de leefomgeving een waardenafweging. De waardenkaarten en de waardenbenadering kan helpen om die keuzes transparant en navolgbaar te maken. Dat vergt meer dan de set van waardenkaarten; dat vraagt om spelregels en aanwijzingen voor het omgaan met fundamenteel verschillende wensen in de samenleving ten aanzien van de inrichting en het gebruik van de leefomgeving. Aan de hand van de waardenkaarten wordt daarvoor een praktisch toepasbare werkmethode ontwikkeld.

## Literatuurlijst

- Baart, T. en T. Metz (2000) *Atlas van de verandering. Nederland herschikt*. Rotterdam: NAi Uitgevers
- Bakker, J. (2012) De oude Maeje in: S. van Oostveen *De geest van Overijssel. Een spannende verhalentocht*. Utrecht/Bedum: Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed/Profiel
- Bal, D., Y. Hoogeveen (2001) *Handboek natuurdoeltypen*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
- Blécourt, W. d., Koman, R., van der Kooi, J., & Meder, T. (2010) *Verhalen van stad en streek: sagen en legenden in Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker/Prometheus
- Bleker, H. (2012). *Reactie op Natuurverkenning 2010-2040*. Den Haag: Vaste commissie voor EZ, Landbouw en Innovatie, 15 maart
- Bleker, H. (2012). *Stand van zaken biodiversiteitbeleid*. Den Haag: Vaste commissie voor EZ, Landbouw en Innovatie, 11 juni
- Borger, G. (2007) *Het verdwenen veen en de toekomst van het landschap*. Amsterdam: UVA
- Braaksma, P., Renes, H., Spek, T., & Weijtschede, T. (2010) *Historisch cultuurlandschap in Nederland - Vijf bijdragen*. Wageningen: Alterra
- Buijs, A., Langers, F., Mattijssen, T., & Salverda, I. (2012) *Draagvlak in de energieke samenleving: van acceptatie naar betrokkenheid en legitimatie*. Wageningen: WUR
- Buunk, W.W. (2002) Subsidiariteit in natuurbeleid. In: Kuindersma et al. *Bestuurlijke trends en het natuurbeleid* (Planbureaustudies nr. 3)
- Buunk, W.W. (2010) *Spontane orde of een Nieuw Jeruzalem. Waardepluralisme in de praktijk van gebiedsontwikkeling*, Windesheimreeks Kennis en Onderzoek (26). Zwolle: Hogeschool Windesheim
- Buunk, W.W., & van der Weide, L.M.C. (2012) *Het politieke landschap van de ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling*, Windesheimreeks Kennis en Onderzoek (43). Zwolle: Hogeschool Windesheim
- Buunk, W.W. (2013) *Gemeenschap, planning en de kwestie van gedeelde waarden* – paper voor de PlanDag 2013
- Buunk, W.W. en L.M.C. van der Weide (2014a) *Vechtdalwaarden. Een onderzoek naar achterliggende waarden die een rol spelen in het gebiedsproces Ruimte voor de Vecht*, Windesheimreeks Kennis en Onderzoek (49) Zwolle: Hogeschool Windesheim
- Buunk, W.W. en L.M.C. van der Weide (2014b) A value-oriented approach to discursive analysis of urban and regional planning in: A.E. Silva et al. *The Routledge handbook of planning methods research*. London: Routledge
- CPB/PBL (2012) *Keuzes in Kaart 2013-2017. Een analyse van tien verkiezingsprogramma's*. Den Haag: Centraal Planbureau/Planbureau voor de Leefomgeving
- Council of Europe (2000) *European Landscape Convention and reference documents*. Brussel: Council of Europe

- Cusveller, S., L. Melis (2006) *Regionale identiteit. Kunst en ruimtelijke planvorming*. Rotterdam: SKOR/NAI Uitgevers
- De Argumentenfabriek (2012) *Visiekaart Natuurorganisaties*. Amsterdam: De Argumentenfabriek
- Derix, G. (2012) *Tijdelijkheid als toekomst. Naar een filosofie van tijdelijke bestemmingen & de contouren van een relationele planologie*. Utrecht: Innovatienetwerk
- Dauvellier, P., H. Wardenaar (1982) *HRPD-notitie over ruimtelijke kwaliteit*. Den Haag: RPD
- Dauvellier, P. en Y. Alkema (2008) *Ruimte met kwaliteit. Sturen op de kwaliteit van het cultuurlandschap. Verkenning in opdracht van de Rijksadviseur voor het Cultureel Erfgoed*. Den Haag: Atelier Rijksbouwmeester
- Drenthen, (2011) Het leesbare landschap als woonplaats. In: R.J.G. van den Born, M. Drenthen, P. Lemmens, T. van Slobbe (red.) *Plaats. Filosofische beschouwingen over verbondenheid met natuur en landschap*. Zeist: KNNV Uitgeverij
- R.J.G. van den Born, Martin Drenthen, Pieter Lemmens en Thomas et al (2011), *Plaats. Filosofische beschouwingen over verbondenheid met natuur en landschap*. Zeist: KNNV Uitgeverij
- Ebeling, R. (1981) Van Bentheimse plaatsnamen afgeleide familienamen in Noord- en Oostnederland. In *Naamkunde* 13. Leuven/Amsterdam: Instituut voor Naamkunde/PJ/Meertensinstituut
- GLGK (2009) *Het bosbeheer van Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen*. Arnhem: Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen
- GLGK (2010). *Samenvatting Meerjarenvisie 2011-2015*. Arnhem: Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen
- GLGK (2011) *Nota Recreatiebeleid*. Arnhem: Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen
- Groot, W. de (2011) Leren spreken over plaats, in: R.J.G. van den Born et al, *Plaats. Verbondenheid met natuur en landschap*. Zeist: KNNV Uitgeverij
- Haidt, J. & Kesebir 2010 *Morality*, in: S. Fiske, D. Gilbert & G. Lindzey (eds.) *Handbook of social psychology*, 5th edition Hoboken (New York): Wiley
- Haidt, J. 2012 *The righteous mind. Why good people are divided by politics and religion*. New York: Pantheon Books
- Heijne, B. 2013 *De betovering van de wereld*, Huizingalezing 2013. Amsterdam: Prometheus
- Herengreen, R. (2006) *Levende cultuur. De maakbaarheid van regionale identiteit*. In S. Cusveller, & L. Melis, Regionale identiteit. Kunst en ruimtelijke planvorming. Rotterdam: NAI Uitgevers/SKOR
- Hooimeijer, P., H. Kroon, J. Luttkik (2001) *Kwaliteit in meervoud. Conceptualisering en operationalisering van ruimtelijke kwaliteit voor meervoudig ruimtegebruik*. Den Haag: Nirov
- Hospers, G.J. 2013 *Geografie en gevoel: wat plekken met ons doen*. Assen: Van Gorcum
- Hough, M. (2003) *Natuur, ontwerpen en symboliek*. In K. Kerkstra, & K. Kerkstra (Red.), *Landschap van symbolen*. Wageningen: WUR/uitgeverij Blauwdruk
- Janssen, J. en J.H.J. Schaminee 2003 *Europese natuur in Nederland. Habitattypen*. Utrecht KNNV Uitgeverij
- Jacobs, M. (2006) *The production of mindscapes: a comprehensive theory of landscape experience*. Wageningen: WUR
- Jong, W. de (2011) Leren spreken over plaats. In: R.J.G. van den Born, M. Drenthen, P. Lemmens, T. van Slobbe (red.) *Plaats. Filosofische beschouwingen over verbondenheid met natuur en landschap*. Zeist: KNNV Uitgeverij
- Kamerbeek, H. (2012) *Waardevol Groen*. Utrecht: InnovatieNetwerk
- Keunen, P. (2005) *Tijd voor een verhaal. Mens- en wereldbeelden in (populaire) verhaalcultuur*. Gent: Academia Press
- Kinneging, A. (2005) *De geografie van goed en kwaad*. Utrecht: Spectrum
- Kolen, J. (2005) *De biografie van het landschap. Drie essays over landschap, geschiedenis en erfgoed*. Amsterdam: UVA
- Kolen, J. (2006) *Regionale identiteit*, lezing 29 september 2006. Rotterdam: NAI Uitgevers
- Kuijper, H. en L. Oudejans (2009), *Rust en Drukte in het Vechtdal; Nieuwe kansen voor natuur en recreatie*. Hardenberg: De Koppel
- Kuypers, P. (1996) *De cultuur van het overleven. Een essay over verlies en vooruitgang*. Amsterdam: De Balie
- Mak, G. (2001) *Het gedroomde landschap*. Baarn: Kasteel Groeneveld
- Meder, T. (2004) Harry Potter en de sagenrevival. Of: hoe het traditionele volksverhaalgenre naadloos aansluit bij de moderne zoektocht naar verloren waarden, individuele zingeving en spiritualiteit. In P. Mooren, J. Kurvers, H. van Lierop-Debrauwer & P. K.D. Mooren (red.) *De mondige jeugdliteratuur. Over raakvlakken van jeugdliteratuur en volkscultuur*. Leidschendam: Biblion
- Meder, T. (2010) *Volkscultuur en identiteit: het volksverhaal als icoon van de lokale gemeenschap*. *Levend Erfgoed*: 7 (2), 14-21
- Metz, T. (1998) *Nieuwe Natuur. Reportages over een veranderend landschap*. Amsterdam: Ambo
- Ministerie van EZ (2013) *Protocol stranding levende grote walvisachtigen. Versie 1.1*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken
- Ministerie van EZ (2014) *Natuurlijk verder. Rijksnatuurvisie*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken
- Ministerie van LNV (2000) *Natuur voor mensen, mensen voor natuur. Nota natuur, bos en landschap in de 21e eeuw*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
- Ministerie van LNV (2004) *Agenda voor een Vitaal Platteland*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
- Ministerie OCW (1999) *Nota belvedere. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
- Nationaal Groenfonds, Natuurmonumenten, De 12 Landschappen, Federatie Particulier Grondbezit en Staatsbosbeheer (2010). *Publiek Geheim, het succes van de EHS*. Hoevelaken: Nationaal Groenfonds
- Natuurmonumenten (2011) *Als je van Nederland houdt. Ambities Natuurmonumenten 2011-2015*. 's Gravenland: Natuurmonumenten
- Natuurmonumenten (2011) *Bij wet beschermen*. 's Gravenland: Natuurmonumenten
- Neefjes, J., O. Brinkkemper, L. Jehee en W. van de Griendt (2011) *Cultuurhistorische Atlas van de Vecht. Biografie van Nederlands grootste kleine rivier*. Zwolle: WBOOKS
- OECD 2014 *Studies on Water Governance in the Netherlands. Fit for the Future?* Parijs: OECD
- Oostveen, S. van (2012). *De geest van Overijssel. Een spannende verhalentocht*. Utrecht/Bedum: Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed/Profiel
- Pater, B. de (2008). Dierbare natuur, aaiarbare landschappen. In T. Dietz, F. Den Hartog, H. van der Wusten, & T. D. Dietz (red.) *Van natuurlandschap tot risicomaatschappij. De geografie van de relatie tussen mens en milieu*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Pedrol, B., A. van Doorn, G. de Blust, M.L. Paracchini, D. Wascher, F. Bunce (red.) 2007 *Europe's living landscapes. Essays exploring our countysides*. Zeist: KNNV
- PBL (2012) *Natuurverkenning 2010-2040*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving
- Prakken, J. (2012) Het bootje van de Brukkeler. In: S. van Oostveen, *De geest van Overijssel. Een spannende verhalentocht*. Utrecht/Bedum: Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed/Profiel
- Provincie Gelderland (2000) *Veluwe 2010 een kwaliteitsimpuls!* Arnhem: Provincie Gelderland
- RCE (2012) *Een toekomst voor groen. Handreiking voor de instandhouding van groene monumenten*. Den Haag: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Reinders, L. (2011) *Harde stad, zachte stad. Narratieve cartografie van het dagelijks leven*. *Kunstlicht*, 32(1/2): 52-63
- Reinders, L. (2008) *In het hoofd en op papier*. *Agora* (24) 4: 22-26

- Pasma, S. 2007 *Laat beren lopen in de Hollandse polder*. Trouw, 30 april 2007
- Sandel, M. (2010). *Rechtvaardigheid*. Utrecht: Ten Have
- Schuyf, J. (1999). Over dansende katten en spinnende juffers: volksverhalen over landschapselementen uit de Middeleeuwen. In J. Kolen, & T. Lemaire (red.) *Landschap in meervoud. Perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20ste/21ste eeuw*. Utrecht: Jan van Arkel
- Sijmons, D. (2002) Op reis door cultuur en landschap. Een ruimtelijke begripsverkenning. In: D. F. Sijmons en F. Feddes, *Landskaartmos en andere beschouwingen*. Rotterdam: Uitgeverij 010
- Sijmons, D., & I. Nio (2002) Langs de klippen van Belvedere. Cultuurbehoud en de cultuur van het maken. In: D. Sijmons en F. Feddes, *Landskaartmos en andere beschouwingen*. Rotterdam: Uitgeverij 010
- Schendelen, M. van (2006). Cultuur als basis van regionale identiteit. In: S. e. Cusveller, Regionale identiteit. *Kunst en ruimtelijke planvorming*. Rotterdam: NAI Uitgevers/SKOR
- Simon, C. (2004). *Ruimte voor identiteit. De productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland*. Groningen: RUG
- Simon, S., L. Vermeij, A. Steenbekkers (2007) *Het beste van twee werelden. Plattelanders over hun leven op het platteland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Slob, M. (2012) *Angstaanjagend en groots. Een verkennig van sublieme natuurervaringen in vier delen*. Baarn: Kasteel Groeneveld
- Slobbe, T. van (2012). *Hoezo Natuur. Toekomstverkenning natuurbeleving en -betrokkenheid in Nederland*. Beek-Ubbergen: Stichting wAarde
- Staatsbosbeheer (2006) *Landschap Leeft! Visie op ontwikkeling en beheer van het landschap bij Staatsbosbeheer*. Driebergen: Staatsbosbeheer
- Steenbekkers, A., C. Simon en V. Veldheer (2006) *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Steenbekkers, A. L. Vermeij (red.) (2013) *De dorpenmonitor. Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Teerds, H., & van der Zwart, J. (2012). *Levend Landschap. Manifest voor stad en land*. Amsterdam: SUN
- Thomas, K. (1983) *Man and the natural world. Changing attitudes in England 1500-1800*. London: Alan Lane
- UN 2012 *World Population Prospects: The 2012 Revision, Vol.II: Demographic Profiles*. New York: UN
- Venhuizen, H. (2006) Je moet niet alles willen wat kan. In: S. Cusveller, L. Melis (red.) *Regionale identiteit. Kunst en ruimtelijke planvorming*. Rotterdam: NAI Uitgevers/SKOR
- Woud, A. van der (2009) *Stad eet land. Voedsel en de transformatie van het landschap*. Baarn: Kasteel Groeneveld
- World Health Organisation. (2014). *Urban population Growth*. [http://www.who.int/gho/urban\\_health/situation\\_trends/urban\\_population\\_growth\\_text/en/](http://www.who.int/gho/urban_health/situation_trends/urban_population_growth_text/en/) Opgeroepen op 4 augustus 2014
- WRR (2003) *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Den Haag/Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid/Amsterdam University Press
- Zande, A. van der. R. During (2008). Landschapsbeleving: gezamenlijke uitdaging voor wetenschap, beleid en praktijk. In: J. Bouma, J.B. Opschoor, L.A. Groen (red.) *De toekomst van het Nederlandse landschap: wetenschappelijke bijdragen aan de toekomstige landschapskwaliteit*. Wageningen: WUR
- Ziel, T. van der (2006) *Leven zonder drukte. Wat stedelingen waarderen in het platteland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

#### Geraadpleegde websites (bold)

- Federatie Particulier Grondbezit (2012) *Regeerakkoord/-verklaring*. [www.grondbezit.nl](http://www.grondbezit.nl)  
*Opgeroepen op 10 augustus 2013*
- Federatie Particulier Grondbezit. (2012, mei 22). Hoofdpunten FPG voor verkiezingsprogramma's landelijk politieke partijen. [www.grondbezit.nl](http://www.grondbezit.nl)  
*Opgeroepen op 10 augustus 2013*
- Federatie Particulier Grondbezit (2012) *Nederlandse Organisatie voor Jacht en Grondbeheer*. [www.grondbezit.nl](http://www.grondbezit.nl)  
*Opgeroepen op augustus 10 2013*
- LTO Nederland (2006) Vaccinatie in plaats van ruimen van gezonde dieren. [www.lto.nl](http://www.lto.nl)  
*Opgeroepen op 6 oktober 2014*
- De12Landschappen. <http://www.landschapoverijssel.nl/verbazing-over-uitlatingen-van-woerkom-directeur-van-de-anwb>  
*Opgeroepen op augustus 10, 2013*
- De Nieuwe Wildernis. [www.denieuwewildernis.nl](http://www.denieuwewildernis.nl)
- Wijkvereniging Berkum. [www.wijkverenigingberkum.nl](http://www.wijkverenigingberkum.nl)  
*Opgeroepen op augustus 10, 2013*
- Natuurmonumenten et al (2013) *Het 10 puntenplan*. [www.natuurmonumenten.nl/het-10-puntenplan](http://www.natuurmonumenten.nl/het-10-puntenplan)  
*Opgeroepen op 10 augustus 2013*
- Natuurmonumenten (2011, november 3) *Onderhandelingsakkoord Decentralisatie Natuur en Landelijk gebied*
- Natuurmonumenten & De12landschappen (2012, februari 12) *Uitvoeringsafspraken decentralisatie natuur*

## Eerder verschenen publicaties in de Windesheimreeks Kennis en Onderzoek

- 1 *Onderwijs met pedagogische kwaliteit*, dr. Yvonne Leeman en dr. Wim Wardekker, 2004
- 2 *Ketens, knooppunten en netwerken*, dr. Jan A. Jurriëns, 2005
- 3 *Duurzaam innoveren door MKB op eigen kracht*, prof. dr. Enno Masurel, 2005
- 4 *Bewegen en gedragsbeïnvloeding*, dr. Ruud Bosscher en dr. Harry Stegeman, 2005
- 5 *Burger, buurt en bondgenoten*, dr. Jaap Timmer, 2006
- 6 *De wijsheid op straat...*, prof. dr. Ruard Ganzevoort, 2007
- 7 *Psychomotorische therapie voor mensen met chronische pijn*, drs. Henriëtte van der Meijden-van der Kolk en dr. Ruud Bosscher, 2007
- 8 *Onderwijslezing 2007: De beroepseer van de leraar*, prof. dr. M.L.L. Volman en drs. M. Barth, 2007
- 9 *Pedagogische spiritualiteit in het onderwijs*, dr. A. de Muynck, 2008
- 10 *De gezonde stad, driemaal beter: leef beter, woon beter, zorg beter*, dr. Joop ten Dam, 2008
- 11 *Verbinden in de zorg, een neerslag van het gelijknamige symposium op 30 mei 2008*, dr. Jan Jurriëns, 2008
- 12 *Rebellen tegen pedagogisch geweld*, dr. Peter Heij, 2008
- 13 *ICT-bewustzijn als succesfactor in onderwijsinnovatie*, dr. Peter van 't Riet, 2008
- 14 *Inkopers in goed gezelschap*, dr. Geoffrey Hagelaar, 2008
- 15 *Tien jaar samen opleiden, op naar de volgende stap*, Susan Smit e.a., 2008
- 16 *De zorg voor en door ouderen: innovatie in zorgculturen*, dr. Carolien Smits, 2009
- 17 *Evidence based: het beste onderwijs? Onderwijslezing 2009*, prof. dr. G. van der Werf e.a., 2009
- 18 *Onderwijs plus markering van vijf jaar lectoraat*, dr. Yvonne Leeman, Arjan Dieleman, Jeannette Doornenbal, Frans Meijers en Marinka Kuijpers, dr. Wim Wardekker, 2009
- 19 *Controlling The COA Framework/Annette Roeters prijs*, Jeroen Willemsen, 2009
- 20 *Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen: constructen, maatstaven en reacties van beleggers*, dr. Egbert Dommerholt, 2009
- 21 *Civiele journalistiek in de praktijk*, Martine Geerts MA, 2009
- 22 *Hoe maak je een EPD en wie heeft er wat aan*, dr. William Goossens, 2009
- 23 *Telezorg: van Buzz naar Business*, dr. Marike Hettinga, 2009
- 24 *De preventiewerker centraal*, dr. Rob Bovens, 2010
- 25 *Zoeken naar woorden*, dr. André Mulder, 2010
- 26 *Spontane orde of een Nieuw Jeruzalem*, dr. ir. Willem Buunk, 2010
- 27 *Dienen media de lokale democratie*, drs. Binne Keulen, drs. Niek Hietbrink, drs. Evert van Voorst, 2010



- 28 *Ondernemen in familiebedrijven*, drs. Ilse Matser, 2010
- 29 *Burgerschapscompetenties voor leraren, servicedocument bij de SBL-competenties*, dr. W. Wardekker e.a., 2008
- 30 *Bewegingsonderwijs op waarde geschat*, dr. Harry Stegeman, 2008
- 31 *IT-ontwikkelingen in de Nederlandse ziekenhuizen 2011*, dr. Irene Krediet e.a., 2011
- 32 *Herken de mens met dementie*, dr. Anne-Mei The, 2011
- 33 *Leerlingen zijn echte mensen*, dr. Femke Geijssel, 2011
- 34 *Regionale media: democratisch oog en oor van de provincie*, drs. Niek Hietbrink/  
drs. Evert van Voorst, 2011
- 35 *Meer producten, minder energie*, dr. ir. Niels Boks e.a., 2011
- 36 *Procesparameter Effect Methode*, dr. ir. Niels Boks, 2011
- 37 *Bewegingsrijkdom*, dr. Ivo van Hilvoorde, 2011
- 38 *Bakens van betrouwbaarheid*, drs. Nico Drok, 2011
- 39 *Van onbekend en onbemind naar bekend en bemind*, dr. Sui Lin Goei, dr. Ria Kleijnen, 2011
- 40 *Verscheidenheid maakt het verschil*, dr. Sjiera de Vries, 2012
- 41 *Zeggen hoe het is*, dr. Peter Epe, 2012
- 42 *Een rups leert vliegen*, dr. Harold Gankema, 2012
- 43 *Het politieke landschap van de ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling*, dr. ir. Willem Buunk  
en Marloes van der Weide MSc, 2012
- 44 *University 21: Creativiteit als noodzaak*, dr. Jeroen Lutters, 2013
- 45 *Balans tussen sturing en ruimte in de jeugdzorg*, dr. ir. Jos Baecke MPM en dr. Jack de Swart, 2013
- 46 *Diplomacy means business*, dr. Huub Ruël, 2013
- 47 *Bewegen en bewogen worden*, dr. Joeske T. van Busschbach, 2013
- 48 *Ciudad del Flamenco, De choreografie*, Arend-Jan Krooneman en Rik Lambers, 2013
- 49 *Vechtdalwaarden*, dr. ir. Willem Buunk en Marloes van der Weide MSc, 2014
- 50 *The power of supply chain finance*, drs. Michiel Steenman, 2014
- 51 *Docent en ICT. Een constructieve relatie*, prof. dr. Joke Voogt, 2014
- 52 *Nieuwsgierig naar de wereld, Opleiden en opvoeden in verbondenheid met de omgeving*,  
dr. Hanno van Keulen, 2014
- 53 *Implementatie van het preventieprogramma De Gezonde School en Genotmiddelen in het  
Voortgezet Onderwijs*, R. H.L.M. Bovens, M. Esajas, V. Kraijer, J. Westenenk, 2015
- 54 *Entrepreneurial Journalism, De bijdrage van ondernemerschap aan de publieke functie van  
journalistiek*, dr. Andra Leurdijk, 2015
- 55 *From monomer to macromolecular network: the plastic hotspot*, dr. Margie Topp, 2015
- 56 *'NA(H)-Zorg op Maat'. Nieuwe evenwichten in de chronische zorg voor mensen met niet  
aangeboren hersenletsel en hun naasten*, Dr. Kitty Jurrius, 2015
- 57 *Jongeren en lokaal nieuws. Een onderzoek naar de manier waarop een digitaal nieuwsplatform  
de belangstelling van jongeren voor lokaal nieuws kan vergroten*, R. Duiven, N. Drok,  
L. Hermans, 2015
- 58 *Executieve functies: het geheim om tot leerprestaties te komen*, Marlies Hoorn - Verhoeff, 2016
- 59 *Nieuwe arbeidsverhoudingen in de polder: hoe bedrijven en regio samen op kunnen trekken bij  
het versterken van vakmanschap en duurzame economische groei*, A. Goudswaard, 2015
- 60 *Sport en lichamelijke opvoeding in pedagogisch perspectief, een gouden kans*,  
N. Schipper-van Veldhoven, 2016
- 61 *Strijd over Mobiliteit, De onderliggende waarden in onze opvattingen over reizen,  
verkeer en openbaar vervoer*, dr. ir. W.W. Buunk en drs. ing. J. Bastiaanssen, 2016
- 62 *Strategic Entrepreneurship: From family business to entrepreneurial business family*,  
dr. A. Van Gils, 2017
- 63 *Van geborgenheid tot ongetemdheid, De moraal van het (streek)verhaal en de waarden  
achter opvattingen over natuur, landschap en de streek*, dr. Ir. W.W. Buunk, dr. T. van der Ziel,  
L.M.C. van der Weide MSc, 2017



## Lectoraat Area Development



### TJIRK VAN DER ZIEL

Tjirk van der Ziel is economisch geograaf en ruraal socioloog. Hij studeerde tevens Journalistiek en is als docent en onderzoeker verbonden aan de Christelijke

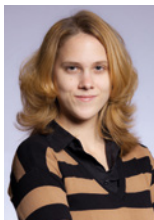
Hogeschool Ede. Hij specialiseert zich in story telling als journalistieke benadering en methode van onderzoek. Via zijn eigen journalistieke onderzoeksbureau GeoWritings werkt hij aan publicaties over duurzaamheid, natuur en streekidentiteit.



### WILLEM BUUNK

Willem Buunk is sinds 2009 lector Area Development. Hij is opgeleid als planoloog aan de Wageningen Universiteit en gepromoveerd aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Zijn onderzoek is gericht op keuzes die de samenleving maakt over de inrichting van de leefomgeving en de rol van technologie daarin. Deze inzichten worden gebruikt voor het ontwikkelen van de Waardenbenadering Leefomgeving.



### MARLOES VAN DER WEIDE

Marloes van der Weide was van 2010 tot 2014 als onderzoeker verbonden aan de kenniskring van het lectoraat Area Development.

Als politiek filosoof was haar onderzoek gericht op de achterliggende waarden die een rol spelen in de opvattingen van mensen over hun leefomgeving.

Het lectoraat Area Development van Windesheim doet praktijkgericht onderzoek in het werkveld van gebiedsontwikkeling, bouw, mobiliteit en logistiek. Concrete praktijkvragen zijn het vertrekpunt voor onderzoek om de inrichting, het beheer en het gebruik van ruimte te helpen verbeteren. De inhoudelijke aandacht gaat uit naar ontwikkelingen van regionale netwerken en knooppunten en technologische ontwikkelingen en innovatie. Daarbij wordt in het bijzonder gekeken naar de regio's in Noordoost-Nederland. Door een combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden worden daarnaast de culturele fundamenten van gebiedsontwikkeling verkend. Het lectoraat Area Development maakt onderdeel uit van het Kenniscentrum Technologie van Windesheim en is nauw verbonden met de opleidingen Bouwkunde, Ruimtelijke Ontwikkeling - Mobiliteit en Civiele Techniek.